

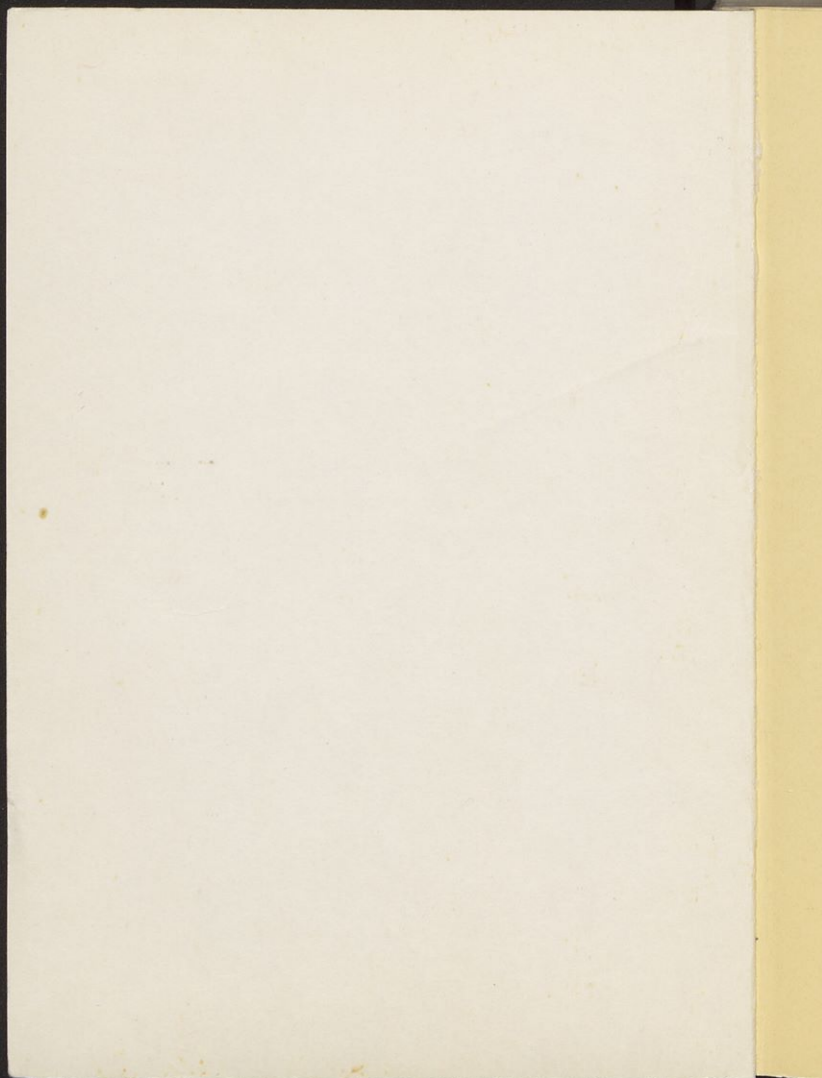
RR // 263511

JARO DOLAR

SLOVENSKA
MODERNA

PRIČEVANJA O NJENEM SPREJEMANJU
IN O LITERARNEM OZRAČJU OB NJENEM NASTOPU

CANKARJEVA ZALOŽBA
V LJUBLJANI 1977

C

SLOVENSKA
MODERNA

IZ OBLASTI VISUJANJE, KUPČINA, KUPČINA, KUPČINA

IZ OBLASTI VISUJANJE, KUPČINA, KUPČINA, KUPČINA

JARO DOLAR

SLOVENSKA
MODERNA

PRIČEVANJA O NJENEM SPREJEMANJU
IN O LITERARNEM OZRAČJU OB NJENEM NASTOPU

CANKARJEVA ZALOŽBA
V LJUBLJANI 1977

II 263577 / 15

RR

II 263511 / 15

20 - XII - 1977

D XII | 2 - 101

10092259001

Če se hočemo dodobra seznaniti z obsegom, pomenom in težo, ki jo je imel nastop slovenske moderne, nam ne more zadostovati razbiranje stilnih in vsebinskih prvin, ki so jih ti mladi pesniki prinesli iz Evrope na Slovensko, niti nam ne more biti dovolj, če tehtamo njihovo skladanje ali razhajanje z literarnimi tokovi tedanjega časa. Šele če si predočimo družbeno zavest sredine, v kateri so se pojavili kot nezaslišan izziv, predvsem pa, če si prizadevamo, da kljub pomanjkanju nepristranskih in zanesljivih virov vsaj v glavnih obrisih ugotovimo sprejem, ki so ga bili deležni med bralci malega, na robu evropskega dogajanja živečega naroda, bomo doumeli, da pomeni izid štirih zbirk liričnih pesmi ob pretoku stoletij revolucionarno dejanje, kakršnega od Prešernovih časov v svoji literaturi nismo doživeli.

BESEDA O BRANJU

»Kaj ni sramota, da ta narod, ki se uči brati po državni zapovedi, ne bere drugega nego molitvenike, če ne spi v cerkvi? Da mu ne moreš povedati ničesar, če ne govoriš na prižnici? In da je zato, ker bere komaj molitvenike, ali pa kadi pred cerkvi-jo viržinko, tako neveden in okoren, kakor še za kmetskih puntov ni bil? ...«

Ivan Cankar: Martin Kačur

Protislovja, ki jih prinaša umiranje starega in porajanje novega, so se v desetletju ob koncu preteklega in začetku novega stoletja zgnetla v živ vrtinec, ki ga je — pač v skladu s svojim konservativnim svetovnim nazorom in slovstveno usmerjenostjo — orisal Evgen Lampe s slikovito prisposobo:

»Razni toki, ki od več strani deró na skupno mesto in odrivajo drug drugega, in tam, kjer se te različne energije spajajo v skupni učinek, nastopa nejasno vrvenje, neodločno zibanje in na mestu deročega toka vidimo brezobrazno valovanje, ki poganja na površje nekaj bledih, hitro minevajočih pen. Nekaj podobnega opazujemo danes v slovstvu.«¹

Zgodovina je pokazala, da so bile »blede, hitro minevajoče pene« pomembnejše in v svojih posledicah trajnejše, kakor je mislil, upal in želel avtor. Kljub temu pa prisposoba o tokovih dobro označuje tedanji slovstveni položaj v svetu in do neke mere tudi pri nas na Slovenskem. Naturalizem, ki ga je Cankar kasneje imenoval »zlagano naturalistično reč«, ker je v naturalistih »čutil nerodno tapecirane romantike«,² dekadenca, ki ima pri nas še vedno svojo dvopomensko vsebino kot »propadanje«³ in kot »najkrasnejši novi cvet«,⁴ impresionizem in simbolizem — v

vseh svojih različnih in posebnih poudarkih zdaj na enem, zdaj na drugem vidiku, z vsemi prehodnimi pa tudi nasprotnojuočimi si težnjami — to so slovstvena gesla, ki so »odri-vala druga drugo in se spajala v skupni učinek«.

Hlastna industrializacija z novimi tehničnimi iznajdbami in znanstvenimi dognanji na področju prirodnih in družbenih, posebno ekonomskih ved, ki je v velikih mestih poglabljala socialna nasprotja in nakazovala obrise bodočih spopadov in prevratov, je iztrgala meščana iz varne domačnosti in ga pahnila v splet nepreglednega in zanj povsem nerazumljivega družbenega dogajanja. Ta meščan je zaradi vedno večje živčne razrvanosti, ki jo je prinašal novi čas z vedno naglejšim tempom, terjal mnogo krepkejšo in ostreje začinjeno bralno hrano, kakor mu jo je ponujala omledna mlečna kaša nraavstveno vzgojnih in versko spodbudnih povesti.

Pisateljji so si morali poiskati novih poti do novih bralcev. Z znanstveno objektivnim in zvestim opisovanjem okolja, s poudarki na nepremagljivih dednih lastnostih in nagnjenjih, s prostodušno zvedavostjo in zavzetim zanimanjem za erotične probleme, pa tudi z nepodkupljivim zdravniško vestnim seciranjem lastne duševnosti in stikanjem po skritih kamricah srca ter s tenkočutnim popisovanjem komaj zaznavnih razpoloženjskih odtenkov, posebno pa s pristrenim posluhom za čutne vrednote vokalnih barv in stavčnih melodij so skušali pridobiti zanimanje novega bralca.

A če je že beseda o tem novem bralcu, se moramo seveda zavedati, da ga ni mogoče preprosto in enovito opredeliti. Dojemljivost evropskega velemeščana za novo literaturo se je seveda bistveno razlikovala od okusa bralcev »za visokimi plotovi«, ki so jih, kot ugotavlja Cankar v »Hlapcih«, »postavili človeku duhovni in posvetni jerobi«. ⁵

Čeprav imamo v slovenskih bralnih navadah ob nastopu moderne še kar precej pričevanj, jih moremo le previdno uporabljati, saj se pri preverjanju njihove zanesljivosti kaj

rado izkaže, da so pod močnimi čustvenimi, ideološko zameglenimi vplivi. Medtem ko se na eni strani v strahu, da se verne ovčice ne bi izneverile svojim pastirjem, razširjenost nove literature najbrž precej pretiravali, so se na drugi strani zgražali nad brezbriznostjo občinstva, ali pa so kljub samozavestnemu podcenjevanju množice bralcev vendarle pričakovali in iskali odmev na svoje pisanje ter upali, da jih bolje razumejo, kot se je običajno mislilo; predvsem pa so se tolažili z bralci prihodnosti.

Kakorkoli že: če že ne bomo dobili objektivnih podatkov, se nam bo pri navajanju teh pričevanj razodelo vsaj literarno ozračje; s celotno duhovno konstelacijo pa nam bo jasnejša tudi vloga slovenske moderne pri prehodu iz zagatne zaostalosti v novi čas.

Najradikalnejši na katoliški strani je bil slej ko prej Anton Mahnič, ki je imel za seboj že ostre polemike proti Gregorčiču, Aškercu in celo Stritarju. Vsekakor mu je treba priznati doslednost, s katero je, izhajajoč iz tomistične filozofije in iz cerkvene tradicije, načelno zagovarjal svoja stališča. Kakor nam je danes njegovo sklepanje tuje, mu ni mogoče odrekati neke logike, predvsem pa zagnane prizadevnosti, s katero je branil cerkvene koristi, kakor jih je razumel on.

V članku *Bralna manija in nje nevarnost*⁶ je že tedaj pravilno in jasno spoznal, kar je potrdila zgodovina:

»Ako damo tedaj kmetu knjigo v roko, izročimo mu posel, da sam določuje pomen besedi in njih nauk tj. postavimo ga učenika samemu sebi. To mora obuditi v njem zavest neodvisnosti, in v oni meri, v kateri se ta zavest utrjuje, mora pojemati čut odvisnosti od tuje avtoritete: ako sam določujem, kako misliti, kaj je res in prav, ni treba da me drugi poučujejo! Neodvisnost misli je prva, ona poraja neodvisnost hotenja in dejanja. Kdor začne v misli odtegovati se avtoriteti, se ji tudi v volji in dejanji ne bo pokoril.«

Kot svarilen zgled navaja Češko: »Znano je tudi, da se dandanes morda nikjer toliko ne bere kot na Češkem. Tam veje Husov duh. In branje se zdi, je mogočno sredstvo, s katerim se ima velika množica speljati od pokorščine do cerkvene in posvetne oblasti ter dozoriti za revolucijo.«

V ta miselni sklop spadajo njegovi nazori o množici: »Velika množica nikedar ali malokedaj toliko dozori, da bi mogla ob sebi stati in se vladati; ona ostane več ali manj vedno otrok, ki mora ubogati in se dati voditi; to je nemogoče, ako ne spoštuje avtoritete.«

Zato se Mahnič zavzema za živo besedo, ki je branje nikakor ne more in ne sme nadomestiti. Posebno jasno je izraženo bistvo problema v stavku: »Ljudstvo bere, a ljudstvo tudi razlaga in misli po svoje, in gorje nam, ko bi morali prej ali slej zapaziti, da ljudstvo vže davno ne misli in čuti z nami...«

Kot vse kaže, te misli pri slovenski duhovščini tedaj niso zbudile posebnega odpora ali celo javnega ogorčenja, saj navsezadnje nis obile nove. Znane so že od začetka 18. stoletja, ko je sekovski škof Firmian nastopil proti opismenjevanju preprostih ljudi in hvalil »slovensko in kranjsko ljudstvo, ki ni vešče branja ter zato tako vneto varuje katoliško vero« in ko je nek benediktinec sodil, da je »vzrok te pobožnosti le v tem, ker zna med tisoči le eden brati«, oziroma ko so govorili o »zapeljivski nevarnosti branja in pisanja«. ⁷ Od vseh teh in tistih nasprotnikov, ki so se upirali Kumerdejevemu načrtu, »kako bi se dalo kranjsko stanovanstvo najuspešneje poučevati v pisanju in branju« ⁸ pa do Zgodnje Danice, ⁹ ki se je hudovala nad »romančarijo«, ker se je celo v časopise »vmuznila«, se vleče to nezaupanje do opismenjevanja množic. Kakšen je bil neposredni vpliv, ki ga je imelo tako pojmovanje kulturne politike, je seveda težko reči. Kakor je treba na eni strani upoštevati, da je bil Mahnič zaradi svoje učenosti in filozofske podkovanosti še vedno velika avtoriteta, ni nobenega dvoma, da so se tudi med konservativci našli ljudje, ki v

izobraževanju že niso videli več sovražnika, ampak uspešno sredstvo za pridobivanje množic.

Nasploh pa je bilo duhovno vzdušje, ki je tedaj vladalo v konservativnem taboru vse prej kot spodbudno. Naj zadostuje le nekaj zgledov:

Razpravljanje »o zlih posledicah občne volitve«,¹⁰ ki jih potrjuje dejstvo, da »so prvi prijatelji občne volilne pravice vprav socialisti, najhujši nasprotniki Boga in države, Kristusa in cerkve«; zavračanje delavskega boja za skrajšanje delovnega časa in ščuvanje kmeta proti delavcu češ, »Kmet, ta naj bo suženj, naj dela kakor črna živina, dela za gospoda, dela za rokodelca, dela za »delavca« (pod narekovaji!) samega, zakaj »delavec« hoče delati le osem ur na dan, to je po letu pol dné, kdo naj dela drugega pol dné?«;¹¹ in ne nazadnje dolgovezne in močno sholastične študije o satanu¹² s pretresljivo tehtnimi problemi »ali more satan obseči svet«, oziroma o »prečudnem umu« satanovem, v katerem »se obrazi ves svetozor, vsa preteklost, vsa sedanjost in velik del prihodnosti« — vse to je bolj ali manj precejeno prišlo med ljudi, ki so se morali odločati za duhovnika ali proti njemu, za cerkev ali proti njej, za Boga ali proti njemu.

Čeprav je bil »Rimski katolik« za gimnazijce prepovedan,¹³ ker je — kakor je šolska oblast utemeljevala ta ukrep — kljub namenu, da jih zavrne, prinašal spotekljive citate, so ga srednješolci — že zaradi prepovedi — gotovo prebirali, posebno, ker so nekateri med njimi (npr. Cankar s svojo prvo prozo) pri njem celo sodelovali.

Mladi pa so se seveda že doma, prav gotovo pa na Dunaju, seznanili z vse drugačnimi nazori. Že leta 1894 je Stritar v Ljubljanskem Zvonu¹⁴ zapisal o socialnem vprašanju nekaj za tedanji čas prav drznih misli: V pogovoru s tovarnarjevim sinom se zavzema za delavce, ki so razbili nekaj šip in vrača vzdevek »kanalja« tovarnarjem: »Kaj kanalja, kdo kanalja? Tisti, ki se brani, ali tisti, ki se davi. Nisva se prav umela, kakor vidim, prijatelj moj mladi.

Okna so jim pobili! To so dobrosrčni ljudje, da jim niso — črepinj! . . . » — Upor mladih proti konservativnim nazorom je bil po vsem tem nujen.

Mnogo let pozneje je rekel Cankar: »Okrog leta 1895 je bil med nami splošen gnus, ki ni bil samo literaren. Hodili smo na shode, gledali svet ter bili silno vznemirjeni. Vedeli smo, da z verzi ne bo nihče prenovil naroda . . . Bilo nas je veliko; sešli smo se bili v dijaški Zadrugi, kjer smo si brali in ocenjevali spise, Župančič, Murn, Kette, Alojzij Merhar, Štefe, Lužar, skoro vsa sedanja socialistična inteligenca.«¹⁵

Tudi na katoliški strani so kmalu spoznali, da se branju ni mogoče ustavljati, saj je Zgodnja Danica¹⁶ morala že 1849 zapisati: »Krava je že iz hleva . . .« »od nekaj let sem se je romančarija v dnevnike vmuznila, kateri več ljudem v roke pridejo ko posamezne knjižure . . .«

Priznati je treba, da so se katoliški teoretiki nalog, ki so sledile iz vedno večje žeje po branju, lotili nadvse sistematično. Razen za Mohorjevo družbo, ki je vsako leto zajemala vedno širše kroge bralcev in jih idejno usmerjala, so najprej poskrbeli za inventuro vsega, kar se je tedaj bralo na Slovenskem. To branje, časnike, revije in knjige so podvrgli temeljiti idejni analizi. Nato so, še predno so izšle prve knjige slovenske moderne, s serijo člankov, ki so se naslanjali na sorodne tuje kritične ocene, ali pa na osnovi lastne presoje pripravili slovensko javnost na morebitne sodobne literarne pojave pri nas ter opozarjali svoje bralce na vse, kar je kakor koli spominjalo, ali napovedovalo, da se nekaj podobnega pripravlja tudi pri nas na Slovenskem.

Že Mahnič je v »Rimskem katoliku«¹⁷ svaril pred pohujšljivo literaturo v dijaških knjižnicah:

»Ako se potrudimo npr. do dijaške knjižnice goriškega gimnazija ter premotrimo nje slovenski oddelek, bomo našli v njej celega Stritarja, celega Jurčiča, vse dunajske in ljubljanske »Zvone« itd. In dijaki — dovolj, da po enem ali drugem delu vprašajo, želja se jim izpolni. Da bi oskrbeli

posebna, pohujšljivih mest očiščena izdanja naših klasikov, na to ni mislil in najbrž ne misli nihče.« Tudi v Ljubljani menda ni nič bolje. Z zaskrbljenostjo ugotavlja Mahnič: »Glavna knjiga, ki se po naših gimnazijah valja po rokah dijakov, je pač že zgoraj omenjeni ‚Zvon‘ . . . koliko racionalističnega, pesimističnega, nekrščanskega je pisal Stritar v ‚Zvonu‘, kako se dr. Tavčar v njem odlikuje s svojimi realističnimi, oziroma komunističnimi (!) nazori, o tem smo obširno pisali v našem listu!« Posebno ogorčen je Mahnič, da morajo gimnazijci brati Jurčičev roman »Doktor Zober«.

Zanimiv je podatek, ki ga navaja Mahnič eno leto pozneje: »Socialistično glasilo slovensko ‚Delavec‘ se bere vže povsod v delavskih krogih, zahaja celó vže v oddaljena gorska sela.«¹⁸

Mnogo podrobneje, a prav nič bolj strpno in prizanesljivo je obravnaval slovenske bralne navade tistega časa Aleš Ušeničnik. Pod naslovom *Kam plovemo?*¹⁹ je — ob naslovnitvi na Meškov roman, ki je prav tedaj izhajal v Ljubljanskem zvonu — napisal obsežno študijo. Med podnaslovi naj omenimo samo prvega: »Kaj bere slovenski narod« in zadnjega: »Sklep. Kam plovemo? — V propast.«

Ta pri nas prva podrobnejša analiza slovenskega branja, ki sicer še pušča ob strani tako imenovano »lahko« literaturo, je izredno zanimiva, saj se dotika celo nekaterih socioloških in psiholoških vidikov. Zato je prav, če navedemo iz nje nekaj posebno značilnih mest:

»Kakove knjige, kakove časnike pa bere naš narod? Preprostemu narodu je družba sv. Mohorja izvestno velika zakladnica, a ne edina. Bralna društva so zanesla tudi že med preprosto ljudstvo Jurčiča, Tavčarja (vsaj z ‚Ljubljanskim Zvonom‘), morda sem ter tja celó Stritarja. Med časniki pa so poleg ‚Domoljuba‘ in ‚Dom in Sveta‘ močno razširjeni ‚Rodoljub‘, ‚Delavec‘, ‚Svoboda‘. V vsaki večji vasi imajo tudi kak ‚Slovenski Narod‘, ki roma po imenitnejših hišah. Po trgih in mestih beró po čitalnicah vse časnike brez razbora, morda ‚Danice‘ in ‚Slovenca‘ ne. Izmed nesloven-

skih listov ima častno mesto ‚Neue Freie Presse‘ ... Med leposlovnimi listi v malomestnem življenju prvuje ‚Ljubljanski Zvon‘. Gospodičine, ki se shajajo k Jour-fixom v čitalnici, ga navadno beró. Po večjih mestih med takozvanimi omikanci gospoduje v politiki ‚Slovenski Narod‘, med delavci, če niso ravno v krščansko socialnem društvu, ‚Delavec‘; med dijaki pa zopet ‚Narod‘. ‚Narod‘ beró tudi učenke, starišem beró ‚Delavca‘. Za leposlovno berilo v slovensščini poleg ‚Zvona‘ skrbi ‚Slovenska knjižnica‘, sedaj že tudi ‚Salonska knjižnica‘. Dijaki in učenke beró tudi Aškerca, Jurčiča, Stritarja in Tavčarja, poleg tega pa še nemške klasike. A po pravici povedano, taki spisi se zde sedaj že skoraj presveti in prenedolžni. Govekarjev realizem je evangelijske naše mladine. ‚V krvi‘, ‚O te ženske‘, to so vzori, ki se o njih ogreva naša mladina. Zato so jim tudi že slovenske meje preozke. V Novem mestu in Ljubljani so se zasnovale knjižnice, kjer se dobivajo ‚romani‘ na posodo. Slišali smo, da se nahaja v rokah naše mladine celo Dumas, Bourget, Mantegazza, Daudet in Zola pa sta med mladino priznana ljubljenca. Da so spisi teh pisateljev na ‚indexu‘, kdo se za to dandanes še meni? A to ni dovolj! Med delavce mečejo socialno-demokratski agitatorji brezverske knjižice, naše dijaštvo pa bere Renana, Darwina in Lombroza.

To je na sploh berivo našega naroda. Na sploh pravimo, zakaj kdor ve, kaj so knjižnice-posojilnice, ve tudi, da za mesta ni mogoče ni malo določiti beriva. Take knjižnice so kakor ladje, ki dovažajo iz vseh dežel najnovejše, najpikantnejše stvari na trg. In če se ne motimo, preplavljajo romani teh knjižnic že tudi deželo.«

Zelo konkreten je tu podatek: »Nad poldrugi tisoč romanov je spravila ena knjižnica v deželo.«

Po kratki opombi o upravičenosti presoje »glede na vero in nrvnost«, ki ne izključuje »estetične plati«, sledi kritični pretres časnikov, revij pa tudi posameznih avtorjev glede na nrvne norme in verske dogme. Z neverjetno

drobnim psihološkim opazovanjem in z zvestim vživetjem v duševnost pubertetnika, ki ga vznemirja erotična fantazija, opisuje nevarnosti branja romanov:

»O, roman je družba! družba, ki se pred nami takisto po svoje meni in vede; in mi jo gledamo in nihče nas ne vidi. Če nam je kaj všeč, ukažemo in družba ponovi besedo, ponovi prizor, ponovi kolikorkrat ga zaželimo. Marsikaj smo že slišali, videli v življenju, česar nismo umeli, ta družba nam morda prav to tolmači. Zopet česa ne umemo, kar govori, a vtisne se nam v spomin in o prvi priliki se nam bo hipoma razjasnilo.

Iz romanov pije mladina strast in pohot. Nje domišljija se otruje in napolni z nenravnimi podobami; nje srce zagori od zelenja; nje čustvovanje se omadežuje in oskruni. Domišljija kakor kaleidoskop prikazuje še dolgo potem, časi še leta in leta poslej, podobe in prizore iz nenravnega romana; ponoči v spanju, po dnevu v brezdelnem sanjarstvu; a pokvarjeno srce se vedno bolj zataplja v mužavo in grez poltenosti in pohotnosti« ...

...»Ljubezenski romani, če že niso vsi tako nenravni, so vendarle pogubni.«

Nobenega dvoma ni, da so imele te misli mnogo vnetih pristašev, ki so črpali svojo idejno usmerjenost in trdnost iz Rimskega katolika, Katoliškega obzornika in Doma in sveta. Med njimi in moderno, ki jim je bila erotika, če že ne glavna, vsekakor pa zelo pomembna snov, je moralo priti do nepomirljivega spopada. Na eni strani je bilo nepopustljivo vztrajanje na dogmi, na drugi pa — talent. Kljub bojevitosti, odločnosti, načelnosti, učenosti in filozofski podkovanosti na konservativni strani in kljub mnogim teoretičnim nejasnostim ter dokaj zgodnjemu opuščanju nekaterih prvotnih gesel in izhodišč pri modernih je bil boj že z objavo prvih resnično novih pesmi — odločen.

Z branjem pa se niso pečali samo konservativci — ti so bili gotovo najtemeljitejši — ampak so se tega predmeta tedaj dotikali tudi v »liberalnem« taboru, če ga je kljub

nekaterim kritikam, ki so izšle v Ljubljanskem Zvonu, mogoče tako imenovati. Leta 1896 je Stritar v *Dunajskem pismu II.*²⁰ navedel celo nekaj statističnih podatkov o anal-fabetizmu na Slovenskem:

»Dobra tretjina jih pri nas ne zna brati,« ... »na Dole-njem Avstrijskem samo četvero izmed sto nad deset let starih obojega spola.« Proti svojemu nemškemu sogovor-niku pa poudarja, »da se primeroma pri nas mnogo več bere kakor v vaši domovini po deželi; posebno med kmeti.« S ponosom slavi vlogo Mohorjeve družbe, pri kateri je leto pred tem objavil svojo zbirko »Pod lipo«. »Od leta 1852, ko je bila ustanovljena, do današnjega dne, ko šteje čez sedemdeset tisoč udov,« navaja Stritar, »je razposlala pet milijonov, sto in devetdeset tisoč petsto in dvaindevet-deset knjig (izvodov) med ljudstvo. Ker nas je Slovencev poldrugi milijon, tedaj je dobila vsaka družina, če štejemo poprečno po pet udov na eno družino, samo od te družbe do sedaj sedemnajst knjig.« Končno pa se Stritar, ki so ga konservativci še pred nedavnim ostro kritizirali, povzpne do navdušene ugotovitve: »Ali veste Vi za kak narod, ki bi imel kaj enakega, kakor je naša Mohorjeva družba?«

Medtem ko si je konservativna stran s smotrno založni-ško politiko in z bogato versko spodbudno ter dinastično patriotično literaturo pridobivala bralce predvsem med kmeti in »preprostim ljudstvom«, so se mladi zaradi branja znašli pred težko alternativo: ali bodo našli v tako majhnem narodu dovolj bralcev za svojo zahtevno literaturo, ali pa bo treba sklepati kompromise, saj je France Podgornik še pred desetimi leti (1885) zaradi »ekonomičnosti« svetoval nekakšno sousmeritev vsega slovenskega tista s prilago-ditvijo izobrazencev na nižjo raven.²¹

V Ljubljanskem zvonu 1895 predlaga Jos. Golob (Fr. Govekar)²² uredniku Slovanske knjižnice, naj bi izbiral »p r e d v s e m taka dela, ki so namenjena srednjemu sta-nu, odrasli mladini in — ženskam. S tem načinom bo«, pravi kritik, »laže konkuriral z nemškimi beletrističnimi

knjigami in časopisi, katerih založniki po naših pokrajinah opravljajo še bogato žetev. Nikakor nismo absolutno proti preprostim kmetiškim, vaškim povestim; mislimo pa, da preveč ni nikjer dobro, in da bi naj skušal vplivati g. urednik na svoje sotrudnike v tem smislu, da ga zalagajo tudi s spisi moderne smeri, najnovejših snovij, elegantnejše tehnike.

Omenili smo to svojo misel,« pravi dalje avtor, »ker smo preverjeni, da ima ‚Sl. knj.‘ večino naročnikov med meščani, med inteligencijo in večino naročnic med civilnim ženstvom.«

Gre torej še vedno za to, da se pri meščanih izpodrine nemška literatura, torej za problem, s katerim so se srečevali že v Prešernovem času.

Uspeh take založniške politike, kakršno je predlagal Govekar, pa se je pokazal mnogo pozneje.

Še leta 1897 opozarja tržaška Edinost,²³ ki je dajala svoje stolpce tudi mladim na razpolago, da novi literaturi »nedostaja čitateljev. Brezbrižnost našega občinstva za literaturo«, toži člankar, »je nečuvena in neizogibna posledica bode ‚krach‘ slovenske literature! Zakaj tako? Ali so krivi res avtorji? — Meni se zdi takole: Starejši člani naše inteligence se, utrujeni od političnih bojev, ne brigajo, kaj pišejo ‚mladi‘; mlajši del pa je večinoma blaziran, ki ali nič ne čita, ali pa gleda le s prezirljivim smehljazem na domače literarne proizvode, češ: mi čitamo ‚revije‘, čemu nam bo ‚Zvon‘ etc.! Pisatelji in pesniki nimajo skoro več ugleda; skoro bi rekel, da gledajo ljudje z nekim pomilovalnim zaničevanjem na uboge ‚peresarje‘, ki pišejo in pišejo, katerih pa nikdo ne čita! Res, prav je povedal Aškerc nedavno: ‚Pa samo ustvarjajoči genij in ljubezen do umetnosti in svobodomiselnih idej priganjata naše mlade poete k delu, apatija našega občinstva za lepo književnost gotovo ne!‘

In tu je iskati vzroka, ako res propadajo podjetja kakor ‚Ljubljanski Zvon‘ idr. Ako napreduje število naročnikov

‚Dom in Sveta‘, mu k temu ne pomaga vsebina, temveč jedino — slike in uspešna agitacija...«

Članek ni zanimiv samo zato, ker nas opozarja, kako tenka je bila plast, ki se je tedaj zanimala za zahtevnejšo literaturo, ampak ker se v njem že nakazuje preziranje »peresarjev« — misel, ki jo je Cankar često izrekel, morda najjasneje v *Beli krizantemi* z znamenitim dvogovorom:

»Kakšen ti je posel?«

»Umetnik sem!«

»Ne... jaz mislim... kakšen da je tvoj poklic.«

»Umetnik sem pač... samo umetnik!«

»A-ah tako!«

Dolg obraz, spoštovanje pri kraju. —

Sicer pa tudi druga stran, razen v že omenjeni Mohorjevi družbi pri izobrazencih, med katerimi je imela navsezadnje pripadnike celega dovolj številnega poklica — duhovščine, ni mogla pokazati mnogo večjih uspehov. Na platnicah Dom in sveta²⁴ beremo:

»V duševnem oziru potrebujemo več sotrudnikov, v gmotnem pa agitacije, da se list razširi. Kako živahno delujejo privrženci za druge liste! In ‚Dom in svet‘ naj si pomaga sam, češ, če ne moreš živeti, pa pogini!«...

Vprašanje bralcev, ki je v tem času bolj kakor kdaj prej pa tudi pozneje vznemirjalo avtorje in javnost, saj je bila od njega odvisna odmevnost nove literature, je dobilo v Govekarjevem članku *Stritar in nova literarna struja*²⁵ svojo jasno sociološko opredelitev.

V polemiki z Ušeničnikom samozavestno izjavlja: »Na vseh koncih in krajih vstajajo slovenski realisti in realiste, da celo dekadenta imamo... glejte, srednješolci imajo svojo ‚Novo nado‘, kjer domujeta realizem in materializem, kjer se navdušuje mladina za Zolo, Tolstega, za d'Annunzia... in — zame; glejte slovenski visokošolci, prisegajoči na znanstveni materializem, so si ustanovili v Pragi ‚Novo dobo‘; hrvatski in slovenski leposlovci novostrujniki pa izdajajo svojo smotro za moderno

književnost in umetnost: ‚Mladost‘. In med sotrudniki hrvatsko-slovenske ‚Mladosti‘ so Emile Zola, G. Brandes, V. Vereščagin, Lemaitre... Vidic, Borut, Cankar, Zupančič (Aleksij Nikolajev, Gojko), gdč. Mária, Govekar in — A šker c!«

Posebno pozornost pa zasluži mesto, ko se Govekar v imenu mladih odpoveduje »masi«: »Sami vemo, da nas masa, množica, ne bo razumela nikdar, pa saj niti ne težimo za tem. Masa je vedno reakcionarna. Prepuščamo jo Vam! — A inteligencija, elita meščanstva, razumništvo je naše, ali bo kmalu naše...«

Listanje po bibliografiji let 1898, 1899 in 1900, ko so izšle prve knjige slovenske moderne, nam daje zanimivo sliko prehodnega obdobja.

Medtem ko je leta 1898 med kakimi 170 naslovi (brez časnikov, časopisov, koledarjev in društvenih spisov) nič manj kot: 20 teoretičnih bogoslovnih del, 27 molitvenikov, 3 knjige s področja cerkvene zgodovine, 7 katekizmov in več drugih cerkvenih del (monografije župnij in zbirke cerkvene glasbe), torej malone polovica vsega, kar je v tem letu izšlo, se nam kažeta leti 1899 in 1900 že v povsem drugi luči: bogoslovnih del z življenjem svetnikov, s katekizmi, pridigami, pastirskimi listi, molitveniki in cerkveno zgodovinskimi knjigami je zdaj samo še 44 torej glede na 180 naslovov komaj še četrtnina.

Leposlovje je v letu 1898 še dokaj enolično in pravzaprav revno. Razen nekaj prevodov (Šenoa, Zorič), petega zvezka Anton Knezove knjižnice (z Meškovimi *Slikami in povestmi*), Slovenskih Večernic, nekaj knjig za mladino (po stari moralistični maniri), cele vrste dinastično patriotskih knjig o cesarici Elizabeti (ob atentatu) in o jubileju cesarja Franca Jožefa s šopkom ganljivih in spodbudnih anekdot, nadalje dveh primerkov pogrošne literature (*Ciganova osveta* in *Prve egiptovske sanjske bukve*) so neke omembe vredne še Hribarjeve *Popevčice milemu narodu* (zaradi Cankarjeve kritike in napovedi nove lirike) in Bučarjeva *Biserojla*

(zaradi katere se je tisk Cankarjeve *Erotike* zavlekel). Trajnejšo veljavo imajo v tem letu samo še Tavčarjeve *Povesti*, Štrekljeve *Slovenske narodne pesmi* in kot obetavna napoved novega časa: almanah slovenskih osmošolcev *Na razstanku* z Murnovimi pesmimi in Prijateljstvo prozo.

Tudi leti 1899 in 1900 sta še bogati z versko spodbudno leposlovnno literaturo (*Tarbula, devica mučenica; Slomšekovo rojstvo; Zveličana Hildegarda; Hirlanda, brentanjska vojvodinja; Kmetica in grofica Grizelda* ter svetovna uspešnica, ki gotovo presega vse druge, Wallaceov *Ben Hur*). Pojavljajo pa se že tudi »klasična« trivialna dela (*Tiun-Lin, kitajski pomorski razbojnik; Mrtvi Gostač* in morda tudi že kak zvezek iz dunajske založbe Rubinstein, ki je izdajala kolportажne romane tudi za Slovence, a jih bibliografija ni zabeležila).

Zato pa je druga, zahtevnejša literatura pomembnejša: Pintarjeva izdaja Prešernovih *Poezij*, Aškerčeve *Nove poezije* in njegov *Izmajlov*, Kristanove pesmi *Žarki in snežinke*, nadaljevanje Štrekljeve zbirke, Kersnikov roman *Ciklamen*, Kvedrove roman *Misterij žene*, nekaj prevodov Tolstojevih narodnih pripovedk, Gogoljeve *Božične noči* in nekateri drugi prevodi iz češčine, bolgarščine, srbščine in italijanščine.

Najvažnejše pa so seveda knjige, ki so jih napisali avtorji slovenske moderne: Cankarjeva *Erotika*, Župančičeva *Čaša opojnosti*, Kettejeve *Poezije* v Aškerčevi redakciji, Župančičeve *Pisanice* in Cankarjev *Jakob Ruda*.

Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je naklada teh del daleč zaostajala za naklado versko spodbudnih in trivialnih del, ki so dobivala vedno več bralcev. Pet let kasneje se začenjajo te poplave tudi pri nas že zavedati. Evgen Jarc opozarja v svojem članku *Boj proti senzacnemu in umazanemu slovstvu*:²⁶ »Že širijo židovski kolporterji po kmetih in mestih od koč do koč, od hiše do hiše v tisoč in tisoč izvodih kolportажne romane, že jih tiskajo celo domače slovenske tiskarnice.« K pornografiji, na kateri je

poseben poudarek članka, šteje seveda tudi Govekarja, ki je s svojim romanom »V krvi« prebil kitajski zid moralnosti. Zanimiva in nova pa je sodba o Cankarju: »V razvoju slovenskega slovstva v zadnjem desetletju se kaže očito, kolik je razloček med resnimi umetniki — h katerim štejem tudi Cankarja — in takimi pisatelji, ki jim je nepravnost vaba za nerazsodno občinstvo.«

Evgen Jarc je bil dve leti mlajši od Cankarja in osemindvajset let mlajši od Mahniča ter deset let mlajši od Ušeničnika... Do splošnega priznanja Cankarjeve umetnosti tudi na katoliški strani je moralo preteči še nekaj let.

Glede na to, da je slovensko ljudstvo v tem času bralo res v glavnem samo versko spodbudno in npravstveno vzgojno literaturo, s katero ga je zalagala katoliška stran, in da so se med bralci pojavljali tudi že pogrošni romani, so mladi lahko računali skoro izključno samo na meščansko inteligenco in mladino. Seveda pa tudi ta skupina bralcev ni bila kdo ve kako številna. Kakih tristo dijakov zadnjih razredov srednjih šol in približno toliko študentov na Dunaju, v Gradcu in Pragi so bili najbrž edini res navdušeni bralci, a slabi kupci nove literature. Zanimivo je, da je Rimski katolik²⁷ svaril prav pred študenti:

»Pomislite vendar: okol sedemdeset slovenskih akademikov izpozna nauke ‚Vesninene‘ za svoje, okol sedemdeset jih je zbranih okol radikalne zastave — teh sedemdeset više omikanih aposteljnov radikalnih teorij razpošljite na slovenski narod, nastavite jih kot sodnike, zdravnike, odvetnike.«

Druga inteligenca, učitelji, uradniki, ki pa so se hitro ponemčevali, zdravniki, odvetniki in sodniki, pred katerimi je svaril Mahnič, pa tudi niso bili sami vneti privrženci nove struje, saj jim mladi literatje res niso laskali. Zaradi nekega mesta pri Govekarju je prišlo do prvega spora z učitelji, ki so kasneje tudi Cankarju njegove *Hlapce* hudo

zamerili. Tako so mladi v njih izgubili trdno oporo, ki bi jim prišla gotovo prav. Morali so se tolažiti z enako mislečimi pisatelji izven Slovenije. Tako imajo svoj poseben pomen Govekarjeve besede:

»Če nam za hip upada pogum, evo, ozremo se preko domačega plota, v duhu pohitimo k svojim somišljenikom na Dunaji, v Franciji, v Italiji, Rusiji, Švediji — in zopet smo zmagoviti.«²⁸

Čeprav pesniki slovenske moderne niso posebno poudarjali vprašanja bralcev, se da iz raznih opomb in slučajnih izjav, ki so bile izrečene nekako mimogrede, vendarle razbrati, da pri tem le niso bili tako neprizadeti, kakor bi se dalo soditi na prvi pogled.

Najčešče je zadeval ob to vprašanje Cankar, ki je tudi sicer največ razmišljal o vlogi slovenske literature in kulture.

Poleg direktnih polemik, v katerih se je lotil npr. Ušeničnika imenoma — in to v črtici z naslovom (Priateljica) *Zaljubljena fantazija*²⁹ — se nahaja tudi marsikatero mesto, kjer svojega nasprotnika mimogrede ošvrkne.

Ker smo že omenili Ušeničnikovo misel o nevarnosti »knjižnic-posojilnic«, je morda prav, če opozorimo na Cankarjevo sarkastično misel v črtici Čisto navadno stvar:³⁰ »Bog gleda v knjižnice in nikakor v srca. Strup leži v knjižnicah in ne v krvi!« (Zadnji dve besedi seveda nista slučajni, ampak sta namig na Govekarjev roman, ki je na katoliški strani vzbudil toliko pohujšanja.)

Za odnos do bralcev pa so mnogo pomembnejše opombe, ki pričajo o nekaki zaskrbljenosti. Ta se je skrivala seveda za navidezno ravnodušnostjo in resignacijo. Samo eden izmed primerov, ki se kasneje množijo in razraščajo do tehtnih socioloških in psiholoških razglabljanj o trivialni literaturi.

V črtici *Anastazij*³¹ pravi junak: »Jaz sem pričel pisati tragedijo in upam, da jo bo deset ljudi čitalo ...«

Še jasneje pa je prišel Cankarjev nazor o vprašanju bralcev do izraza v razpravi o Aškercu.³²

V obrambi novelistov, »ki pišejo zrelemu naobraženemu občinstvu in ne otrokom« se obrača zoper zahtevo, »da naši literati naj pišejo kakor svoje dni kmetom in otrokom ali pa sentimentalno in romantično našim gospodičnam — naobražence pa naj zabavajo kakor doslej Francozi, Rusi in Nemci... Prav odtod,« nadaljuje Cankar, »izvira nevesela prikazen, da po naših leposlovnih knjigah bore malo posegajo naobraženci — to nam lahko potrdijo naši knjigo-tržci.«

Presenetljiv je obrat v njegovem razpravljanju, ki ne govori toliko o motivaciji »takega« pisanja, kot o upanju, ki so ga mladi polagali v večjo razširjenost svoje literature:

»Nemala zasluga naših realistov prav kakor Wielanda, ki so mu tudi tesnosrčni vrstniki očitali lascivnost, je ta, da sedaj tudi naši inteligenti kaj leposlovnega v domačem jeziku čitajo in sicer ne iz zgolj rodoljubja.«

Ob Cankarjevih razglabljanjih o bralcih in o njihovem odnosu do avtorjev je bera takih mest pri njegovih treh pesniških tovariših pravzaprav skopa.

Zdi se, da Župančiča vprašanje o bralcih skoro sploh ni zanimalo. Trdno se je namreč zanašal na bodočnost. V Obiskih³³ odgovarja na opombo Izidorja Cankarja, češ da so njegove pesmi »pretemne in pretežke«:

»Po programu ne morem delati, sicer bi moral poslušati nasvete. Kadar pišem, ne mislim ne na tega, ne na onega, temveč nase; kar je v srcu, mora v besedo! Kaj morem jaz zato, da ne pojem o lipici in ptičku! Pojem, kar čutim, in ker sem izšel iz naroda, čutim z njim in zanj. Narod je najvišja instanca pri sodbi o umetnostni vrednosti pesmi, pa ne narod od danes ampak narod bodočnosti — prihodnja stoletja naj nas sodijo! Sicer pa mislim, da me ljudstvo laže razume, kot se zdi.«

Kakor je ta izjava samozavestna in naravnost zanosna, je v dokaj abstraktnem pojmu družbeno in izobrazbeno

nediferenciranega naroda in v stoletjih, s katerimi se danes ne moremo soočiti, izražena vendarle precejšnja zadrega.

Na zelo konkretno opombo Izidorja Cankarja, da bi se to dalo preveriti v knjižnicah in da je treba »šolane inteligence« za razumevanje njegove poezije, se Župančič umakne za »intuicijo«, ki je za branje pesmi potrebna in »ni stvar uma«. — Sicer pa spelje pogovor zopet na umetnika, na področje, na katerem se čuti varnejšega.

Tudi Kette v svojih izpovedih o bralcih ni kdo ve kako izčrpen. Še najzgovornejši sta dve, ki jih je zapisal v pismih Cankarju in Šešku. Obe sta usmerjeni na bodočega bralca.

Prva (7. 3. 97) Cankarju³⁴ je pol šaljiva, pol resna: »Slovenska pamet je res da počasna, od jedne pa do druge pametne misli potrebuje petdeset let...« ».... Čez petdeset (pri profesorjih 51) let se torej tudi v Slovencih spoznava prava poezija. Baš radi tega pa bom jaz pel takó, kakor bom sam spoznal za právo, ne pa kakor bi ugajalo kakemu filistru.«

Druga Kettejeva izjava, ki je bila namenjena Šešku, (18. 1. 99)³⁵ je že bolj določna: »Sploh sem prišel do sklepa, da me bodo rade čitale mlade devojke, visokošolci in naprednjaštvo, a grdili farji in profesorji in filistri.«

Mnogo zgovornejši od Ketteja je bil Murn. Pod močnim Puškinovim vplivom je nastala njegova satira *Knjigotržec in poet*.³⁶ V pesnitvi, ki bi jo lahko imeli tudi za modernizirano Novo pisarijo, beremo takle nasvet:

»In vi? Uklónite se masi
po nje okusu vaši glasi
naj v šumno ji uho bijo,
maščujte se s tem nad njo.
Kaj lepo, kaj psihologija!
Priatelj, to je bedarija.
Kaj žarko, kaj globoko čustvo!
Verujte, ono ni za ljudstvo.

Če zvenijo te besede za čuda sorodno s poznejšimi Can-
karjevimi ostricami, je nekaj verzov kasneje zanimivo mesto
o tedaj priljubljenih avtorjih, ki po izrazju spominja na
Prešerna:

In delajte, kot je navada!
Priznane pisce odberite
in kjer kaj gre, tam izmaknite.
Tu Kock, tam Masoch, tam spet May,
magari Byrona vmes kedaj,
in slava vaša bo velika!

Murn sam priznava, da je satira napisana »v podobi dia-
loga, kot ima Puškin nekje«, samo, da je »šel v popolnoma
nasprotno stran«. Čeprav je osnova pesnitve doživetje spora
z založnikom Gabrščkom, so verzi:

Kaj meni tolpa, vrišč nje mar!
Jaz črtim nizko nje naslado

tako zelo puškinski, da v Murnovih ustih zvenijo že ne-
pristno. Preziranje »tolpe« na več mestih te satire, ki jo je
Murn sam visoko cenil, se sklada z Govekarjevim progla-
som. Mnogo bolj »murnovska« in tehtnejša je njegova ocena
dekadence v pismu Nikolaju Omerzi (28. 6. 97).³⁷ Tu govori
o prenašanju svetovnih gesel na domača tla:

»Oni [dekadenti] operirajo z duševnimi aristokrati in
velikani, za narod, ki je zlasti v Nemcih in Francozih radi
svoje množice še tako zelo na nizki stopnji, se malo menijo.
S to disharmonijo med aristokracijo — seveda duševno —
in pa med proletarijatom hočejo priti do popolne prekucije,
v kateri bi moral seveda slabši podleči . . . Trda je ta pot —
a mogoče pri večjih narodih edino prava . . . a pri nas ni.
Treba pri nas drugačne poti! Treba delati v meji, dostopni
za ves naš narodič!«

Zdi se, da je v teh besedah protislovje med »aristokratsko« umetnostjo dekadence in med izobrazbenim nivojem slovenske množice najbolj jasno izraženo. V tem protislovju je morda tudi odgovor na vprašanje, zakaj naša dekadenca ni bila tako dosledna, predvsem pa ne tako trajna kot drugod.

Še eno protislovje se odpira pred nami:

Čeprav so vsi ti mladi pesniki in pisatelji — če že ne zaradi svojega revnega rodu, pa vsaj zaradi odpora proti malomeščanskemu filistrstvu — simpatizirali z delavstvom in morda celo soglašali s socialno demokracijo ter je kdaj pa kdaj ta njihova simpatija s proletariatom prišla do izraza tudi v pesmi, pravega stika z delavskimi bralci vsaj v začetku niso našli in menda tudi ne iskali.

Delavec je sicer v decembru 1896 prinesel članek pod naslovom *Naš »literarni boj«*,³⁸ ki pa že zaradi delavcem neznanega ironiziranja Pajkovega prispevka k boju med »idealisti« in »realisti« v Edinosti, predvsem pa zaradi latinških citatov in nemškega neprevedenega mota iz Schillerja na čelu dopisa ni mogel najti odmeva med delavci.

Kljub Mahničevim in Ušeničnikovim poročilom o delavskem tisku ob koncu preteklega stoletja med delavci še ni bilo bralcev za zahtevnejšo literaturo.

POLEMIKA O NOVIH TOKOVIH

Moralni dekadentje najdejo sebi primerno zabavo v dekadencijskem pesništvu. Zanimivo je, da je dekadentizem nastopil neposredno za naturalizmom. Med njima je organska zveza, dasi sta si na videz čisto nasprotna.

*E. (Evgen Lampe):
Leposlovje fin de siècle³⁹*

Bojazen, ki veje iz Mahničevega opozorila: »gorje nam, ko bi morali prej ali slej zapaziti, da ljudstvo že davno ne misli in čuti z nami, ampak je po slovstvu speljano na kriva pota«,⁴⁰ je razgibala sile v katoliškem taboru in jih spodbudila, da so se pričele zbirati in pripravljati za ideološki boj.

»Že pred potresno katastrofo,« piše Katoliški Obzornik,⁴¹ »so se zbrali rodoljubje v Celju, posvetovat se o potrebi znanstvenega društva na krščanski podlagi«, a 19. novembra 1896 je bil sklican »prvi občni in osnovalni zbor« Leonove družbe. Predsedoval mu je Mahnič. V društvu, ki je po pravilih imelo namen »zbirati in vsodbujati na znanstveno delovanje krščanski misleče učenjake na Slovenskem«, je bilo več kot dvesto najvidnejših slovenskih duhovnikov in nekaj redkih laikov (Detela, Štrekelj, Šušteršič, Miha Vošnjak, Hubad, Papež). Člani so imeli dolžnost »po možnosti sodelovati z znanstvenimi spisi in predavanji.«

Sprva je bil dovršen del tega delovanja posvečen polemiki zoper »novo strujo«. V nekaj letih po ustanovitvi je izšlo na desetine razprav, člankov in kritik, ki so jih člani Leonove družbe napisali o leposlovju tistega časa. Predaleč bi nas zapeljalo, če bi jih skušali vse naštetiti ali celo označiti. Po tehtnosti so se seveda močno razlikovali: od

najbolj naivnih do znanstveno bolj ali manj podprtih (v okviru katoliškega svetovnega nazora); tudi glede strpnosti si niso bili enaki: nekateri so bili skrajno strastni, skoro zagrizeni, zopet drugi prizanesljivi, skoro objektivno preudarni.

To katoliško kritiko je Aškerc, ki se sprva še ni zavedal razlik med posameznimi literarnimi tokovi in se je imel za voditelja ter zagovornika mladih, v obrambi Govekarjevega naturalizma ostro napadel:⁴²

»Kdo so pri nas tisti možje, ki se zbirajo v tem taboru? To so navadno ljudje, ki s a m i n i s o n i k d a r n i č e s a r u m e t n i š k e g a u s t v a r i l i, z a t o t u d i n i m a j o p r a v e g a p o j m a o b i s t v u i n o s v r h i u m e t n o s t i i n p o e z i j e. K a r v e d o v t e j s t r o k i, v e d o s a m o i z s i v e t e o r i j e, n e p a i z s v o j e i z k u š n j e. I n v e n d a r — k a k e a p o d i k t i č n e s o d b e i z r e k a j o o s t v a r e h, k i j i h n e r a z u m e j o! Č i t a l i s o s t r a š n o v e l i k o, v i d e l i v e l i k o s v e t a i n t u d i ž i v l j e n j e p o z n a j o ž e p o p o l n o m a, s a j s o n e k a t e r i k r i t i k i (n p r. v R. K.) d o s p e l i c e l o ž e d o z a d n j e g a s e m e s t r a b o g o s l o v j a! . . .«

Temu napadu na umetniško, znanstveno in izkušensko usposobljenost katoliških teoretikov se da seveda oporekati, saj umetniška ustvarjalnost še ni pogoj za kritično delo. Način tega dela in njegov pomen v slovenski literaturi pa je Aškerc gotovo dobro pogodil:

»Kritično orožje njih je res že anahronistično, način bojevanja zastarel. Kadar koli izide knjiga, ki jim ni po volji, vzamejo v roke svoje srednjeveške zarjavele sulice in ,povegrane' helebarde pa — hajd na boj zoper ,brezverske' pisatelje, ki pa so gotovo boljši kristjani, nego njih kritikastri.

Tako so delali ,Janzenisti' za Prešernovih časov, tako delajo še naše dni. Letniki ,Rim. katolika' in nekatere štev. ,Slovenca' so priča . . .« » . . . Prešeren, ki so ga hoteli predniki naših psevdokritikov uničiti, je zmagal in je danes bolj čislan nego svoje dni. Zmagali so napadani: Levstik,

Jenko, Stritar, Gregorčič, dr. Tavčar, Krsnik — zmagal bo tudi Govekar in vsi tisti, ki pridejo za njim . . .«

Visoko nad svoje sogovornike — tudi v lastnem taboru — pa se je ta »skromni hribovski kaplan, ki se je z mukami priboril do sodobnega evropskega razgleda«⁴³ povzpел s svojo nad vse moderno zamislijo umetnosti:

»Največja umetnost je tista, ki išče v človeku to, kar je v njem človeškega. Zato je tudi najvišje estetično stališče — stališče humanitete.«

V slovenski javnosti so se informacije o novi struji in celo o dekadenci pojavile sorazmerno zgodaj. Če pustimo ob strani Svetičevo predstavitev naturalizma z obsodbo Zolaja v Ljubljanskem zvonu 1888, ki se dekadence še ne dotika, lahko štejemó arabesko *Pantheon*, ki jo je v Slovincu 1893 objavil Josip Jaklič⁴⁴ za prvo poročilo o literarnem pojavu, ki je nekaj let pozneje zbudil tako ostre in ogorčene spopade, in opisal »bolezen umirajočega devetnajstega stoletja, tj. ono bolestno-utrujeno a vendar razdraženo stanje, v kojem se dandanašnji nahaja človeštvo, deloma radi nemirnega drvenja in vrvenja, povzročenega po krutem boju za obstanek, deloma pa radi brezmejnega, nebrzdanega uživanja.«

Tudi Stritar se je na predavanju *Nova pota*, ki ga je imel v slovenskem klubu na Dunaju in objavil v 1894 v Ljubljanskem zvonu,⁴⁵ opredelil ne le proti naturalizmu ampak tudi proti dekadenci.

Po tem, ko izjavi, da ne more »biti vesel« niti Dostojevskega, Tolstoja, Ibsna in Strindberga, obsodi tudi »tisto nervozno vrтанje in brskanje najprej po svoji duši, potem po drugih; tisto neprestano opazovanje in ogledovanje svojega srca; tisto večno analizovanje vsega, kar se le gane v duši; tisto, rekel bi, vohanje in zasledovanje divje zveri v človeku, združeno z onim črnogledim veseljem, če najdeš kaj hudobnega, podlega v človeku . . .«

Članki, ki so na katoliški strani obravnavali novo strujo, so sprva metali vse v en koš: realizem, naturalizem in deka-

denco, saj avtorjem ni šlo toliko za predstavitev novih literarnih gibanj v svetu in doma, ampak za filozofsko pobijanje veri nevarnih načel in za uveljavljanje krščanskega, ali bolje: katoliškega umetniškega nazora, ki bi mu moralo biti podrejeno vse umetniško ustvarjanje. Zato so se lotili predvsem gesla, ki izvenumetniških kriterijev v umetnosti ni priznavalo.

Zelo zgodaj in zelo preprosto se je lotil problema larpur-lartzizma, ki je bil tedaj na dnevnem redu in je bil predvsem orožje za osvoboditev umetnosti izpod jarma moralizatorjev, J. Š. v članku *Plastika v pesništvu*.⁴⁶ V opombi pod črto širokosrčno dopušča: »Moderni leposlovci trdé, da je namen umetnosti v njih samih. Dasi je v tem stavku nekaj resnice, vendar je način, kako se razlaga, čisto napačen.« Avtorjeva razlaga je kaj enostavna: V umetnosti se mora predstavljati to, kar je lepo.« A lepo ni nič, kar ni tudi resnično in dobro. Absolutno resnično pa je samo to, kar se ne da uničiti, ampak je trajno, in to je Bog in kar iz njega izhaja, to so ideje.«

Članek urednika Dom in sveta Frančiška Lampeta »*Naš program*« pa že priča o povišani temperaturi in je že obramba pred »najdoslednejšimi« teoretiki: »Mnogo bridke graje je namreč naš urednik že slišal zaradi spisov, v katerih je več ali manj predmet predzakonska ljubezen. Nikakor ni bila ta graja zlobna, vendar je urednika bolela...«

Lampetov zagovor, ki poudarja težave in prednosti, ki jih ima kot urednik-duhovnik leposlovnega lista, vsebuje nekaj misli, ki so mu jih morali na skrajni desnici zameriti, ali jih celo imeti za kompromisne, saj skorajda opravičuje tolikanj napadeni realizem. Urednik je namreč »sprevidel, da življenje [ki ni vedno idealno] v tem oziru ne more spreminiti, pa tudi ne opisovati drugačnega, kakor je.«

»Reci kdo, kar hoče o naših spisih,« končuje svoj program-zagovor, »v istini niso mogli biti nedolžni duši v spotiko: krepost hvalimo, greh grajamo, a s sveta ga spraviti ne moremo, torej tudi ne prezirati v spisih.«

Tudi članek *O novih slovstvenih strujah v Slovencih*,⁴⁸ ki ga je v Ljubljanskem zvonu objavil Fr. Svetič, je bil pravzaprav še zelo umirjen. V uvodu opravičuje slovensko zamudništvo: »da smo za petdeset ali sto let za drugimi narodi, nič ne de; optimistu se bodo zdelo celo veselo znamenje, kajti tem mlajši smo in tem dalje bodemo živeli, ako Bog da«!

Po Svetčevem mnenju je novodobni realizem »nastopil morda prerano. Dobra, zares dobra dušna hrana v klasiškem ali romantiškem duhu bi nam morda še nekaj časa bolje teknila, nego izdelki naših najnovejših realistov«. — »Naj bode, kakor hoče,« pravi dalje Svetič, »nova šola je prišla, imamo jo! Sproženo je veliko vprašanje, srdit prepir se je začel. Starokopitneži, kakor jim pravijo nasprotniki, se drže idealizma in si slovstva ne morejo misliti drugačnega, nego je bilo v starih, dobrih časih. Drugi so za realizem, ali ne za skrajni, dosledni realizem ali naturalizem. Nekateri bi se sprijaznili celo z naturalizmom, toda ne z Zolo«.

Kakor pred leti⁴⁹ tudi zdaj Svetič odklanja Zolaja, vendar še kar objektivno razloži naturalistično literarno teorijo in ji da v marsičem prav.

Omembe vredna pa je misel, ki napoveduje premaganje naturalizma: »Najmlajši slovstveni proizvodi niso več v soglasju z naturalizmovimi načeli. Nastale so zopet številne nove šole, npr. mistiki, dekadenti, simbolisti, psihologi, novokristjani, okultisti, kabalisti (!), teosofisti, astrologi (!), alhimisti. Toda večina teh najmlajših -istov bode tudi težko ugajala z d r a v e m u okusu.«

Ob koncu članka predlaga Svetič za vzor ruske realiste mesto Francozov in posebno Nemcev, od katerih se naši pisatelji nimajo kaj naučiti.

Na oba kraja, nasprotnikom in branilcem realizma-naturalizma, je hotel ustreči Slovanski svet. V isti številki⁵⁰ je drugega za drugim objavil Nenadovo (Marica Nadlišek-Bartolova?) opozorilo »Zvonovemu« uredniku par besed

o *velevažnej stvari* in temperamentno polemiko, ki jo je v obrambo mladih pod naslovom *Napredek in naše slovstvo (Literarne misli)* napisala Ivanka S-k (Minka Vasič ali Govekar sam?).

V prvem članku Nenad opozarja »na nevarnost one poti, po katerej se zdi, da se je zadnjič ‚zvon‘ odločno zasukal. Preopolzla je, spodrsniti bi mu utegnilo, padel bi, in ne vem, ali bi se mu dalo zopet postaviti se krepko na noge! Slovencem ni treba naturalizma, in gorje onemu, ki bi se predrznil uvesti ga v naše slovstvo!«

Vse drugače pa govori o našem slovstvu Ivanka S-k, ki ostro napada katoliško stran, ne prizanaša pa niti »liberalcem«, oziroma »radikalcem«: »Pri nas je vsak napredek nemožen, ker se smatra grešnim... No še govore o slovenskih ‚naprednjakih‘ in celo o ‚radikalcih‘, ko so vendar vsi pravcati špispurgarski konservativci, katerim je le staro in najstarejše dobro! Kaj naj pričakujemo o razvoju svoje literature, če se zatira uže vsak ‚sramožljiv poskus‘ z rejalizmom; če nazivlje naš ‚liberalni‘ (!) dnevnik svetovno slavne, moderne francoske pisatelje ‚pornografe‘; če piše ‚radikalec‘, da, kdor ima razum ‚za lepoto in blagost, ne more biti trivijalen (sic!) in — brezbožen.« Potem našteje avtorica nekaj sodobnih evropskih pisateljev, ki bi jih, če so bili Slovenci, »napadali in uničevali«... »ne le ‚Slovenec‘ in ‚Riml Kat‘, ampak morda prvi celó ‚liberalci‘ in ‚radikalci‘!« — Slovenci, pravi avtorica, »rejalizma nočemo, ker je ‚blaten‘ in ‚nelep‘ — pišite solzno, ‚jasno — idejalno‘, romantično, jokavo, svetoboljsko, hvalisajoče, otroško, saj nam zdravo čutečim ljudem ni treba ni ‚veristov‘ ni ‚naturalistov‘, ni ‚dekadentov‘ ni ‚simbolistov‘: ti vsi so ali ‚porno-grafi‘ ali pa — blazniki! — Taka je in taka ostane, dokler ne dobimo moža, ki nam ustanovi nezavisno revijo, v kateri se bo spoštovalo s v o b o d n o izražanje idej, kjer bo možno razvijanje pisateljskih i n d i v i d u a l n o s t i j, kjer se ne bodo stavljali pisateljem na grlo noži ‚moralnih‘

paragrafov, vzetih iz tercijalske ‚nравnosti‘ in estetike malo-meščanov« . . .⁵¹

S tem »pisateljica« ni zablestela samo z ostrim peresom, kakršnega sta imela v tem času samo še Cankar in Govekar, ampak je opozorila na oviro, ki je bila kriva, da se mladi niso mogli uveljaviti, kot bi se sicer lahko.

Na katoliški strani se v tej dobi srečujemo s še kar pomirljivimi stališči. V kritiki Govekarjeve knjige *O te ženske* poudarja Dr. G. V. P. (Gregorij Pečjak?)⁵² bolj estetske kot moralistične pomisleke, ko se norčuje iz podrobnega opisovanja. Že kar v začetku se povzpne celo do stavka: »Kdor hoče naturalistiko pahniti iz slovstva, ž njim seveda ne gremo . . .«

Sicer pa je leto 1897, ko se je bil Cankar že odločil za izdajo samostojne pesniške zbirke, leto vročih polemik o novi struji. Od prvih splošnih sodb in obsodb so kritiki že prešli na razlikovanje nekaterih slogovnih posebnosti in umetnostnih nazorov. Nekateri pojmi so se s tem pričeli polagoma bistrirati.

Svojo študijo *Leposlovje fin de siècle*, ki je izšla v Katoliškem obzorniku,⁵³ je Evgen Lampe razdelil na dva odstavka.

V prvem najprej pobija larpurlartizem in se pri tem sklicuje na znanega literarnega kritika Maxa Nordana (prav: Nordau!), potem pa, ko na hitro obračuna z naturalizmom, češ da se s temi »umazanci« ne peča, opozori na nov tok, kateri slovenskemu občinstvu ni več »neznan«, namreč »na leposlovje, ki je v službi prevratnih idej«.

Nato — ne brez simpatij — objavlja v prostem prevodu nekaj pesmi Ade Negri, podčrta njihovo revolucionarno tendenco in jo primerja z mnogo manj dosledno Aškerčevo: »V prvi številki letošnjega ‚Ljubljanskega Zvona‘ je objavil Aškerc ‚Delavčevo pesem o premogu‘. Tedenca te pesmi je ista, kakoršno ima največja izmed novejših pesmi Ade Negri. A laška socijalistinja je silnejša v slikanju, globokejša v mišljenju, odločnejša v smeri.«

V nekako opravičilo svojega navajanja takih del opozarja avtor, da se je »naš mladi zarod« ... »v šolah navzel zaničevanja do krščanstva in se na vseučilišču načelno vzgaja v ‚novih strujah‘. Ti skrbé, da se naše občinstvo seznanja z vsemi proizvodi drugih slovstev, kateri so v nasprotju z vero« ... »Zato je potrebno, da opozorimo občinstvo, odkod so te ‚nove struje‘ in kaj pomenijo. Če že moramo tička poslušati, je dobro, da vemo, koliko je vredna njegova pesmica in kje je je naučil.«

»Pretresljivi so prizori, v katerih pesnica slika siromaštvo; s tem si pridobi srce čitateljevo. In to odobravamo. A ona opazuje vse z materijalističnega stališča. Ona veruje v nazor, da je življenje le pojav fizičnih sil; beda, katero opeva, je fizični učinek prejšnjih dôb in je hkrati fizični vzrok bodočega krvavega prevrata ...«

»To je poezija, katero je tako slavil v Ljubljanskem Zvon-u g. Cankar kot pridobitev nove dôbe.« S tem sklene avtor svojo obsodbo Negrinih pesmi.

Po kratki predstavitvi Carduccijevega satanizma se avtor zopet obrne proti Aškercu in mladim ljudem, »ki se zbirajo okoli njega. Da z zbadajočim sarkazmom bičajo zdanje razmere, da zasmehujejo vse, kar je trdnega, pozitivnega, ne delajo iz stalnega, gotovega prepričanja, iz namena koristiti ljudstvu, ampak samo zato, ker se njihov odporni, sam seboj nezadovoljni duh oklepa vsake priložnosti, da bruha iz sebe sovraštvo in srd. To zanimanje za nižje stanove, to ironično slikanje družvene nenravnosti in izprijenosti nikakor ne izvira iz plemenitega namena. Vsled takih pesmic postane pesnik slaven, a delavec ostane lačen. Proletarijat jim je le sredstvo, s katerim delujejo zase in za svoje ideje, kakor liberalci izrabljajo ‚narod‘ za svoje namene.«

Marsikatera izmed teh misli je ostala kot neke vrste sese-dek v zavesti slovenskega ne zgolj konservativnega razumnistva. Z navednicami za »narod«, ki da ga izrabljajo liberalci, se srečujemo kasneje celo pri Cankarju.

Drugi odstavek tega članka je posvečen dekadenci. Če so v ocenjevanju naturalizma bile avtorjeve misli še nekako »realistične«, se je pri predstavljanju dekadence lotil tudi dekadentov z vso strastjo izobčevalca in izganjalca hudobnega duha.

»Tej [namreč naturalistični] šoli, ki sloni na istinitih razmerah,« pričinja svoje razpravljanje, »in je pač toliko upravičena imenovati se realistično, v kolikor razmere odsevajo iz njenih proizvodov — tej šoli nasproti stoji smešna prikazen dekadentizma. To so pesniki, ki so s svojo moralnostjo prišli čisto na nič in nimajo niti duševnih, niti fizičnih sil več, da bi bili zmožni za kako jasno, odločno idejo. Taki so d e k a d e n t i ; ime, katero nosijo, jih prav dobro označuje.«

Po tem, ko predstavi Jiřija Karáska, ki je imel »opraviti še s sodiščem« (!) in Verlaina, ki je, kot pravi v Revue Thomiste (!) Claude des Roches, »živel popolnoma čutno« in bil »čutnost sama«, saj sploh »ni bil človek«, ampak »patoloģičen slučaj«, skuša dokazati zvezo med naturalizmom in dekadenco.

Občinstvo, pravi E. Lampe, se je naveličalo »zreti vedno svojo propalost in išče drugih struj, da se zadovolji z njimi« ... »Ta rod, ki je vzrasel v zastrupljenem ozračju, nosi strup v sebi in boleha« ... »Nove struje pa mu zastrupijo kri in izsuše mozeg« ...

Sledi oznaka dekadentne poezije s stavki, kakršni so tile: Dekadent »ne popisuje sebe, razkriva le svoje rane in svojo slabost. V svojo dušo si ne upa pogledati, ampak opazuje boleznj svojih živcev« ... »Dekadent torej ne slika v svoji pesmi nič, nego le svojo čutnost. On pesnikuje brez pojmov; besede, katere rabi, nimajo drugega namena, nego izraziti simbolično ono čustvo, katero je imel. Od tod izhaja, da imajo dekadenci pesmi tak mističen značaj. Temno, nejasno, čudovito zmedeno, kakor jecljanje blaznega, to je dekadenci pesništvo. Spasmodične krče, veličastne sence, mitre, štole, lesbiške bahanalije, zoreče žarke, nage ude, vri-

skajoči jok, mano, solčni prah, banalne bulvarde itd. — to vse povije dekadent v klopčič in ga nam poda kot — pesem . . . Besedne skupine, katere podaja, niso nič drugega, nego simbol njegovih živčnih emocij in nimajo drugega namena, nego ta, da v čitatelju povzročijo podobne živčne emocije. Zato imenujejo novejši dekadenti sami sebe simboliste . . .«

Na koncu pa se jih avtor vendarle usmili: »Kdor se uglobi v mišljenje dekadentov, spozna, da večinoma niso zlobni ljudje, njih srce bi bilo dobro, če ne bi bilo v podlosti izkvarjeno . . . Dekadenti so večinoma žrtve javne nepravnosti, ki spoznavajo svojo propalost, se jočejo — in ginejo. Oni spadajo med hekatombe, katere liberalno-poganska omika žrtvuje svojim nesramnim malikom.«

To so oznake, ki jih daje E. Lampe dekadenci — ustavili smo se pri njih nekaj dalje in bolj izčrpno, ker so to v bistvu oznake, ki so tedaj v javnem mnenju prevladale in ustvarile trdno osnovo za sprejemanje, dojemanje in presojo naše moderne tudi med ljudmi, ki, kakor bomo videli, niso prisegali na katoliška načela. Morda je nekaj teh misli podzavestno tlelo tudi v glavah naših modernistov, ko so se pričeli odrekati dekadencijskim geslom.

Omembe vreden pa je še konec te dolge študije, ki zveni kar nekam preroško:

»Tu vidimo, da stojimo na meji dveh dób, kateri se ostro ločita. Na eni strani je umirajoči liberalizem, na drugi pogumni socijalizem. Na eni strani žalost in obup, na drugi divji gnev in brezmejno zaupanje v moč pesti in uspešnost socijalnega boja. Dekadentizem umira v skepticizmu, socijalizem pa na podlagi darvinistično-materijalističnega svetovnega naziranja proslavlja boj za obstanek, ki bode baje v svoji prihodnji obliki proletarskim masam pomogel do gospostva in do onega zemeljskega raja, o katerem se sanja ubogim zaslepljencem. Obe struji sta se razvili iz materijalizma in si stojita zdaj nasproti kot skrajna póla.

Dekadentizem pomeni konec stare dôle, socijalizem sam sebe proslavlja kot prvoboritelja nove, srečne dôle.«

To seveda niso zadnji stavki. Z ugotovitvijo, da »v sredi med njima stoji krščanstvo«, ki »stopa vedno mogočnejše na plan« in s pozivom, da bi »naši krščanski pisatelji in pesniki znali porabiti svojo nadarjenost in svojo moč, kakor zahteva naša dôba«, se končuje članek, ki je iz katoliškega stališča gotovo najtemeljitejši obračun z novimi težnjami v slovenski literaturi.

Kar je na tej strani še vredno omembe, so pravzaprav samo še dopolnila k E. Lampetovi študiji.

Zelo poljuden je na primer člančič *O našem leposlovju (Pismo prijatelju)*, ki ga je v Dom in svetu objavil Branivoj⁵⁴ (po latinskem citatu iz sv. pisma sodeč pač duhovnik — morda Jože Debevec?) Gre predvsem za moralno diskvalifikacijo nasprotnikov: »Naturalist je na verskem polju brezbožnik, nevernik; na modroslovskem pa materialist. V praktičnem življenju, če je dosleden, ni drugega kakor razuzdanik, brez nravnosti, brez vesti, brez idealov, pravo epikurejsko bitje.« Ali: »Lahko trdimo, da mnogi izmed teh ljudi ne delajo iz ljubezni do umetnosti, ampak iz hrepenenja po novotarijah, po slavi, iz čutnosti, iz samoljubja; čestokrat iz gole hudobije, iz temnih, zlobnih namenov...« Ob koncu beremo še nekaj citatov francoskih pisateljev, ki odklanjajo naturalizem. Da gre tu verjetno že za prehod v dekadenco, avtor ne pove.

Zanimivo je, da se je kampanji proti novostrujarjem pridružil tudi mladi F. S. Finžgar s člankom *Kaj bi bilo vzrok moderni struji pa P. L. Coloma in njegov realizem*⁵⁵ v Katoliškem obzorniku. Z mnogimi citati iz antike, Tomaža Akvinskega in sodobnih avtorjev odklanja tedanjo umetnost v imenu okusa. Pri tem obsoja Zolaja, »kateri slika pogosto stvari, ob katerih bi se s studom in gnjevom napolnila celo barbarska duša«. (Dobrih deset let pozneje pa je priznal Izidorju Cankarju v Obiskih: »Načina opisov-

vanja sem se največ učil pri Zolaju. On ti popiše šopek na mizi tako, da zadiši iz knjige.«⁵⁶)

Realist Finžgar pa je moral že tedaj realizem nekako braniti. Zato se je skliceval na Colomo in poudaril smoter pravega realizma, »da vzbudi v človeku stud nad grdim, pa ljubezen do lepega«. Ob koncu najde nekako opravičilo tudi za mlade: »Sklepajoč to črtico trdimo, da ne smemo toliko obsojati novostrujarjev samih, kot studenec, iz katerega so napojeni, omamljeni in imajo pokvarjen okus — obsojati moramo v prvi vrsti temelj, na kateri zida nova šola in vzgoja. Na strupeni koren naj se nastavi sekira — in celo drevo bo padlo samo po sebi.«

V ločevanju pozitivnega realizma od negativnega, predvsem pa v prizanesljivosti, ki sledi sicer ogorčeni obsodbi, se razodeva tudi že nov, širokosrčnejši odnos do literature, ki se je kasneje pod uredništvom Izidorja Cankarja uveljavil v Dom in svetu. V literarnem boju prihaja kdaj pa kdaj tudi že do strpnejših glasov. Aškerc na primer (v obsodbi katoliške kritike pod črto, priznava, da je Frančišek Lampe (ne: Evgen!) »najslobodomiselnejši med vsemi ‚katoliškimi‘ našimi kritiki; piše še najbolj objektivno in lojalno; zavijati in lagati ni njegova manira.«⁵⁷ S tem mu verjetno ni kdo ve kako ustregel, saj je bila Aškerčeva hvala med duhovniki — graja. Za Frančiška Lampeta pa je značilno, da je odgovoril zelo zadržano in da je precej jasno zavrnil prestrastne kritike v lastnem taboru:

Treba je bolje ločiti »katoliško stališče in stališče kekega katoliškega pisatelja ali kritika. Ni vsak katoliški pisatelj na resničnem katoliškem stališču; ni vselej na tem stališču oni, ki hoče biti izključno katoliški, ne oni, ki hoče biti prostega ali liberalnega mišljenja. Nekateri katoliški kritiki in sploh pisatelji, ki imajo več gorečnosti kakor učenosti in ponižnosti, imajo tako ozko obzorje, da je ž njimi res težko govoriti pametno besedo.«

S tem serija člankov o namenu umetnosti in o novi struji še davno ni izčrpana. Opozoriti pa je treba samo še

na tiste informacije, ki so sliko o pohujšljivem vdoru v našo literarno idilo tako ali drugače izpopolnile.

Posebej je treba spregovoriti o prispevku, ki ga je pod naslovom *Dekadenca, nova literarna smer napisal* za Ljubljanski zvon Vladimir Foerster.⁵⁹ Čeprav je članku že Cankar očital, da ni originalen, kar sploh ni bila avtorjeva ambicija, saj svoj vir zelo zvesto navaja, mu nikakor ne gre odrekati pomena za védenje o dekadenci; bil je dokaj objektivna in obsežna informacija, ki je bila tedaj naši literarni srenji na voljo. Škoda je le, da se avtor zaradi češkega vira sklicuje predvsem na Čehe in mnogo manj na druge evropske dekadente.

Potem, ko našteje glavne predstavnike te smeri po svetu, se posveti najprej »materijalu«, »s katerim grade dekadentje«.

»Iz dobe klasiške krasote imajo svoje geslo, da zadošča umetnost sama sebi; od romantikov so povzeli žarovitost v kaloritno in tenek čut za obliko; umetnost rokoko-dobe in japonska umetnost jih vodita k bizarnostim in k cizelovanju filigransko nežnih umetnostnih igrač; orient jim je podal strastne pojave pohotnosti in nekateri orientalski kulti so jih opozorili na perversije poltnega nagona, na oni demonško tajnostni tok, kateri se pretaka od starega veka semkaj skozi vso kulturno zgodovino, in kateremu prisojamo vse tajne verske nauke ob babilonskih magov tja do srednjeveške kabalistike in do modernega spiritizma i somnabulizem, kult Satanov, srednjeveške prazne vere o čarovnicah, ekstaze flagelantov — s kratka vse one tajne kulte, v katerih se družijo pohotno razkošje z misticizmom. Vse to podaja dekadenci ne le psihološki material, ampak tudi terminologijo, imenstvo.«

Foerster loči dva glavna toka dekadence: »na eni strani liriko, odlikujočo se po izrazih, ki kar najbolj označujejo nežnost in plemenitost dušnega čustva; te vrste lirika mrzi vsakršno vsakdanjost in navadnost. Labodi, slavčki, rože, lilije, rubini, harfe, kitare, vonji vseh vrst,

biseri — s kratka vse, kar spominja na razkošje, komfort in eleganco...« Drugi, »spodnji pol« pa je v nasprotju s prvim, v njem rabi dekadentni lirik »b a r b a r s k i doneče, r a z m r š e n e besede, izražajoče prenasičenost in gnus... Dekadent sega tu po tajnostih, tj. po malo znanih in malo rabljenih izrazih iz mističnih ved, sega po čudnih arhaizmih in terminih, katere sicer nahajamo v patoloških spisih, ne pa v liriki... Kaj radi rabijo dekadentje besede, ki so povzete liturgiji katoliške cerkve.«

Tako podrobno označuje Foerster še skladbo, stilizacijo in kompozicijo, pri čemer poudarja, da dekadentu »ni ideja glavna stvar, ampak občutek, hipni vtisk...« Nadalje omenja »zvočni efekt«, lepoglasje, govori o »nijansah«, skratka skoro same pozitivne, ali vsaj zanimive črte. Kdaj pa kdaj je tudi nekoliko kritičen in opozarja na »s v e t r a f i n o v a n e g a k o m f o r t a« ali na »k a l n o g n u s o b o in moralno propadlost...« Podobno kot kritiki pred njim razlaga »scenerijo o dekadentnih spisih« in opisuje »osebe v dekadentni literaturi«, ki »niso ljudje z naravnim dušnim ravnotežjem, temveč so med človeštvom to, kar so med rastlinstvom cvetlice, ki se vzgajajo po rastlinjakih v nenaravno toplem zraku, ki so prenasičene od prebujne po umetnem načinu dovajane hrane...«

Nova črta na tej sliki dekadence, ki jo Foerster (oziroma njegovi viri) dobro opaža, in ki v veliki meri velja tudi za našo moderno, a so jo zaradi nepoučenosti razglasili že kot oddaljevanje od dekadence, je iskanje »rafinovanosti« »v — p r e p r o s t o s t i i n n a i v n o s t i. Dasi je dekadentni pesnik,« pravi avtor, »skrajnje nervozen, prenasičen od uživanja vsakršne kulture, vendar zavija svoje misli in čustva v primitivne kostume, ki nas spominjajo naivnih preprostih kulturnih oblik...«

Najpomembnejša pa je Foersterjeva ugotovitev: »Dekadence je nekako v n o t r a n j o s t o b r n j e n i n a t u r a l i z e m, ki razkriva tajne resnice človeške duše in živčne-

ga sestava — lahko torej rečemo, da je dekadenca naturalizem v psihološki umetnosti.«

Ta misel se sklada z Govekarjem in Cankarjem, ki jo v pismu 18. 5. 1897 Aškercu citira:⁶⁰ »ona je na znotraj obrnen naturalizem.«

Pred koncem našega pregleda razprav in člankov, ki so skušali bodisi kot svarilo, bodisi kot bolj ali manj objektivna informacija pripraviti brumne slovenske bralce na vdor novih literarnih smeri iz tujine, moramo omeniti še en, že drugi članek Evgena Lampeta *Dekadentizem*,⁶¹ ki ga je objavil že v letu, ko sta izšli Cankarjeva in Župančičeva zbirka. Čeprav je prvi del izšel tik pred poročilcem o Čaši opojnosti, ga ni mogoče šteti med kritike, saj slovenskih dekadentov sploh ne omenja, ampak navaja kot najbližjega le Hrvata Jelovška.

Vsekakor ima boj E. Lampeta proti dekadenci kljub filozofskim razglabljanjem in navajanjem teoretičnih misli, ki sta jih napisala Hermann Bahr in Stanisław Przyby-szewski, nekaj donkihotskega. Zato se ni čuditi, če v svesti si svoje »za vse čase trajne resnice« zapiše: »Da prihajajo takim ‚pesnikom‘ izpod peresa stvari, katere se običajno slišijo samo po norišnicah, to je umljivo. Človek, ki proglasi svojo čutno domišljijo kot vladarico nad razumom in nad voljo, je nenormalen, bolan na duši.«

Zanimivo je, da je podobno sodbo o vsej tej dobi a pod drugačnim vidikom zapisal njegov štiri leta mlajši avstrijski sodobnik Egon Friedell.⁶² Po njegovem mnenju je simptomatično, da zapade junak najmočnejše drame v tej epohi (Ibsen: Strahovi) Oswald Alving v duševni razkroj in da so filozof, slikar in glasbenik, ki so to dobo najgloblje in najbolj reprezentativno uteleševali, Nietzsche, van Gogh in Hugo Wolf, doživeli isto katastrofo.

Ker je v vsej katoliški kritiki vprašanje morale v ospredju, je morda prav, da navedemo Friedellovo analizo ničejanske morale, saj je bil Nietzsche ob tem času kot

modroslovec dekadentizma pri Slovencih ponovno samovoljno pa tudi površno predstavljen.

Po Friedlu se da spoznati, »da je nadčlovek v bistvu krščanska koncepcija; kakor je imoralizem stopnjevanje vulgarne etike. ‚Če imaš temperament‘, pravi Nietzsche v zapuščini, ‚izbiraš instinktivno nevarne reči, na primer pustolovščino imoralitete, če si kreposten.‘ Seveda pa lahko samo človek z najvišjo, najglobljo, najmočnejšo in najnežnejšo nrvstvenostjo premaga moralo. Imoralizem računa z ljudmi, ki so že šli skozi vso šolo in razvoj morale, ne pa z ljudmi, ki še sploh niso moralni, to je z ničejanci.«

Morda je prav v teh stavkih, kakor so presenetljivi, problematični in protislovni, tudi neko pojasnilo za protislovje med Cankarjevim uporom zoper ustaljene, zunanje, neiskrene in stokrat sankcionirane moralne norme na eni in njegovim prefinjenim, neznansko rahlim in do sebe bolestno strogim etičnim imperativom na drugi strani.

To sklepanje pa je bilo za vse naše, ne le za katoliške literarne kritike prezahtevno in prezapleteno, zato je moralo priti med njimi in Cankarjem, pa tudi drugimi mladimi do nesporazuma, ki se je šele leta pozneje poravnal. Zmaga novih, širših kriterijev, predvsem pa priljubljenost in sloves med mladino, ki je v novem odnosu do erotike našla samo sebe — vse to so bili razlogi za splošno priznanje.

Tako se je zgodilo, da so bralci ob izidu štirih pesniških zbirk slovenske moderne o tej struji sicer veliko vedeli, da pa je bila ta slika močno izmaličena, ali vsaj zamegljena.

Primer, kakšna je bila ta slika po vsej ideološki obdelavi v glavi ne le preprostega, ampak šolanega človeka, je Opekova pesem Dekadent.⁶⁴ V njej je opisan pijanec, ki »iz krčme je prikolovratil« ... »in vès je nékje se oblátil ...« In Opeka je bil pesnik, ki se je »odtegoval novemu Mahničevemu radikalizmu ...«⁶⁵

Posebno naivna in polna neprostopovoljnega humorja je žalostna igra v petih dejanjih *Liberalizem ali večni Žid*,⁶⁶ ki jo je »po zgodovinskih virih« napisal Jožef Debevec in

jo je urednik Katoliškega obzornika Aleš Ušeničnik imenoval »ženijalno dramo o večnem Židu«.

V tem delu, ki zajema boj med satanom in Bogom, oziroma njegovo Cerkvijo od kače v raju pa do proglasitve papeške nezmotljivosti na vatikanskem cerkvenem zboru, so prikazana vsa gibanja proti katoliški cerkvi od Fotija, s katerim se je seveda pod satanovim prišepetavanjem začel razkol, preko Wiclifa, Husa, Luthra, francoskih enciklopedistov do socialne demokracije, ki je samo hčerka žida Ahasvera (utelešenega satana) in Lože (namreč: prostozidarske). V opombi za režiserja stoji, da se »pri morebitni uprizoritvi te žalostne igre ... nikakor ne sme pozabiti, da ima gdčna ‚Hčerka‘ zakrivljen nos — kakor oče.«

Ta »ženijalna drama« se konča na Dunaju, kjer se spopadeta dve vojski. V prvi armadi »najprej maršira rdeča množica ... za to množico stopa buržoazija ... gospodje v frakih in klakih, kapitalisti, tovarnarji, vseučilišni profesorji idr. ... sami krivonosci ...« »Druga armada se šele zbira.« »V prvi vrsti stoji mladina ... za mladino stoji preprosto ljudstvo z duhovniki; ‚inteligencije‘ ni videti mnogo« itd.

Z navajanjem raznih parol, ki jih nosijo v tej drugi armadi (npr.: »Podpirajte katoliški tisk z vsemi močmi«, »Boj brezbožnemu liberalizmu!«, »Katoličanje, nauk o papeževi nezmotljivosti je zadal Liberalizmu smrtni udarec ...« itd., itd.) se drama konča z opozorilom, da je »zmaga še neodločena«, da pa je zagotovljena, kar potrjuje latinski citat iz sv. pisma.

Značilno je, da se zadnji boj vrši na Dunaju, v prestolici mnogonacionalne monarhije, ki se kljub bleščeči fasadi nezadržno bliža zatonu. Zato ni čudno, da sta se tu dekadencia v literaturi in secesija v umetnosti kot bujna rast na razpadajočih razvalinah živo razbohotili. V avstrijski literaturi se je pojavil izraz, ki je bolj kakor politične izjave in poročila o stalnih vladnih krizah pričal o uglašenosti umetnikov in sploh razumnikov na čas, ki je odhajal in

postajal simbol družbenega reda v zatonu: »Preskuševališče za konec sveta.« Tako je dobila avstrijska literatura v času ob pretoku stoletij nekaj posebnih črt, ki so jo ločile od drugih literatur nemškega jezika.⁶⁷

In ta Dunaj je bil Meka, v kateri so se srečevali študentje slovanskih narodov; sem so hodili slovenski študentje in tudi trije iz naše moderne so se za krajši ali daljši čas tam seznanjali s tokovi literarnega in političnega življenja.

To mesto je že na Kreka naredilo mogočen vtis. V romanu *Iz nove dobe*,⁶⁸ ki ga je pod psevdonimom Sovran objavil v Dom in svetu, pravi:

»Če prideš na Dunaj ali v kakršnokoli drugo veliko mesto, zdi se ti sprva veličastno in očarljivo. Ko po širokih ulicah stopajoč med krasnimi palačami pogledaš v velikega mesta šum in hrum, med to nepregledno, dejal bi brezkončno množico, ki drvi sem in tje nehoté se ti prikupi mesto . . .« Stavki, ki spominjajo na Cankarjevo pismo bratu Karlu⁶⁹ 4. 11. 1896: »Čisto sem omamljen! Ti si te krasote niti predstavljati ne moreš — kakoršna je npr. na Ringu. Palača pri palači . . . Jaz sem si doma prav otročje predstavljal, kakó krasno mora biti tukaj, — a kdó bi si mislil, da je desetkrat lepše!« Iz Cankarjevih kasnejših del vemo, da ga ta lesk ni dolgo slepil.

Sicer pa je že Krek spoznal, da se za to bleščečo fasado skriva beda, ki jo dovolj prepričevalno popisuje. Njegov roman se dogaja med proletarci v Ottakringu — kakor toliko Cankarjevih četic —, tudi tu nastopajo socialisti, ki pa so kajpada pod pogubnim židovskim vplivom. Konec je — kakor drugačen pri poznejšem članu Leonove družbe ni mogel biti —: spreobrnitev glavnega junaka.

Tudi Murn govori na več mestih v svojih pismih o Dunaju,⁷⁰ a ga doživlja dokaj drugače kakor Cankar. 13. 10. 1898 priznava Franji Tavčarjevi: »Nekaj časa mi je bilo hudo tukaj na Dunaji, zdaj sem postal miren.« Že nekaj več pove 19. 10. 1898: »Prebil sem namreč na Dunaju trenutke mogoče najbolj čudne v svojem življenju. Nič se mi ni

ljubilo, kri sem imel težko in poslušal sem profesorje kot neka nedostopna bitja. Občudovanje mi je bolj in bolj spodrivalo ljubezen in vnemo.« — Kako občutljiv je bil Murn, pa priča pismo 21. 12. 1898: »Vseeno pa Vam pišem zdaj z nekim zadovoljstvom, ko sem se že popolnoma prilagodil Dunaju. Upliv nove velikanske okolice sem čutil do izmučenosti. Šele zdaj sem se uživil in prenašam vse z lahkoto. Mogoče se Vam zdi to komično, a zame ni bilo, posebno še v momentih, ko sem z vso silo čutil pritisk vélikega življenja. Dobro, da se more kaj takega samo v trenutkih čutiti.

Murnovo doživljanje Dunaja se je seveda močno razlikovalo od tega, kar si je pod Dunajem predstavljal Kette, ki si je tako srčno želel, da bi lahko šel študirat.⁷¹ Naravnost genljivo je, kako v pismu 1. 1. 1898 zavida prijatelju Cankarju za srečo, ki jo ima: »Torej na Dunaj pojdeš? Upam, da boš tam srečen, kajti v življenju boš, med somišljeniki mordà, morebiti celo med prijatelji. In — delal boš, a brez dela je človek nesrečen. O, ko bi mogel tudi jaz kaj kmalu priti tjè gôri!« Murnu piše 9. 4. 1898: »... pojdem še letos na Dunaj, če imam gôri stradati kot pes...« Zaradi svojega navdušenja seveda ni mogel razumeti, zakaj Murn odhaja z Dunaja: »Čudom se čudim, dragi Murn,« mu piše 9. 2. 1899, »da jo misliš pobrisati z Dunaja. Odkritosrčno ti povem: Ti mi daješ malo korajže! Meni ne gre v glavo, kako more iti Murn, ki je na Dunaji, ven iz Dunaja.«

Za Župančičev odnos do vélikega mesta, pri katerem ima v mislih bolj Pariz kakor Dunaj, naj zadostujeta znana verza iz *Dume* (ki izvirata iz mnogo poznejšega časa):

»... ljubim jih s šumom in hrupom ta vélika mesta —
skoznje v svobodo gre, skoznje v bodočnost gre cesta.«

Pogledi naših pesnikov se seveda razlikujejo po njihovih temperamentih, kljub temu pa je v vsem tem spopadanju s fenomenom nove dobe nekaj skupnega ali vsaj sorodnega:

od Kettejevega hrepenenja po somišljenikih in delu, preko Murnovega »pritiska vélikega življenja«, ki ga je »čutil z vso silo« pa do Cankarjevega prediranja za bleščečo fasado velemestnega leska do predmestne bede in do Župančičevega himničnega zanosa je cela lestvica občutkov in čustev, ki so vse prej kot površna.

Morda je prav, če se zdaj za hip ustavimo ob čaru, ki ga je napravil Dunaj kot velemesto na naše študente in na vse, ki so se z vročimi željami ozirali vanj. Predstave, ki so se družile s tem mestom seveda niso bile vezane samo na njegove arhitekturne spomenike, ali na bogastvo umetnin v muzejih, tudi ne na družbeno dogajanje evropskega literarnega središča, ki je slovelo ob koncu stoletja, ampak so — pri mnogih, ki so ime Dunaj tako pobožno izgovarjali — dobivale tudi nekaj tistega grešnega vonja, ki ga na klasičen način izraža Gospa Zaplotnica v Cankarjevi *Gospej Judit*:

»Tam je življenje pač zelo pregrešno, na Dunaju... Naročila sem si zadnjič knjigo, tako, ki jih ne prodajajo po knjigarnah... ‚Velikomestni grehi‘... No, Judit, tam so reči!«

»Kakšne reči?«

»Ni da bi človek govoril... Ampak videla bi rada tisto življenje, vsaj takole povohala bi rada, če ni preveč skrito... Zanimivo je, človek bi se kaj naučil...«

V sprejemanju, oziroma odklanjanju Cankarjevih Dunajski večerov je bilo gotovo mnogo Zaplotničine hinavščine. Sicer pa je to že drugo poglavje.

KAJ JE PRAVZAPRAV DEKADENCA

Jaz sem zelo radoveden, če si že kaj izpremenil svoje nazore o dekadenci; če jih pa nisi izpremenil, to je potem od Tebe zeló grdó, da jih nočeš tudi pri drugih utrditi, to se pravi, da mi nočeš poslati kakih lepih dekadentskih proizvodov, kateri bi me mogli prepričati o resničnosti Tvojih besed.

*Dragotin Kette v pismu 23. 7. 1897
Ivanu Cankarju⁷³*

Jeseni 1896, kmalu potem, ko je Cankar na »vsprejemnem večeru« Slovenije »nahrulil« svoje kolege »zaradi otročje politike, ki jo gonijo pri različnih ‚krokih‘, in pa zaradi literature za katero se komaj toliko zanimajo kakor za — svoje študije«, so ustanovili Govekar, Eller, Župančič, Vidic, Göstl, Jančar in Cankar na Dunaju svoj literarni klub, h kateremu sta pristopila še Škerjanec in Majaron. Ob Ellerjevem odhodu domov na Koroško, so se dali fotografirati in po tej fotografiji jih je Cankar predstavil svojemu bratu Karlu: »Göstl s svojimi velikanskimi suhimi nogami, poleg malega grbastega, bolehnega Jančarja, — filistrski Vidic (grozno priden človek; zmerom študira slovensko jezikoslovje in literaturo), — bedasti Škrjanec, patetični Majaron, zabavljivi Govekar, pohlevni Zupančič [tedaj še z Z!], plemeniti Eller, ki pravi, da je realist, a je največji idealist med nami — in domišljavi Cankar, ki snuje vse mogoče velike stvari, a še zmirom ne napravi ničesar — to je klub, kateremu se je udal Bežek tako popolnoma, da je pisal Govekarju: ‚Zvon‘ je vaš, samo če hočete...«⁷⁴

Ta klub seveda že številčno pa tudi zaradi pomanjkanja lastne revije — kot se je izkazalo, Zvon to ni bil — nikakor ni mogel odtehtati sistematičnih prizadevanj in discipliniranosti Leonove družbe. Kljub temu pa so se člani tega

Dunajski literarni klub

Stojijo od leve proti desni: Fran Govekar, Anton Majaron, Oton Župančič, Ivan Škerjanec, Ivan Cankar. Sedijo od leve proti desni: Fran Vidic, Fran Göstl, Ferdo Jančar, Fran Eller

kluba spustili v polemiko in z nekaterimi teoretičnimi članki temperamentno branili svoja stališča ter tako s svoje strani skušali oblikovati javno mnenje, čeprav se odmevnost njihovih izvajanj s katoliško še meriti ni mogla.

Prvi se je že marca 1896, torej še pred ustanovitvijo literarnega kluba, oglasil v Slovanskem svetu Ferdinand Jančar in pod psevdonimom Faustus objavil kratek a stvaren članek z naslovom: *O literarnem boju*.⁷⁵

Uvodoma avtor skromno poudarja, da je diletant, ki se mu ne bode treba držati nekakega sistema in »naturalistov ne bo(dem) delil niti v tri niti v trikrat tri oddelke.« Članku pa se seveda prav dobro pozna, da ga je napisal bodoči znanstvenik (zgodovinar, ki je prav mlad umrl) in o kakem pomanjkanju sistema ne more biti govora.

V začetku stoji oznaka dosedanje literature: »Dosedanja šablona je tako pripravna, tako malo truda prizadeva čitatelju in tako laska njegovemu samoljubju! In recept je tako jdenostaven. Vzemi neko število hodobnežev[!], isto toliko idealnih ljudij; daj da hudobnež krepostnega stiska na vse načine, samo na koncu glej, da zmaga krepost, posebno pa, da se poroče vsi pari, da ne bode pohujšanja. Po vsej povesti pa natrosi kakor rozine v potvico, spodbudna premišljanja, katerih dobiš na izbiro v vsaki priročni knjigi za propovednike.«

Sledi polemika proti tezi: »Leposloven spis naj poučuje ali razvedruje ali najbolje oboje skupaj, vsekakor pa mora biti njegov vpliv blažilen.« Poučevanje prepušča avtor znatnosti, glede tega pa, da naj umetnost »razvedruje«, meni, da bi se s tem »ponižala v sredstvo za preganjanje dolgega časa.« O blažilnem vplivu pa sodi: »Za vpliv sploh ne more biti odgovorna niti umetnost niti umetnik, ker je zavisen tudi od objekta, na kateri deluje umetnost. Kar vpliva na tega blažilno, nima pri drugem nikakega učinka. Učinek torej ne more biti kriterij umetnosti, in odgovor na vprašanje, kaj je umetnosti namen, ni tako lahak. In res se tudi učeni možje o tem niso mogli zediniti.«

Zelo logično je avtorjevo opravičevanje socialne literature: »Slovstvo mora biti produkt in odsev vsega življenja dotične dobe, v njem se nam morajo kazati njegove težnje in napori, vspehi in blodnje na potu napredka. Naš čas je resen, boj za obstanek tako hud, da je težko razumeti, kako more biti kdo slep in gluha za vse, kar se godi okolo njega . . . ko moremo vsak dan na lastne oči videti, kako se po celi stanovi obupno boré za svoj obstanek in najprimitivnejša človeška prava . . . Delavcu ki napornim delom je dva obrani sebe in svojce glada, zdi se blišč in sijaj, v katerem živi bogatin, kot zasramovanje njegove bede.«

Misel, ki iz tega izhaja, je v tedanji literaturi zelo pogosta: »Absurdno bi bilo, zahtevati od njih (bogatinov), da bi se radovoljno odrekli svojim privilegijem, vendar morajo priznati, da sedanja socialna razdelitev ni pravična. Vsak sestradan proletarec jim je živo očitane, ki jim greni vžitek.« Svojo vest si utolažijo s tem, »da prostovoljno vržejo kako drobtinico s svoje bogato obložene mize med prežečo, stradajočo množico. Na dobrodelnih koncertih in plesih se zabavajo ubogim v korist, jedô in pijejo, plešejo in rajajo, vse iz človekoljubja . . .«

Ob koncu pa še udarec proti nasprotnikom nove struje: »Kar pa je ljudem v življenju neprijetno, tega si tudi v romanu ne dadô slikati. Ker si pa pravega vzroka svoje antipatije ali niso v svesti, ali pa ga nočejo priznati, morajo dobiti druge izgovore: uboga morala in estetika jim mora pomagati iz stiske.«

V polemiko je posegel tudi Govekar z *Literarnim pismom*,⁷⁶ ki ga je objavil v Slovenskem narodu. Pri njegovem obnavljanju Foersterjevih misli je nov samo poudarek na enačenju naturalizma in dekadence:

»Dekadence je torej rafinirano fin in nežen, minuciozno natančen odsev prerahlo čutečih nervoznih duš ter izraz aristokratskih in individualističnih duhov, trpečih pod silno težo preobilne naobraženosti . . . Kakor so nekateri veristi v svojem opazovanju in resničnem slikanju z u n a n j i h

dogodkov in prikaznij, tako in še bolj natančni in resnični so dekadentski prozaisti in poeti v slikanju duševnih pojavov. Veristi in dekadentniki so torej res naturalisti, le popolnujoči drug drugega.«

V boj za novo strujo se je spustil tudi »filistrski«, »grozno pridni« Fran Vidic, ki je v hrvatsko-slovenski reviji *Mladost* leta 1898 priobčil informativen članek *O novejši slovenski literaturi*.⁷⁷ V pobijanju protilarpurlartističnih stališč se prav nič ne razlikuje od Jančarja, pač pa pri tej priložnosti — sicer ne imenoma — zavrne Svetiča z njegovo obrambo klasične in romantične hrane, ki bi »nam še nekaj časa zadostovala«. Novo v članku pa je navajanje domačih zgledov. Tako slavi Govekarja, ki je »na čelu novega gibanja« in je »mlad, nadarjen in marljiv pisatelj«, ter omenja Dolenca (Meška), Premca (Kostanjevca), Murnika in Aškercica, »ki je vzgojil celo vrsto mladih poetov: Aleksandrov (Murn), Borut (Eller), Mihajlov (Kette), Nikolajev (Župančič), Saveljev (Cankar) in Radič (Derganc). Ti ga,« pravi dalje Vidic, »pa ne posnemajo suženjsko, temveč hodijo vsak svojo pot, in zato se je nadejati v slovenskem pesništvu najlepših uspehov.« (Prav ta misel o Aškercu kot vzgojitelju teh mladih poetov, ki jo je pozneje Govekar posnel, je sprožila pozneje Cankarjev protest in razcep med literati.)

Vidičev članek se končuje z ugotovitvijo, ki je bila gotovo sporna: »Dočim se razvijajo druge literature že dalje v dekadente, simboliste, kabaliste, mistike itd., stoji slovenska literatura v znamenju realizma: morda ne na kvar mlademu slovstvu.«

Z vprašanji čiste literarne teorije se je udeležil diskusije Fran Eller, ki je bil, kot priča omenjena karakteristika članov literarnega kluba, Cankarju posebno pri srcu. V svojih pismih ga ponovno omenja kot »pametnega« in »plemenitega« moža ter ve o njem povedati same laskave stvari: »To je najblažja duša na svetu. Izgleda kakor kakšen brigant, toda je nenavadno pohleven človek.«

V Ljubljanskem zvonu 1898 je pod psevdonimom Borut izšel Ellerjev članek *Moderno kritično stališče*.⁷⁸

V začetku svojega razpravljanja zavrne Eller, ki se, kakor priznava sam, opira na Bahrov članek »Schweine«, »kritike« z njihovim sklicevanjem na moralo in dogmo ter z njihovimi zahtevami, da »naziraj umetnik svet skozi neki ,idealistični pajčolan'...«. Zavzema se za pravice vseh stvari, »da pridejo po umetnosti do svoje absolutne, splošne veljave...«

Ellerjeva teoretična razglabljanja izhajajo iz poudarjanja umetnikove individualnosti. Umetnost mu je »izražanje notranjosti kakega človeka po kaki snovi, izvedeno na način, da morejo čutiti preko te snovi tudi drugi ljudje tisto, kar je čutil izražatelj«. Ta čustva pa morajo biti izražena »na tak način, da se budi sočutje!... Slovani nismo vsi, kristjani nismo vsi, brezverci nismo vsi, ,moralni' nismo vsi, a normalni ljudje vsega sveta čutimo, vsi izražamo čustva, vsi poznamo sočutje.«

Čeprav gre tu Ellerju za »k a k o« torej za »formalni obzir«, je vendar v poudarjanju učinka, češ »vsaki človek je kos umetnika«, na katerega se obračajo veliki umetniki, ki bi sicer »ustvarjali vprav zastoj ali kvečjemu v lastno zabavo«, pravzaprav že neko odstopanje, ali vsaj omilitev načel larpurlartizma, tista omilitev, ki je že v začetku podzavestno, kasneje pa tudi zavestno živela v pesnikih slovenske moderne.

Sicer pa: »Kjer je snov p r v a, bodisi iz moralnih, verskih ali formalnih ozirov, tam n i u m e t n o s t i.«

»Dočim pri brezidejnih in temnologičnih dekadentih,« pravi Eller v svoji 15 strani obsegajoči razpravi, »ni najti mnogo s n o v i, je le te pri objektivnih realistik čez mero dosti; pri objektivnih realistik je torej ,Eldorado' materialističnih kritikov. Z velikim, dasi prikritim veseljem brozgajo po njih ,nemoralnih' spisih, razkrajajo njih ,gabne' junake in se hudujejo na njih materialistične tendence.«

Obrat, ki imenuje idealistične kritike materialiste, je moral — kakor je tvegano — katoliške kritike posebno prizadeti.

Jedro vsega članka je verjetno v stavku: »Čim bolj se zna umetnik emancipovati od snovi realne in idejne — čim subjektivnejši je napram nji, tem dovršenejši je v umetniškem obziru njegov umotvor, tem bolj je občečloveški.«

Z veliko ostrino dokazuje Eller nelogičnost ozkega moralističnega ali verskega stališča: »Skoz in skoz ‚moralni pesnik‘ ‚Abune Solimana‘⁷⁹ bi potemtakem kraljeval visoko nad nemoralnim Heinejem ali Verlainom.« In če katoliški teoretiki očitajo nekatoliški kritiki, da bi morala zavreči Odisejo, Božjo komedijo, Osvobojeni Jeruzalem, Izgubljeni raj itd., jim odgovarja Eller, da bi tudi oni morali »dosledno odklanjati vsaki umotvor, ki ni — katoliški,« ne pa ceniti »tudi Goetheja ali Heineja ali Turgenjeva«.

Pri Ellerjevih izvajanjih smo se zadržali nekoliko obširneje, ker niso zgolj posnemanje Bahrovih misli, ampak so gotovo tudi odraz diskusij, ki so tekle med člani literarnega kluba.

V vseh teh razpravah in tudi drugih manj obsežnih polemičnih zapisih mladih v dnevnem tisku je mnogo podobnih misli, ki ne pričajo zgolj o skupnih virih ampak tudi o prilagajanju in oddaljevanju v nazorih med gotovo vročimi diskusijami. Marsikdaj se že dado zaznati nekateri odtenki, v katerih si niso bili edini. O Jančarjevem predavanju »fin de siècle« na klubovi seji se je na primer Cankar v pismu Govekarju 18. 1. 1897 izrazil⁸⁰ zelo kritično. Očita mu, da »tu ni nobenega temperamenta, kakoršnega čutiš npr. iz razprav v ‚Zeit‘! Vse preveč profesorsko zaprašeno, koščeno, matematično natančno in odmerjeno.«

Pri izbiri razprav, člankov in kritičnih zapisov z obeh taborov, ki smo jih — ne da bi polemike med seboj povezovali — navajali, da bi očrtali nazore, predstave in misli, s katerimi je lahko pod vplivom enih ali drugih slovenski bralec sprejemal slovensko moderno, oziroma da bi označili

literarno vzdušje ob njenem nastopu, nismo posebej poudarjali razlik med naturalizmom in dekadenco, ali med drugimi stilnimi značilnostmi in literarnimi tokovi, saj se je vse to kljub nekaterim programatičnim člankom pokazalo šele pozneje. Doba, o kateri govorimo, je bila tako mnogo-plastna, da je ni mogoče ostro opredeliti. Ločitve, ki so pri nas nastajale, so bile namreč često bolj vezane na osebne spore ter na vprašanja umetniške kvalitete kot na umetniške programe.

Preden preidemo na označevanje programske in dejanske usmerjenosti pesnikov slovenske moderne, morda ni odveč, če navedemo še eno pričevanje o dobi, ki jo je napisal njihov le nekaj let mlajši sodobnik avstrijski pisatelj Robert Musil,⁸¹ ki je duha dobe izredno nazorno orisal:

»Iz oljnato gladkega duha dveh zadnjih desetletij devetnajstega sotletja se je v vsej Evropi nenadoma razgorela prava zanosna vročina. Nihče ni vedel, kaj je pravzaprav nastajalo; nihče ni mogel reči, ali gre za novo umetnost, novega človeka, novo moralo ali celo za preslojitev družbe. Zato je vsak rekel o tem, kar mu je ravno ugajalo. A povsod so se dvignili ljudje, da bi se borili proti staremu . . . Pojavili so se talenti, ki so jih dotlej dušili, ali se javnega življenja še niso udeleževali. Bili so različni, kar se da in njihovi cilji so bili prav tako nasprotni. Ljubili so nadčloveka, in ljubili so podčloveka; oboževali so zdravje in sonce, in oboževali so krhkost jetičnih deklet; navduševali so se za junake in za povprečne ljudi; bili so verni in skeptični, naturalistični in precizni, robustni in morbidni; sanjali so o starih grajskih drevoredih, jesenskih vrtovih, steklenih ribnikih, draguljih, hašišu, boleznih, demonijah, a tudi o prerijah in silnih obzorjih, o kovačnicah in valjarnah, golih borcih, uporih delovnih sužnjev, človeških pradvojicah in o razbitju družbe. Vse to so bila seveda protislovja in nadvse raznolična bojna gesla, a imela so isti dih; če bi

hoteli ta čas razstaviti, bi dobili nesmisel kakor oglat krog iz lesenega železa, v resnici pa se je vse to spajalo v bleščeč smisel.«

Pri navajanju in presojanju izjav, ki so jih pesniki dali o svojem literarnem programu in umetniškem hotenju se seveda zavedamo, da imajo za analizo njihovega dela le relativno, često zelo omejeno ceno. Kakor v svetovni literaturi je tudi pri naših pesnikih sila umetniške izpovednosti in temperamenta prebila ozke okvire literarnih programov, na katere so morda prisegali. Kljub temu pa takim izjavam — kakor so bile kdaj pa kdaj zapisane v ognju navdušenja ali jeze — ni mogoče odrekati dokumentarne vrednosti vsaj za mišljenje in nazore, če že ne toliko za samo ustvarjanje.

To velja zlasti za CANKARJA, ki je dobro poznal svetovno literaturo svojega časa in je znal to svoje znanje posredovati tovarišem pa tudi javnosti. Tega se je zavedal tudi Govekar, ki mu v pismu 11.2.97 upravičeno priznava:⁸² »Ti, ki si mej mlajšimi, za moderniziranjem naše zaplesnele lirike težečimi poeti najbojevitejši, najodločnejši, pa v polemiki najspretnejši . . .«

O svojih nekdanjih nazorih in o vzdušju, v katerem so nastajali in se oblikovali, je zapisal nekaj samokritičnih misli, ki ne označujejo le njega ampak vso tedanjo dunajsko družčino:⁸³

»Svoje dni smo prisegali po dunajskih kavarnah na zastavo skrajnega realizma. Spominjam se, kako smo rušili in stavili z največjo lahkoto vse mogoče estetične teorije. Prepričani smo bili, da smo prišli do skrajnega konca, — na jasni vrhunec lepoznanstvenih razmišljanj — do trdne točke, odkoder je nepotreben in brezsmiseln vsak napredek. Ko bi bil kdo o pravem trenutku vrgel med nas besedo simbolizem — satanizem — misticizem, — dobro, lomili bi bili kopja za simbolizem, satanizem ali misticizem. Glavna stvar je bil boj, smoter samo neizogibno breme.«

Čeprav je Cankarjev esej o Aškercu predvsem slavospev realizmu in obsodba stare sentimentalne poezije, je v njem že nekaj misli, ki segajo preko priznanja in hvale za »pesnika z velikim obzorjem«, »najblažjo dušo« in »nedosežnega pripovedovalca«:

»Če v poeziji ni nobenega napredka, če je samo še nerodno pehanje in beganje za starimi vzori, tedaj je gotovo nepotrebna. A posebno pri nas se je rodilo prav do zadnjih časov tako bore malo izvirnih, samostojnih pesniških proizvodov, da ni čuda, če je občinstvo začelo poezijo prezirati. Navadilo se je na večno ponavljanje starih motivov, na vedno enaki način njih obdelovanja.«⁸⁴

Ko tem stavkom tenko prisluhnemo, spoznamo, da tu ne gre več samo za Aškerca, ampak da vodi od teh stavkov zveza na znamenito samozavestno napoved, ki je izšla nekaj mesecev pozneje v kritiki Funtkove lirike:⁸⁵ »Moderna lirika je pred vrati in kadar potrka dovôlj glasno, odpro se ji sama od sebe.«

Ta napoved ni slonela samo na tem, kar je imel Cankar še v predalu in kar je poznal pesmi svojih tovarišev, ampak se je lahko sklicevala na lepo število objav v Zvonu pa tudi drugod. (Samo Murn se je prvič pojavil v Zvonu šele maja, torej dober mesec pozneje.)

Iz pisma, ki ga je pisal 1. 3. 97. bratu Karlu,⁸⁶ spoznamo tudi vire, iz katerih je Cankar črpal svoje znanje o sodobni evropski literaturi: 'odlični časopis' Zeit, ki je... 'v literaturi skrajno moderen', nadalje Jugend s 'hipermodernimi pesniki'. »Vsak teden, ko izide,« piše Cankar, »spumpava z Zupančičem toliko denarja, da moredva v kavarno in čitava. Iz nje diha pravo moderno življenje: ironija, sarkazem, zabavljanje: poleg tega mistična dekadentska poezija in bizarnost v risarijah.« Simplicissimus je Cankarju »že preskrajen«, pač pa je čital »s slastjo in razkošjem par modernih pesnikov: Richarda Dehmila in Maeterlincka...« O Murnu sodi, da so njegove pesmi prestarokopitne in sve-tuje, naj si kupi moderne nemške pesnike.

Še jasneje govori Cankar o dekadenci v pismu Aškercu,⁸⁷ in ga skuša v njo sprijazniti. Zbodla ga je namreč Aškerčeva opazka v pismu 17. 4. 97.: »Lepi so tudi ‚Dunajski večeri‘, čeprav se bližajo dekadenci — no to nič ne dé!« Na to odgovarja Cankar: »Meni ugajajo ‚dunajski večeri‘, ker se ‚bližajo dekadenci‘. Vsi — in morda ste se celó Vi nehoté navzeli tega, — sodijo dekadenco po njenih najslabših, najekstremnejših proizvodih... Prekletstvo dekadence pa je, da ravno ona proizvaja tako silno množico plev od podrešnja, da še v resnici izvrstni umotvori trpijo pod tem.« Podobno piše Regaliju 3. 9. 98⁸⁸: »Dekadenca vlačí za sabo tolik kup lahkomišelné lenobe in bedastih sanj — in še drugega več, da se je njeno bistvo — ki je res ‚evangelij‘ — skoro popolnoma skrilo v teh priveskih. Kdor nič ne zna, lovi se za njo. Vzгляд: Škrjanec. Vsled tega seveda ne misli, da sem njen nasprotnik; ne pride mi na pamet; Zupančiča bi imenovali profesorji ‚dekadenta‘ a on je vkljub temu resničen pesnik.«

Med Cankarjevimi članki, ki so se dotikali njegovih literarnih nazorov, nam zadostujejo le ti trije:

Najstrastnejši je v *Strupenih krotah*,⁸⁹ kjer obračunava s kritiki, ne da bi se spuščal z njimi v stvarno diskusijo. Vidi se, da je bil besen, ko je pisal ta svoj pamflet. Razen skrite polemike z Govekarjem, ki mu je bil naročil kritiko Funtkove lirike, a ga je skušal zadržati pred preostrimi napadi, ki da bi utegnili škoditi Slovenski matici, je pomembno mesto, ki znova pripravlja pot novi liriki: »... Nastopanje teh bitij (ki z vso mogočo vnemo polivajo s pomijami vsakogar, ki jim sega — čez glavo‘), je zame prav veselo znamenje, da stojimo pred novo epoho svoje literature, zakaj prikažejo se ob vsakem preobratu, kakor gadje, kadar posije solnce.«

V kritiki obeh dram,⁹⁰ ki sta jih napisala Ivan Benko in Milan Pajk, pripoveduje uvodoma »o ‚novem času‘, o preporodu poezije in človeka... Tu ni ničesar gotovega in

jasnega; samo nervozno iskanje, nemirni dvomi in hrepenje. Kam hočejo ti omahujoči koraki, po kakšnem svetu se iztezajo hrepeneče roke?« — A tudi tu že svari pred »šušmarji« in »nepoklicanimi preroki«. Po prikazu zmage »konsekventnega« realizma nad nasprotniki zopet napoveduje: »A kakor smo dobili po vzgledu tujih narodov svoje realiste, tako je mogoče, da pridemo kdaj do svojih dekadentov, neoidealistov in sentimentalnih romantikov.« — Zdi se, da ta stavek Govekarju ni bil všeč, zato je — po mnenju Izidorja Cankarja⁹¹ — sam pristavil: »Vprašanje je samo, koliko bodo našemu slovstvu koristile te slabe sence in kopije tujih talentov.«

Tik pred izidom njegove Erotike je izšla Cankarjeva kritika Hribarjeve lirike »Popevčice milemu narodu«. ⁹²

Tu nam njegov slavospev dekadenci lahko rabi že kot nekakšen uvod v njegovo pesniško zbirko, saj nam razgrinja načela, po katerih je ustvarjal, oziroma hotel ustvarjati. Do neke mere pa veljajo ta načela tudi vsaj za nekatere pesmi njegovih tovarišev. Takole pravi:

»To so časi, ko je vzcvetela lirika povsod v najkrasnejšem novem cvetu. S Francoskega je prišla takozvana ‚dekadencia‘. Pavel Verlaine je pel finočustvene, v izrazu rafinirane, v obliki dovršene podoknice in sonete; z jedno samo mojstersko metáforo, s kratko, jednostavno besedo na pravem mestu je pretresel dušo, kakor bi je ne mogel klasičen formalist z desetimi stancami. ‚Rien que la nuance!‘ — ‚samo nijanso hočemo!‘ Ne skrbno izrezljanih kipov, ne do pičice izvršenih, kričečih slik, — to je stvar realistov! — duševne skrivnosti se ne dajo prijeti, — najskrivnejše misli se ne dado slikati — najfinejši čuti se ne dado izreči. Treba je rafiniranih metáfor, treba je izbranih izrazov, ki bi ne vplivali sami na sebi, — a ki stisnejo srce na svojem mestu in v določeni zvezi . . . Kakšna je ta moč izraza pri Baudelaireju; Baudelaire je modernejši, — človek nakrajnem vrhuncu kulture. Jasno in razločno govori o čutih, ki pri-

hajajo v dušo megljeni o polnoči in v polusanjah, in ki izginejo v istem hipu brez sledu... In ti pesniki niso niti najmanj pretirani; zde se mi mnogo naravnejši in ostalemu človeštvu bližji, nego suhoparni formalisti iz francoske in nemške klasične dobe.

„Dekadenca“ je napravila svojo pot, kakor pomlad, ki hodi čez poljane; kamor stopi vzcvetejo rože. Na nemškem so se oglasili nenavadni talenti; vsaki izmež njih je čutil, da se je zgodilo nekaj čudovitega, da je prišlo nekaj novega; prerrojena poezija je duhtela v zraku... In to vendar ni bila in ni nikaka „struja“. Vsak talent zase je ostal popolna individualnost.«

Ko ŽUPANČIČ⁹³ v dolgem pismu Cankarju 4. in 5. 1. 1898 razlaga svoje umetniške nazore, je njegova pozornost mnogo bolj na odnosu umetnika do narave kot na sami dekadenci. Z navdušenjem govori o časopisih Zeit, Neue Revue in posebno o Wiener Rundschau; O Bahrovi gledališki igri Josephine pa sodi, da je »interesantna«, »čeprav nič posebnega«. — Ker gre tu za enega najizrazitejših predstavnikov dunajske moderne (ki je, kot ga označuje Klubund,⁹⁴ »absolviral pač vse razrede literarne zgodovine od naturalizma do ekspresionizma in povsod zdelal z redom 2—3«), je Župančičev hlad značilen.

Med »modernimi« imeni omenja d'Annunzia, Verlaina in Baudelaira — v pismu Murnu 8. 3. 1898 tudi Dehmla⁹⁵ — ter hvali Zolaja, ki ga je »popolnoma pridobil zase«. — Sicer pa je »svoje nazore o poeziji in umetnosti sploh« sporočil uredniku Dom in sveta, ki ga je bil povabil k sodelovanju. Na to je dobil zelo jasen odgovor: »Sodelovati se more le na podlagi iste vere, iste ljubezni, istega mišljenja!« — »In potem je bilo vsega konec,« sklepa Župančič svojo dominsvetsko epizodo.

Mnogo bolj pa se Župančič razgovori o predmetu, ki ga je kot umetnika posebno zanimal. Ob Vereščaginovem članku v Mladosti piše: »Pri vsej realnosti in resnicoljubnosti

ima vsak umotvor nekaj, česar nima narava sama na sebi — ali pa morda ima, samo da tistega vsak ne vidi. In baš to drugo se mi zdi pravo: umetnik vidi stvari jasnejše, popolnejše in resničnejše, kot navadni človek, vidi jih morda čisto drugače, kot navadni človek.«

Teoretično se KETTE z dekadencijskimi načeli na sploh ni skladal.⁹⁶ Cankarju na primer piše 20. 6. 1897:

»Tisto je res, da mi dekadencia ne ugaja, toda pristavljam, le v toliko, kolikor jo jaz poznam. Prav si rekel, da jo sodim le iz Foersterjevega spisa. Jaz zraven tega še iz Tvojih pet proizvodov, ki si mi jih poslal. Seveda, ko bi jaz čital Dehmle, bi morebiti dobil vse drugačno misel o nji. A do sedaj sem mnenja, da ima edino prednost pred drugimi smermi v tem, da zajema iz realnega življenja. Toda bojim se, da ni preveč naturalistična... ne vem sicèr, ali zdi se mi. Kakor pa ne ljubim naturalizma v romanu, to ga še menj v poeziji. Jaz bi se rad poučil, je-li prav mislim ali ne, ali do sedaj nisem imel priložnosti.«

Tudi v naslednjem pismu se obrača na Cankarja, da mu pošlje »lepih dekadentskih proizvodov: »Že parkrat si dejal, da mi hočeš pokazati neko ‚Jugend‘, ali da me hočeš seznaniti z nekaterimi dekadenti.«

Nekaj dni potem je zložil pač pod Foersterjevim vplivom nemško parodijo v smislu dekadence: *Nachtlied eines Dekadenten*.

Ti verzi — prav tako kakor kasnejši Opekovi — pričajo, kako pomanjkljivo je bilo poznavanje te struje celo med literati in kako zelo so bili pravzaprav pod vplivom informacij, ki so tako rekoč po kapljah pronicale med Slovence.

Sicer pa je Kette, potem ko je dobil od Murna končno vendarle Veralina, ki ga je bil Cankar prinesel iz Dunaja v Ljubljano, prevedel iz te knjige sonet *Nevermore*. — Župančiču v pismu 11. 8. 1898 celo obljublja: »Odslej bom tudi jaz p o s k u s i l pobrenkati na druge strune.«

V bistvu pa se njegovo odklonilno stališče do konca ni izpremenilo. Uredniku Ljubljanskega zvana 10. 8. 1898 celo

zatrjuje, da bi »vsem modernim pesnikom dejal, naj razjašejo Pégaza in molzejo prozaično kravo«. — Še dobra dva meseca pred smrtjo 9. 2. 1899 piše Murnu iz Trsta: »Vi moderniki ste po moji misli na krivi poti.«

Kljub temu Kettejevemu nasprotovanju pa je gotovo, da v svojih pesmih, posebno pa v razpoloženjih, ki so — kot bomo videli — kdaj pa kdaj v njegovih pismih našla pot na papir, svojemu času in njegovemu življenjskemu občutju ni mogel ubežati.

Zdi se, da mu bistvo modernega pesništva res ni bilo jasno. Njegova oddaljenost od Dunaja in njegova osamljenost v dokaj gluhi provinci, predvsem pa dejstvo, da so bili njegovi tovariši mnogo preveč zaposleni sami s seboj in da niso bili najpripravnejši za objektivno razlaganje literarno teoretičnih idej, vse to ga je oviralo, da bi se s temi teorijami in seveda z deli sodobne evropske literature do dobra seznanil. — Drugi obraz te poezije, o katerem govori Foerster (»preprostost« in »naivnost«) je bil namreč v člankih, ki so mu prišli pod roke, mnogo premalo poudarjen, da bi Ketteja, čigar zdravi naravi je bila morbidnost tuja, prepričal. — Čeprav je pri prevajanju Verlainovega soneta lahko ugotovil, da se moderni tej obliki nikakor niso povsem odpovedali, ga je poudarjanje prostih verzov podkrepilo v sodbi, da so njegove pesmi za moderne »prestarokopitne«. Kette se namreč sonetu nikakor ni hotel odreči; Aškercu, ki ga je skušal od tega odvrniti, je pisal, da se bo »ukvarjal s soneti toliko časa, dokler se jih ne naveliča«.

Sicer pa mu — zrelemu kakor je bil — boljše teoretično poznavanje sodobnih literarnih tokov najbrž ne bi niti koristilo niti škodilo.

Celo MURN, ki je zložil cel ciklus pesmi z naslovom *Fin de siècle*, dekadenci vsaj teoretično ni bil naklonjen.

Čeprav omenja Cankar, ki mu Murnove pesmi sprva sploh niso bile všeč in je menda o njem prav tako dvomil kakor Kette, Dehmle in Przybyszewskega, ki da ju Murn

posnema (»lovi z ustmi samo, ki prihaja od koderkoli«),⁹⁷ je vendar v Murnovih pismih poleg pravih findesièclovskih razpoloženj mnogo mest, ki dekadenco zavračajo: Od stavkov, da »dekadentje stvari popolnoma prav ne prijemajo« (Nikolaju Omersi 28. 6. 1897)⁹⁸ preko nasveta (Janku Polaku 18. 2. 1898): »da bi se silil v takozvano dekadenco, Ti ni svetovati« in sodbe o Ivu Brežniku (Ivanu Škrjancu), ki piše že tako dekadentno, da Murn »trikrat preje zardi, predno vrstico prečita« (Župančiču v pasjih dneh leta 1899) pa do umetniškega kreda, ki ga je 17. 12. 1900 pol leta pred smrtjo napisal Fanici Vovkovi, je kar precejšnja vrsta izjav, ki bi ga označevale kot nasprotnika nove struje.

Prav zadnja je posebno zanimiva, ker kaže, da se je Murn dokopal do umetniškega nazora, ki se sicer dotika nekaterih zahtev novega časa, a se od njih tudi že — ali še — oddaljuje:

»Povsodi je treba iskati človeka, individuva, kos vesoljstva, umirjenega in jasnega kot je vse, kar je pravega, kot je cela natura, od zadnje bilke pa do največičastnejših njenih oblik! Taka mora biti umetnost! Predvsem treba jasnosti, da ne govorim najprej o resničnih zmožnostih in pa o razpoloženju, ki so predpogoj vsake umetnosti in vsacega ustvarjanja v obče . . . Nadalje zahtevam, da mora biti umetnost etična, t. j. vzvišena, da gori ž njo in v njej vsa pesnikova duša, ker jo sili k temu veličastvo spoznanja sámo, ne pa da je navadna prostitutka, ki se prodaja in ščegeta poltnost. Veliki umetniki morajo biti samí veliki svetniki. Drugače niti mogoče ni. Seveda jaz ne trdim s tem, da bi morali pisati v samih dogmah etc., ampak da so polni Boga, ki napolnjuje vse, kar je pravega in zdravega — ki [ni] nič drugega ko malik, ki ga obožujemo in moramo oboževati vsi najbolj t. j. življenje! Zdravo in krepko življenje, polno jasnosti, resničnosti, krvi in smisla.«

Iz teh besed se dado razbrati marsikateri vplivi, kot je na primer poudarjanje etike v umetnosti, ki ne sme »ščege-

tati pohotnosti«, kar je pravzaprav v nasprotju s teorijami, kakršne so se predstavljale slovenskim bralcem in nas živo spominja na katoliško kritiko o namenu umetnosti. Na drugi strani pa so tu podčrtane nekatere misli, ki so bile tedaj »v zraku« in so izraz duha dobe: iskanje »človeka individuva«, ki je »kos veseljstva«, pomembnost »zmožnosti« in »razpoloženja«, ki so »predpogoj... vsacega ustvarjanja v obče«, posebno pa enačenje Boga z življenjem, ideja, ki jo je izoblikoval in izrazil kulturni filozof tedanjega časa Wilhelm Dilthey.

Vse to pa so že vprašanja svetovnega, ne zgolj umetniškega nazora.

VPRASHANJE SVETOVNEGA NAZORA

Z Zupančičem sem veliko skupaj in veliko anarhističnih idej se je porodilo že nama tačas. To Ti je filozofiranje brez konca in kraja.

*Josip Murn 19. 4. 1901
v pismu Fanici Vovkovi*

Govoriti o svetovnem, oziroma političnem nazoru četrice, ki je ob sotočju stoletij vzburla kalno vodo slovenske kulture in javnega življenja, je gotovo tvegano, čeprav nam o tem, posebno za Cankarja ne manjka pričevanj. Odkar so postali bistvena sestavina slovenske kulturne zavesti, so se presoje njihovih nekdanjih kritikov pričele spreminjati, izpreminjala pa so se tudi nekatera dogmatična izhodišča. Priznati pa je treba, da se je že tedaj tu pa tam prikradel v obsodbe kak ščepec prizanesljivosti in celo simpatije. Sicer pa tudi mladi svojim kritikom niso olajševali posla. Predvsem je treba upoštevati, da si izjave pesnikov niso vedno povsem skladne in da so se njihovi nazori tudi izpreminjali.

Na sploh se da reči, da je tudi naša moderna »čutila panteistično in da se je čutila prežeto z vesoljnim življenjem«, kakor je označil to dobo Otto Mann.¹⁰⁰ Tudi njegova ugotovitev, da je Dehmel doživljal to vesoljnost v erotiki, velja pri nas vsaj za Ketteja. O Dehmlu je bilo med mladimi mnogo govora, kljub temu pa ni mogoče pripisati Kettejevega nazora kakemu direktnemu vplivu.

Katoliška kritika je kaj kmalu spoznala ta svetovni nazor mladih in ga pravilno ocenila. Katoliški obzornik je leta 1904 priobčil članek pod naslovom *Panteizem v sloven-*

ski poeziji.¹⁰¹ V njem nepodpisani avtor — pač urednik Aleš Ušeničnik — kar v prvem stavku ugotavlja: »Slovenski poetje so se začeli zatapljati v panteizem.« O Aškercu sodi, da »je menda prvi zanesel panteizem z jutrovega na naša tla«. Drugi, ki ga omenja je Kette. Ta je pod vplivom Maeterlincka »dal svoji veroizpovedi panteističen kolorit«. »V sonetih opeva Kette,« pravi člankar, »tudi Boga, a Bog mu je harmonija v svetu, Bog mu je lepota, ki sije iz oči, Bog mu je prvotna moč vsega.« S citiranjem petega, obeh tercet četrtega in šestega soneta iz cikla Moj Bog in s podčrtavanjem ustreznih besed skuša avtor svojo misel podkrepiti.

Tudi o Župančiču je njegova sodba jasna: »Zadnji čas je nastopil prešerno kot poet nekakega panteizma Otton Zupančič.« O njem pravi dalje z ironijo: »Zupančič je rad frivolen in tako je frivolen tudi o pesmi ‚Ob Kvarneru‘. Kajpada, če se poet odkrije morju, kadar se preprosti ogljarji odkrijejo križu, s tem poet dokazuje, kako visoko stoji nad množico! Križ je ustvarila bojazen, križ je povelečala le hlimba — kajpada! Vse krščanstvo je le tvorba strahu in hrimbe, le Zupančič, ki ‚ima po strani klobuk‘, se ne boji in ne hlini! Glejte, glejte, ljudje božji, morje častimo, saj Zupančič tako pravi in on ima — ‚po strani klobuk‘!«

Seveda se katolicizem s panteizmom ne more sprijazniti: »Panteizem je, kakor je dobro povedal Schopenhauer, le ‚uljuden ateizem‘, toda ateizem oznanjati si vendarle malokdo upa. S panteizmom pa se da ložje prikrivati nevera.«

Kljub temu pa najde tedaj že mrtvi Kette vendarle milost v avtorjevih očeh: »Ketteja ne bi sodili preostro. Pri KETTEJU so panteistične nianse najbrž le izlivi čustvovanja. In čustvovanje slabo filozofira. Ni težko poeme mladega moža tako umeti, da mu je Bog le vir svetovne harmonije in lepote, ki deluje v vsem, a se ne istoveti z vsem. In to uči tudi krščanstvo!«

Tako je katoliški kritiki uspelo, da je vsaj enega izmed štirih že kmalu po smrti rešila v krščanstvo. Tedaj namreč še ni bila znana Kettejeva beležnica,¹⁰² ki odkriva njegove najintimnejše misli.

Pod datumom 1. julija se bere v knjižici: »Bil na sprehodu z g. Franom Govekarjem. Na večer smo se vračali od Božjega groba proti domu . . . Nekako pri šempeterski cerkvi smo ugledali neko svetlobo, ki je prihajala od cerkve srcá Jezusovega. Tam se je namreč vršila misijonska procesija. Govekar se je zelo jezil nad ‚farškim‘ pompom in zaslepljenostjo ljudsko. — Sprevod je vodil ljubljanski vladika Missia. Sprevoda se je udeležil izključno moški svet. Vpraša se:

Kaj to koristi ubogemu ljudstvu?

Pač pozabi v takem sijaju nekoliko svoje reve, da — jih pozneje le še huje občuti. Edino tolažbo dobi tu, da bode nekoč boljše — na onem svetu.

Ali bi se ne dalo doseči blagostanja že tu? Tistih, tistih pripomočkov iščíte, in ljudstvo vam bo bolj hvaležno za praktično pomoč, nego za prazno upanje.«

Čeprav je osnovno razpoloženje tega zapisa pač pod vplivom Govekarjeve kritike, je miselni sklep tudi po slogu značilno kettejevski. Vsekakor pa se je hotel Kette Govekarjevemu pa tudi Cankarjevemu vplivu siloma iztrgati in se priboriti do lastnih spoznanj. O tem je v njegovih beležkah nekaj zelo jasnih, psihološko drobno opazovanih zapisov:

»In neka nevolja me je vedno držala v svojih krempljih. Največ sta bila tega kriva Cankar in Govékar, in prav za prav še največ zadnji. Uvidela sta pač, da je njihovo duševno obzorje širše in njihova zmožnost večja nego drugih ljudi in to ju je navdalo z malo prevelikim ponosom. No, to bi me še ne žalilo takó, da si ni vsled Govékarjevega vpliva Cankar odtujil od mene, ne vedé menda sam kedaj. Toda zgodilo se je, in jaz sem občutil neko zapuščenost. Odtujeval sem se bolj in bolj tudi jaz od njega in zašel na

svojo lastno pot... Vrnil sem se zopet med svet in postal človek.«

In dalje:

»V občevanju z obema sem izprevidel ne le iz njihovega značaja, ampak naravnost iz njunih besed, da je tudi nju oblizala tista moderna bolezen, ki se ji pravi mlačnost, preziranje vsake navdušenosti. Meni to nikakor ni ugajalo, vendar s početka nisem vedel, kaj bi mislil o tem, kaj je vzrok temu, dajal sem jima v nekih ozirih celó prav. Toda če naposled človek stvar dobro premisli, razvidi vendarle, da tako naziranje ni baš pravo.«

Iz te krize, če jo smemo tako imenovati, se je Kette rešil z razglabljanjem o slavnihi možeh, ki so imeli »posamezne napake, da pa so težili na večjo popolnost«. Pri posnemanju je treba misliti na njihove »kreposti«, »napakam« pa se je treba izogibati. Kot primer navaja Kette Heineja in Schillerja. Zanimivo je nadaljevanje te misli, ki izredno jasno opredeljuje Kettejev nazor: »Popolnega torej pri najboljšem človeku ne dobimo; posnemajmo torej onega, ki je v vsem popolen, namreč: kar se tiče značaja. In to je Krist. Ne glede na to, je-li on Bog ali človek, vzemimo si ga kot vzor človeka! Kolikor dosežemo, dobro je. Ne bojimo se, da se s tem ponižamo! Ne, s tem šele postanemo veliki. Ne vzemimo ga pa, kot ga pridiguje duhovščina, ampak kakor se nam je sam razodel.«

Sledi nekaj za Ketteja tako značilnih maksim: »Ljubimo, ker ljubezen je sreča, a sovrašтво je zlo in smrt. Bodimo delavni, ker delo je življenje... a ne delajmo radi tega, da bi pričakovali tu in tam kakega posebnega plačila, saj je druge osrečevati največja sreča.«

Vse te misli pa niso zanimive samo zato, ker bi jih lahko imeli za komentar k njegovim pesmim o Bogu, ampak ker ni mogoče prezreti neke podobnosti z MURNOVIMI.

V pismu Šorliju 10. 7. 1899 se Murn takole izpoveduje:¹⁰³

»Nekoliko si potrkal tudi na moje socijalno prepričanje. »Vsakemu svoje in stori kolikor moreš. Bodi drugim izgled

in osramoti jih s svojo dušo!« Tako nekako je učil že Kristus največji etik in filozof-reformator, ki je imel v sebi najčistejše božanstvo in najjasnejše cilje; človek, ki je svoj lastni materijalistični jaz (in kako težko je to!) popolnoma namestil z vsem človeštvom in njemu posvetil svoj genij. Če se more sploh v kaj verovati, tak gotovo v tega zamaknjenega realista. Koliko večje pa je vse še, če moremo biti prepričani, da je bil to človek kot mi! Njegovih nazorov je tudi Tolstoj, največji apostelj njegov, po mojih mislih. Moderna seveda ne priznava več tega, rekoč, da je čakanje na božjo pomoč škodljivo naši energiji in strah pred večno kaznijo nesmisel. Ali pa nismo mi sami po svojem boljšem delu božanski in človek ustvarjen zato, da dobro in plemenito dela? In ali ni očitanje vesti ravno dokaz zato? in popolnoma identično nasilstvu telesnemu? In — končno — ali naj ne dela človek uspešno baš ‚beim Vollgefühl seiner Selbst‘. Pa čemu govoriti o tem toliko, ko si tudi Ti že davno prepričan, da človeštva nikakor ne morejo rešiti puške in pa ‚Kraftworte‘, ampak samó le veda in za vsem tem spoznavanje samega sebe.«

ŽUPANČIČ, ki je že med vrstniki slovel, da »ni strogo katoliški«¹⁰⁴ je o svojem svetovnem nazoru spregovoril v obeh duhovito skeptičnih sonetih Moj Bog — pač v spominu na Kettejev ciklus — in v pismu Prijatelju¹⁰⁵ 6. 12. 1908. Čeprav gre za precej poznejše obdobje, se posebno v pismu vidi, da je bilo njegovo prepričanje že davno izoblikovano:

»Svetovni nazor, ki si ga nisem stesal sam s svojo cimbarako ali bradvo, kakor pravimo pri nas (čeprav sta to dve različni sikeri[!], me ne zadovolji, če je še tako umetno sestavljen. Sem prevelik skeptik in mogoče tudi preokornega duha: za kar ni predpogojev v meni samem, to ne gre vame, pa da mi zabiješ z betom modrost v glavo; za vsako seme moram prej sam zrahljati svoja tla. Mislim pa, da se ne da rešiti do dna najmanjši problemček, ki se tiče človeka, življenja, naroda, človeštva, brez podlage nara-

voslovja (v najširšem pomenu), ker visi v zraku. Vsaj zame vem, da to velja in zato pijem že dolgo iz teh virov, kolikor morem. Drugi, komur ni predstavnost tako vezana na konkretnost, kakor meni, ali komur ni vest tako rahla, da bi zardel ob vsaki misli, ki bi bila fraza, hodi mogoče lahko drugačno pot. Saj več: vsak po svoje Boga moli in — vsak norček ima svojo kapico.«

To poudarjanje naravoslovja pri oblikovanju svetovnega nazora, ki je tako značilno za pozitivistični optimizem meščanstva ob koncu stoletja, ko so prav te znanosti šle svojo zmagovito pot čez kontinent in obljubliale odgovor na vsa sočasna in bodoča vprašanja ter ponajale liberalizmu filozofsko osnovo, pa Župančiča vendarle ni opredelilo za liberalizem. V tem je zelo zanimiva sodba, ki jo je izrekel o Aškercu: »Ali se je v njem posebil bankerot našega liberalizma, ali kaj?«

Ko v obdobju ljubezenskega razočaranja napiše leta 1906 svojo Vizijo, mu je križani Kristus simbol »žrtvujoče se, vse objemajoče in vse odpuščajoče ljubezni«. V bakanalu pred križem našteva vse, ki jih vidi plesati za vlačugo Babilonko. Med njimi:

»menihi trgali so raševino
s teles, tiare z glav maziljenih
so padale pred njene noge v prah.«

Kakor je ta Kristus na prvi pogled krščanstvu bližji od Kettejevega ali Murnovega, je vendarle ostal le simbol, saj je tudi Župančičev nazor vsaj zelo blizu panteizmu, kakor ga je v svoji vesoljni erotiki pojmoval Kette. V beležnici¹⁰⁶ iz leta 1913 piše: »...ljubezen je ... vseobjem in vsesprijem: objameš, pritisneš na srce rožo in trn — ljubezen boli, zato je ni vsak zmožen.«

Ker je CANKARJEV odnos do Cerkve v tem pa tudi v naslednjem času znan iz njegovih del, v katerih govori o župnikih kot o oblastnih vaških mogotcih, ali kot o duhov-

nih pohabljenih, ki jih mučijo zatrti nagoni, naj zadostuje samo nekaj mest iz njegove korespondence.

V pismu bratu Karlu 24. 11. 1899¹⁰⁷ obžaljuje njegovo odločitev, da gre v semenišče: »Ti pojdeš v semenišče? — Jaz ne rečem nič; stori kakor Ti je drago. Kakšne misli imam jaz o teh stvareh, Ti je znano; če misliš Ti drugače, Ti ne bom prigovarjal. Ako napraviš ta korak iz materialnih ozirov — napravi ga! Jaz bi se rajši obesil.« — Ko piše 19. 8. 1900 Kraigherju je Cankarju že žal za njegovo preveliko strpnost do bratove odločitve: »Moj brat je bil sprejet v semenišče. Škoda! Zdaj mi je žal, da mu nisem bolj branil. Napisal bi morda kaj pametnega, zdaj pa je napol izgubljen.«

Posebno ostro pa izraža Cankar svoje prepričanje v pismu bratu Karlu 9. 3. 1900:

»Kakor že veš, se pečam zdaj tudi s politiko in lahko si misliš, da to ravno ne povzdiguje moje dobre volje. Ako praviš, da nisem ustvarjen za politiko, se motiš. Zdaj moram pisati brez ognja in brez prepričanja in to je res težko. Kaj se hoče? — Od srca ne bom pisal slovenskih člankov prav dotlej, dokler ne bomo imeli dnevnika, ki bo popolnoma in odkrito protiversk, a v socijalnem obziru najbližji socijalnemu demokratizmu, ki pa v vsem svojem programu ni prikladen našim razmeram; (to se vidi že iz tega, da tak, kakor je zdaj, pri nas ne more dobiti skoro nobenih somišljenikov). ‚Slov. Narod‘ je boječ in zato tudi hinavsk. Napadati ne bi smel samo posameznih nositeljev verske in posebno še klerikalne misli, temveč versko inštitucijo in pred vsem katoliško cerkev samo. Odkrito tega zdaj vsled bedastih zakonov žal še ne sme, a prikrito bi se dalo. On niti tega ne stori. Meni se vselej gabi, kadar pride s svojim ‚globokim verskim prepričanjem‘. — Tako je bil npr. napad na papeža umesten, a bil je takó surovo in bedasto uprizorjen, da je protiverski stvari bolj škodil kot koristil. Napad je bil čisto umesten zató, ker tudi klerikalni listi napadajo nositelje svobodne misli, ki so nam prav tako sveti kot

klerikalcem njihovi svetniki in papeži. ‚Haust du meinen Juden, so hau ich deinen Juden!‘ — Tu Ti ne bom razlagal svojih nazorov in kakó sem prišel do njih, a rečem Ti, da so trdni in da smatram vero in katoliško hierarhijo za največjo sovražnico človeštva in vsakega posameznika. — — —

Kakor vsi njegovi tovariši je tudi Cankar pisal o Kristusu. Zgodilo se je to mnogo pozneje med volilnim bojem, ko je v prvomajskem spisu Prvi majnik 1907 objavil legendo *Kristusova procesija*.¹⁰⁸ Tu je, kakor pravilno ugotavlja Venceslav Bele v članku *Jezus v poeziji*,¹⁰⁹ da »Kristusa v njem izdaja zunanost, izdajajo besede, kljub temu pa po bistvu in resnici ni Kristus, ampak posebljeni socialni demokratizem.«

Zdi se, da je tu Cankar domislil idejo o Kristusu, kakor sta jo izrazila Kette in Murn (ter nekaj drugače tudi Župančič) dosledno do kraja, saj je pri obeh pojem Kristusa tesno povezan s socialno kritiko.

Tudi panteističnim občutjem svojega časa se Cankar ni mogel odtegniti.¹¹⁰ V pesmi Večerni koncert, ki jo je poslal v pismu Anici Lušinovi 27. 8. 1898 na primer pravi:

»Duša nájina plava na perótih neizmernih
V teh pesmih večernih,
Po neskončnem nebu,
In vsa ta čudovita noč naokrog
To je poezija, to je bog,
To je najina duša, Anica ...«

Posebno zanimivo in značilno je Cankarjevo pripovedovanje o tem, kako težko se je boril, da bi se dokopal do svojega svetovnega nazora. V pismu Anici Lušinovi 25. 7. 1898 se izpoveduje:

»V tem dolgem večnem samotárenju sem si napravil popolnoma svojo sodbo o življenju in o ljudéh in tisoč vprašanj me je mučilo neprestano, ne da bi mogel odgo-

voriti nanje. Kadar se mi je zdelo, da sem prišel v svojih mislih do konca, da sem spoznal jasno in razločno vse skrivnosti, — dvignilo se je pred mano kakor visoka stena in videl sem, da ne vem ničesar. Iskal sem po filozofih, ki so premišljevali vse življenje po zadnjih vzrokih življenja, a na najtežja vprašanja mi ni odgovoril noben. Vse se vrti v krogu, — kadar človek misli, da je spoznal dovolj, takrat zapazi, da stoji zopet tam, kjer je pričel svojo pot. Zató je naravno, da se svet takó krčevito oklepa bogá; — iz njega si more razlagati vse in jasno mu je, čemú živí. A kadar nima več té vere, iskati mora resnico sam, če hoče, da je človek. Kadar pa pričnè iskati, naraščajo vprašanja zmirom bolj, dokler napósled ne obstane in ne more več naprej; in v svoji utrujenosti se oklene navadno tujih, zmedenih nazorov ali pa se vrne, odkoder je prišel . . . «

Slaba dva meseca pozneje 17. 9. 1998 je pisal podobno Župančiču: »Ti praviš, da si prišel v svojih filozofskih razmišljanjih do zvršetka? Srečen človek! Jaz se mučim in mučim, a nisem še niti pri pričetku . . . Če se hoče stopiti za korak naprej, pa imaš že zopet steno pred nosom. Dà, takòle v kavarni, pri cigareti in črni kavi, pozno na večer — domišlja si človek hipoma, da je vse jasno krog njega, da mu leži na dlani jedíno pravilni, najsvetlejši sistem, čisto jednostaven in lahák, takó da se čudi, kako da ni že prej prišel do njega. A vstani, — »zahlen« — deževna noč tam zunaj, mokra cesta, dolgočasni ljudjé — in ves sistem je pri hudiču; v tistem trenutku si zopet prepričan, da se godi s Tvojo filozofijo prav takó kot z vsemi drugimi — življenje se ne dá zmašiti vanjo . . . Ali si čítal kaj Spinoze? Jaz sem preštudiral prvi del njegove etike, — zdaj pa nimam nobenega veselja več. Zakaj ne? V drugem delu je iztrganih 16 strani. Druzega pa se tù v Pulju ne dá dobiti. Ta čas si torej pomagam s — sv. . . Avguštinom. O bog, kakó so vsi ti ljudjé trdni in samosvestni v svoji stvari. Da bi se bil morda v stanu motiti, to mu pride prav takó malo na

pamet, kakor da bi dvomil o existenci svojega nosa. Mene tá samosvestnost naravnost jezí in vznemírja.«

Kako zelo je bila ta filozofija, ali bolje; to filozofiranje, v zvezi z literarno strujo, priča zopet Cankar, pri katerem se v pravkar omenjenem pismu Anici Lušinovi njegovo razpravljanje o boju za svetovni nazor prevesi v pravo findesièlovsko razpoloženje:

»Jaz sem takó srečen, kadar presanjam ves dan; zdí se mi, da plava moja duša visoko, visoko in da vidim neizmerno več, kakor morejo videti telesne oči. To, kar je resnično krog mene, nima samo na sebi nikake vrednosti in zdí se mi, da je samo simbol večnih idej. Zató je takó smešno in malenkostno to zunanje življenje in ena sama lepa misel je vredna več, kot ves svet... A od te visoke poti med zvezdami je duša utrujena, — in jaz sam ne vém, kakó bi mi bilo težko pri srcu, ko bi ne imel Tebe, Anica, in svoje ljubezni.«

Vzorec pravega impresionističnega doživljanja z značilnimi findesièlovskimi rekviziti »nejasnosti«, »barvnih nians«, »rubinov in smaragdov« ter z rahlim nadihom utrujenosti, ki pa v ljubezni do dekleta še najde neko trdnejšo oporo, naj pokaže mesto iz pisma Anici Lušinovi 13. 7. 1898:

»Morda bi Ti moral pisati, kaj doživim tukaj; a zunanjih dogodkov ni prav nikakoršnih; kar doživím, to je samó v moji duši. Takó na priliko je moj glavni dogodek današnjega dné — poleg Tvojega pisma —, sprehod ob morju o solnčnem zahodu. Iz vseh teh čudovitih nijáns, ki so prehajale druga v drugo lahno in komaj vidno, kakor glasovi klavírja, — iz vseh teh gorkih barv, iz rubinov, smaragdov in safirjev, ki so se bleščali na površju valov, vstajali so zame neznani čuti, spreminjali se v obraze in besede in v nejasnih potezah se je razgrnila pred mano tragedija; barve bodo obledele in ostal bo suh načrt brez močí in brez življenja, dokler mu ne vlije krvi — morda en sam nenadni solnčni žarek — — A vsi ti nejasni čuti in

vse moje sanje rastejo samó iz moje ljubezni in iz spominov nate, Anica...«

Za dekadente tako značilna misel na smrt, ali celo na samomor iz neke utrujenosti in prenasičenosti se pri naših pesnikih ne pojavlja samo v pesmih; npr. v Župančičevi *In nikjer, nikjer tolažbe* z izrazito dekadentskim koncem:

Ah, ne dajte mi pištole —
jaz sem preveč radoveden.

Podobno je KETTEJEVO razpoloženje v pesmi *Da bi pozabil te*:

Vendar, da je bila pištola blizi,
polastil bi se v hip v ekstazi je...

Mnogo bolj pretresljivo in manj pod vplivom sodobnih literarnih tokov, ker ne izraža prenasičenosti ampak nepotešenost, je prisotna misel na smrt v Kettejevih verzih:

Jaz sem umrl. Oj dekle pomisli:
moje široko razprte oči
videle niso nebeškega solnca
sladkih ni čulo uho melodij.

Taka, ali zelo podobna razpoloženja lahko zasledimo v pismih vseh štirih. Še najmanj pri vedrem in od notranje energije prekipevajočem Ketteju, ki ni okusil vele mestnega vzdušja. Kljub temu pa tudi on v pismu Cankarju¹¹ 7. 3. 1897 govori o »čudnem stanju«, »ko ležé razum, pamet in volja zavíta v neko megló, čim razgreta domišljíja išče pri-ljubljenih predmetov s strastjó, da se ne da dopovedati«.

Še bolj se razodeva tako razpoloženje v pismu 25. 10. 1897: »Za lansko leto mi ni; sam sem bil še ves tako čuden, nesposoben za življenje, nič se mi ni ljubilo korespondirati...« — 9. 2. 1899 pa piše tudi Murnu: »...né samo jaz,

ne samo Ti, ne samo On [Župančič ali Cankar?], vsi ne vemo, kaj hočemo: to je menda tudi znak našega veka.« — Ob spoznanju, da mu je Angela nedosegljiva zapiše Šešku v pismu 18. 1. 1899 celo že kar resignirano misel: »Vidiš, jaz bom poslal Zvonu par verzov, ki naj označijo mojo prazno Dušo, prazno in pusto, odkar je šla Angela z vsem ‚cokompokom‘ iz nje. Kakor raztolčen klavir je: če udariš po njem dobiš samo neharmonične glasove.«

Zanimivo je, da je v *MURNOVIH* pismih morda največ te »bolezni časa, letargije mladih ljudij, ki se posebno pri nas tako živo opaža,« kakor piše maja 1898 Šorliju.¹¹² — V pismu Cankarju marca 1898 na primer beremo:

»Jaz sem v resnici čuden človek. Življenje vnanjo [!] se mi zdi kot nekaj kar ni moje in kar me samo zanima — Iz tega reflektira duševnega si boš lažje marsikatero pesem razložil — Včasih se mi zdi veliko in lepo, da ga občudujem in se tresem v neki sveti tihoti, včasih pusto, prazno, mrtvo. Izjokal bi se, ubil bi se! . . . Včasih mislim, da sem blazen. Polasti se me ‚ein dumpfer Zustand‘ — Tedaj se vidim pogreznjenega v velik kup blata, vse v meni se razpusti, oči mi zazevajo — Vse se mi zdi tuje, brezglasno, neznosno. Drugič zopet se mi zdi, kot bi plaval v neskončnih krogih, ovit okoli celega sveta, nad zemljo in se ji ostudno zaničujoče rogal in ji pluval v obraz. (Morebiti je ta odtujenost odmev temnih, odtujojočih razmer, med katerimi sem tako čudno rasel . . .) Dalje praviš, da ne veš kam merim in kje se ustavim. Moj Bog, če bi jaz kam meril, bi bile pesmi v resnici drugačne. A to mi ni prišlo doslej niti na misel. Vrgel sem na papir posamezne trenutke in utise, in mučno svetsko naziranje svoje duše. Trenutki, samo trenutki! V njih dostikrat sam sebe ne poznam — zde se mi velikanski vzdih — neznanega svetá.«

Murnove misli so često temne in mračne. Vedno znova se mora spodbujati. Prijatelju piše novembra 1899, da mu je »tesno kot v grobu«. Župančiču priznava 23. 1. 1901, torej

niti pol leta pred smrtjo, da se mu je zdelo »ves tale čas, kot bi pisal neko — poslednjo voljo[!]« Toda že v naslednjem stavku se skuša zopet dvigniti: »No, umreti še ne mislim s tem, ti ljubi Bog se nas usmili in nam daj čakati vsaj še eno stoletje...«

Še kasneje, februarja 1901, se toži Fanici Vovkovi: »Na svetu ni vse v pravem redu, posebno pa v sedanjih časih ne... Meni, vraga, se zdi kot bi bil že grozno star ali vsaj strahovito umêrjen. Zgodaj namreč postajam zaspan, čem dalje redkobesednejši sem in čemerno gledam za svojim križastim oknom na gosti naletavajoči sneg, ali pa se kregam s komurkoli. Brezmiselni se mi zdijo ljudje in brezmiselno vsako življenje.«

Pri vseh teh utrujenih mislih, ki so bile v tistem času tako običajne, pa vendarle ne gre samo za davek dobi. Ne smemo namreč pozabiti, da je bila usoda vseh štirih resnično grenka in da je imel posebno Murn kot nezakonski sin, ki je »rasel v temnih odtujujočih razmerah« za seboj tudi tako težko doživetje, kot je bilo srečanje z materjo v Trstu. Opis tega srečanja v pismu neznancu poleti 1897 je več kot pretresljiv dokument.

Že v začetku, ko preklinja svojo lenobo pravi: »Najraje bi se ubil ali kot duh izginil iz sveta,« potem pa nekaj vrstic pozneje preide na obisk v Trstu: »Posledice obiska svoje matere so bile — tebi to zaupam — v nebo upijoče solze. Nesrečen, jezen, otožen, sploh na duši bolan sem bil kot še nikdar poprej. Spoznal sem in jasno videl tedaj svoj ‚odveč‘ na sveti. Poslušaj! Videl sem mater po celih šestih letih, a kako je bilo to svidenje! Tožno veselo in skrbno me je gledala in mi tožila svoje reve. Jaz sem molčal. Gladila me je, vsedla se je meni nasproti. Jaz sem molčal. Gledala mi je v oči, hoteč brati v njih dušo svojega sina — in brala jo je! — Jaz sem molčal in molčal. Nekaj čudnega mi je srce stiskalo in me tiščalo v grli, da nisem mogel govoriti. Pa kako bi ne! Povem ti, kar nikomur več ne povem — Videl

sem mater suho, blede kakor duh — staro, bolno še vedno služečo in trudečo se zame in zame tudi raztrgano! Z bledimi ustnimi me je izpraševala: ‚Kaj ti je, oh, kaj ti je?‘ In jaz, ki sem se hotel izjokati na prsih matere sem molčal, nisem ji odprl srca — S težavo sem vedno ponavljal svoj suhi ‚nič‘ — proč hoteč, daleč, daleč proč. Dalje nisem hotel ali nisem mogel pri nji ostati! Ko sem se poslovil me je gorko in milo poljubila, ponavlja mi sljutno, da se nič več ne bova videla in da je za njo najbolje če, če — usoda prokleta! — če umrje. Kje je božje usmiljenje, kje je božja pomoč? Nad vsem sem obupal. Na stopnicah šele vračajoč se od matere sem se izjokal, da mati solz ni videla ... Kaj ne da ‚srečni Murn!‘« In na koncu kot postskriptum: »Pisma ne kaži nikomur. Sežgi ga!«

Kot je v teh stavkih pristna, skeleča bolečina, ki je našla svoj ustrezeni izraz v izrazju svoje dobe, ni mogoče tajiti, da je tudi pri naših pesnikih to izrazje kdaj pa kdaj prekrilo pravo čustvo. Pri tem seveda ni mogoče govoriti o nepristnosti.

V ŽUPANČIČEVEM pismu¹¹³ Cankarju 4. 1. 98 beremo živi opis mučnega razpoloženja ob sprehodu s stricem:

»... jelo mi je stiskati možgane nekaj mrzlega, težkega — ledenomrzle železen obroč, ki se počasi, prav počasi oži in zmanjšuje; pred očmi pa plava pištola, blizu, prav blizu in se ti ponuja...«

Zdi se, da je med temi stavki in pesmijo In nikjer, nikjer tolažbe, ki jo je dva meseca pozneje 8. 3. 98 poslal Murnu, neka notranja zveza. Razpoloženje ob konkretnem dogodku se razširi na celotno življenjsko občutje...

Omembe vredno je morda tudi, da je Cankar opisal razpoloženje pred samomorom že v svoji vinjeti *Pismo*,¹¹⁴ in da je tu že stavek: »In vendar sem legel na zofo in čakal, — iz same čiste radovednosti. Obšla me je neumna misel, hotel sem vedeti, kakšno je življenje po smrti.« — Sicer pa je znal Cankar, ki za taka razpoloženja nikakor ni bil

imun, tako občutje v nekakšnem ironiziranju samega sebe in dobe razgaliti kot pozo. V pismu¹¹⁵ Anici Lušinovi 1. 9. 1902 zatrjuje:

»Literat ni v stanju, da bi čutil resnično ljubezensko bolečino; koketira z njó, to je vse; rad jo imá, zato ker pravijo, da je ljubezenska bolečina poetična. Nekateri izmed teh hinavcev gredo celo tako daleč, da se streljajo iz same afektiranosti; (n. pr. H. v. Kleist!); jaz ne verjamem, da bi se bil kdaj kak literat odkritosrčno ustrelil. Jaz bi bil morda že zdavnaj upihnil medlo brlečo lučico svojega življenja, pa nisem storil tega samo zato, ker je nemogoče — žalibog! — da bi se videl samega v tisti tragični pozi: na zofi leži mlad umetnik; desnica, ki drži krčevito revolver (smrtonosni revolver), visi navzdol; glava je nagnjena na zofo nazaj, iz levega senca kapljejo še rdeče kaplje krvi; oči so polodprte, mirne, vesele... ah! In na mizi leži pisemce: ‚Draga Ana! Kadar bodo te vrstice v Tvojih rokah... itd.‘ — Kaj praviš? Dà, dà, poza, to je vse! Pomisli strahoto, da bi, recimo, padel z zofe in bi me našli v kakšni nedostojni pozi! Človek nikdar ne ve, kaj mu je namenjeno... Rekla si enkrat, da sem zaljubljen vase. O, da, pa še kakó! Če bi jaz ne bil slučajno jaz, bi se s tem človekom niti seznaniti ne hotel. Spoznal bi od daleč, da je neznosen hinavec, ki zakriva svoje resnične misli samo zato, ker so preneumne in prenepoštene...«

To izstopanje iz samega sebe, to opazovanje samega sebe od zunaj, ki ga poznamo že iz Murnovega pisma Cankarju marca 1898 prav gotovo ni samo znak dobe, kakor sodi Murn, ko pravi v pismu Župančiču¹¹⁶ 6. 9. 1898: »Postal sem Ti skoro za vsako stvar ležeren. Nič nimam zanimanja in to pač kaže, da nimam nič življenja — Skoro bi si kaj storil... Pa zakaj, od kod je to? Jaz ne vem, kaj prehodna doba name tako upliva? Bil sem večkrat bolan v zadnjem času in v boleznih me je zapuščala zavest. Želel

sem si potem, da bi umrl. A kaj je to? Odkod pride to? Skoraj bi bil v 20. stoletji fatalist!«

K tem zelo podobnim nazorom glede vere in umetnosti, posebno pa k zelo sorodnim findesièclovskim razpoloženjem, ki jih nismo nabrali toliko med pesmimi, ampak v morda še bolj intimnih pisemskih izpovedih, kjer jih je seveda še mnogo več in morda bolj značilnih, bi lahko prišteli še nekatere podobne »skupne« motive. Kakor so si bili namreč naši pesniki po značaju različni, so se v motivih često srečevali. Zanimive bi bile seveda podrobnejše primerjave, ki bi pokazale, kako se je isti, ali vsaj podoben motiv, ali morda samo bežen spomin na kak pogovor pojavljal v njihovem delu na različne načine. A naj zadostuje nekaj slučajno nabranih zgledov.

Tako se na primer vsi trije, Kette, Cankar in Župančič norčujejo iz bogoslovcev, oziroma iz ljubljanskega škofa. — Čeprav je med nastankom teh pesmi (Kette: *Naš Mesija* — 1892, Cankar: *Pred škofijo* — 1893 in Župančič: *Procesi-ja* — 1895?) precejšnja časovna odmaknjenost, je sorodnost očitna. Kot je znano, je postala Kettejeva satira za pesnika usodna. Pri hišni preiskavi jeseni 1895 je bila zaplenjena, Kette je bil dvakrat zaslišan in nato kaznovan s šolskim zaporom in slabim redom v vedenju. Njegov varuh pa mu je odtegnil podporo. — Dopisna knjiga Zadruga pa priča, da so se združani s Kettejem solidarizirali in ogorčeno ugotavljali nezakonitost takih ukrepov. Na koncu je bil Kette celo prisiljen, da jih je pričel miriti.¹¹⁷

S tem smo prišli tudi že do prvega vira teh podobnosti: živahnih medsebojnih pogovorov, ki se kljub občasnim ohladitvam nikoli niso prav pretrgali in so se nadaljevali v korespondenci. Posebno v začetku so si namreč stalno zamenjavali svoje pesmi in si jih pošiljali v oceno.

Drugi tak soroden motiv je bil Bled. (Kette: *Na blejskem otoku*, Murn: *Na blejskem otoku* in Župančič: *Na Bledu*). Prav tu bi bila primerjava posebno zanimiva, saj je situacija enaka.

Tudi Cankarju je kdaj pa kdaj prišel pod pero kak izraz, ki spominja na pesmi njegovih tovarišev. Tako najdemo v črtici *Moj kabinet*¹¹⁸ stavek: »Vi drugi imate prijatelje, imate ljubice . . .«, stavek, ki si ga brez Župančičeve pesmi *Raznim poetom* (»Vi drugi imate ljubice . . .«) ne moremo zamisliti. — Tudi Župančičevo »rožo mogoto« srečamo v Cankarjevi noveli *Novo življenje*¹¹⁹ (»Pa vtaknimo v gumbnico rožo mogoto«).

Posebno zanimivo je mesto v noveli *Življenje in smrt Petra Novljana*,¹²⁰ ko umirajoči starec pripoveduje o študentu, ki je umrl v sosednji sobi: »In stavila sva, kdo da umrje prvi, za pet lepih dišečih mandeljnov sva stavila, Bog vedi zakaj za pet mandeljnov. In še tisti večer je potrkal na zid in umrl.« Ta tekst, ki je nastal leta 1903, je nekakšen komentar k sicer težko razumljivi Murnovi *Baladi*, ki jo je napisal pesnik tik pred smrtjo.

Takih primerov bi, kot smo rekli, lahko navedli več. Dokazujejo nam, kako blizu so si bili duhovno in kako živi so bili medsebojni stiki.

Da so si bili edini v presoji slovenskih literarnih pojavov, na primer glede Aškerca, je pri njihovi literarni usmerjenosti razumljivo.

Kako sorodno, lahko bi rekli celo sporedno je tekel njihov miselni razvoj, naj pokaže samo še en citat iz Cankarja, ki razloži ne le Kettejevo in Murnovo ampak verjetno tudi lastno kasnejšo svetovnonazorsko usmeritev. Leta 1901, ko je v Slovenskem narodu ocenjeval *Almanahovce*,¹²¹ je zapisal: »Spokoril se je Kette, ko mu je bila že tudi duša razjedena od bolezni, in nad njegovo posteljo je visel molek; spokoril se je Murn in ob svoji zadnji uri držal razpelo v rokah. To je utrujenost. Hrepenenje je tako silno, in grenkih razočaranj je toliko, da omahuje mehka pesnikova duša, da zatisne oči, beži. Kdo bi jo sodil in obsojal?«

Če hočemo razumeti pot, ki so jo v oblikovanju svojega svetovnega nazora prehodili štirje pesniki slovenske moderne, si moramo predočiti predvsem družbeno sredino, iz

katere so izšli. Čeprav ni nobeden izmed njih kmečki sin, je za vse štiri značilna kmečka ali vsaj polkmečka okolica s tradicionalnimi verskimi predstavami. Te so tako globoko zakoreninjene v njih, da so zelo naravno in prav nič prisiljeno sprejeli in uporabljali versko metaforiko,¹²² ki jo je tako rekoč predpisoval novi literarni slog in se je posluževali še tedaj, ko so se — odtrgani od doma — oddaljevali od verskih nazorov svoje mladosti. Kljub mestnemu ali celo velemestnemu okolju, v katerega jih je vrglo življenje, so še čutili s kmetom in jim ni bilo težko živeti se v kmečko miselnost. Čim trša je bila njihova usoda, s tem večjo nostalgijo, ki je tudi rahla ironija ni mogla zakriti, so doživljali podobe kmečke domačnosti, čeprav so se razumsko vsaj ob branju Krekovih *Črnih bukev kmečkega stanu*¹²³ zavedeli, da kmečke idilike že davno ni več.

Da je oddaljevanje od katoliških dogem vodilo najprej v liberalna cerkvena kritična stališča, kakor jih srečujemo predvsem pri Cankarju in pod Govekarjevim vplivom tudi pri Ketteju, se da razložiti iz novega okolja, v katerem so se znašli. Lesk meščanske družabnosti s plesi in bolj ali manj duhovito konverzacijo gosposkih salonov je omamljal predvsem Ketteja in Murna. O tem je v njuni korespondenci dovolj pričevanj.¹²⁴ Pri tem pa so se morali v njih že kaj kmalu porajati občutki manjvrednosti in pa tudi kritičnosti do te iz take družbe. Stradež, ki so ga okusili vsi štirje, in srečanje s cukrarno sta prav gotovo tudi prispevala svoje.

Njihovi nazori v času njihovih pesniških prvencev — seveda niso bili znanstveno podprti, saj so jih sprejemali v glavnem iz drobcev v citatih preko tujih ideologij. »Utrujenost«, o kateri govori Cankar, pa je zmaga nostalgije po mladosti, po zdravem, še urejenem svetu nad vse drugačnimi življenjskimi izkušnjami in razumskimi izsledki.

SPREJEMANJE

Veste — kritiki — to so hudi možje!
Oni imajo sive glavé,
oni imajo nazore!

Oton Župančič: Na pot

Recenzent je ogledalo, v katerem kaže umetnik narodu pomen in namen svojega dela. V naših krajih pa so ogledalo obrnili, tako da vidi umetnik v njem svojo spako, narod pa strmi na prazen papir.

Ivan Cankar: Bela krizantema

Prve kritike o pesmih, ki so jih moderni napisali, so se pojavile še preden so izšle njihove pesniške zbirke. In Cankar je kaj kmalu občutil, da se moderni liriki kljub trkanju vrata niso sama odprla na stežaj.

Da je prišla ovira s tiste strani, kjer jo je najmanj pričakoval, seveda še slutiti ni mogel. Zanimivo je, da sta imela pri tem posebno vlogo prav Aškerc in Govekar. Aškerc, o katerem bi morda prej sodili, da se bo novi poeziji upiral, jo je sprejel blagohotno, skoro navdušeno. Ko mu je Cankar kot uredniku pesniškega dela v Zvonu pošiljal svoje pesmi, jih je ta v pismu 17. 4. 1897 pohvalil¹²⁵: »... ugajale so mi med vsemi mlajšimi pesniki najbolj Vaše pesmi in večkrat sem priganjal prof. Bežeka, da naj tiska Vaše reči.

Lepi so tudi ‚Dunajski večeri‘, čeprav se bližajo že dekadenci — no, to nič ne dé!... Jaz sem jih p r i p o r o č a l za tisk.«

Vse drugače pa je bilo z Govekarjem. Medtem ko se Cankar še vedno zaupno obrača nanj kot na prijatelja, mu je Govekar tedaj že skrajno nenaklonjen. Njegovo pismo Aškercu 11. 5. 1897 pa diši celo po intrigi; v njem skuša

avtor romana *V krvi* urednika prepričati o nemoralnosti Cankarjeve poezije:

»Tudi v poeziji se Cankar zaletava. Čul sem, da so Vam njegovi ‚zimski [dunajski] večeri‘ — ‚absolutno ugajali.‘ Ne prilazčam si veljavne sodbe v pesništvu, vendar menim, da so nekatere pesmi v tisti zbirki več nego dvomljivo poetične. Kar se sme in more rabiti kot sujet romana, to ne more biti često snov pesmij. Prostitucijo in prešestvo opevati v 4—5 kiticah se mi zdi skoro nemožno, ker nedostaja blažilnih momentov na vseh krajih. In npr. tista pesem (‚Ne vstajaj, ne vstajaj‘), ko sta prešestnica in prešestnik skupaj — kje? i to pové pesnik! — ko trka nekaj (dež) na okno ter se ona vsa v strahu izvija(!) njegovemu objemu(!), a prešestnik jo tolaži: ‚tvoj mož pijančuje, bodi mirna!‘ — ta pesem se mi zdi naravnost grda, nepoetična. Manka ji morale, manjka etičnega ozadja. Če je mož pijanec in morda celo surovak, to še nikakor ne ublaži greha žene — matere! Niti glad bi ne bil v pesni(!) dovolj močan motiv, da se uda mati — prostituciji... Ali se motim?? — In taka je večina tistih pesmij. Sama poltnost brez dovolj krepkih blažilnih strani! Menim torej, da bi C. storil prav, če te pesmi — vsaj za nekaj let — odloži, pa izpusti iz nameravane zbirke! — Jaz bi mu svetoval to, a fant bi me ne ubogal, ker je prav v to zbirko ves zaljubljen.«

Ni nujno, da je Zvonov glavni urednik Bežek pisal Cankarju pod Govekarjevim vplivom, saj ga je Aškerc moral že prej »priganjati«, vsekakor pa je treba upoštevati, da je bilo to pismo napisano 8. 6. 1897, torej slab mesec po Govekarjevi intervenciji:

»Toliko pa Vam obče lahko rečem, da glede ‚ni za nas‘ sem v soglasju z nekaterimi razboritimi ljudmi, ki sicer nikakor niso prudisti. ‚Sunt certi denique fines‘. ‚Gourmandi‘ jedo menda najraje tako divjačino, ki že nekoliko — smrdi, a za vsaki dan bi je menda vendarle ne marali, preprosti ljudje z zdravim želodcem pa sploh tistega finega prikusa

ne marajo. Sicer pa si jemljem jaz merilo za dopustnost in nedopustnost kake ‚mesenosti‘ iz nemških listov in sem se uveril, da celo taki listi, ki glede lascivnosti niso preskrupulozni, a hočejo biti organi honetne družbe — npr. ‚Nova preša‘ — ne prestopijo nekih mej, a uverjen sem, da bi pesmi, kakor so Vaši ‚Zimski [Dunajski] večeri‘ N. preša ne sprejela.«

Dunajski večeri so izšli šele v Erotiki. Do preloma med Cankarjem in Govekarjem pa je prišlo šele ob uprizoritvah Cankarjevih dram v gledališču.

Tudi Župančič je že leta 1898 spoznal, da se svojim kritikom ne more prikupiti. V *Verzih*,¹²⁶ ki jih je objavil šele leta 1900 v Slovenki toži:

Dekadent si, če preklinjaš
in če molčiš, dekadent;
dekadent, če se spreminjaš,
če stojiš, si dekadent.

V drugi številki Mladosti je objavil svoje *Velikonočne sonete*,¹²⁷ ki jih je kot pravi 4. 1. 1898 v pismu Cankarju¹²⁸ imel za najboljše, kar je sploh kdaj zložil. »Situvacija«, zatrjuje, »je čisto resnična — vse je bilo ravno tako«. Murna so spominjali na Baudelaira, kar je Župančiča veselilo, ker dotlej od njega ni prebral še »niti vrstice«.

Tretji izmed sonetov je zbudil ogorčenje Aleša Ušeničnika, ki je pesnika v Katoliškem obzorniku 1898 ostro napadel.¹²⁹ Pod črto je tiskal ves sonet, v katerem ga je menda poanta o pesniku, ki je križanemu Kristusu ukrad dekletov poljub, posebno razkačila. Ušeničnikova obsodba je zelo osebna: »Dà, to je pravi cvet materijalizma, ali recimo frivolnega cinizma, venerizma, voluptarizma! Tak pesnik je res ‚figlio della voluttà‘, — sin pohoti.«

Ušeničniku v obrambo pa je treba povedati, da ta izraz ni njegov, ampak si ga je izposodil iz obsodbe d'Annunzia, ki jo je izrekel L'Osservatore cattolico. — Dve leti kasneje,

leta 1900 se Ušeničnik že umika¹³⁰: »Resnica je, da sem enkrat zapisal v ‚Kat. Obz.‘ o njem trd izraz radi ‚velikonočnega soneta‘ v ‚Mladosti‘. Morda res pretrd izraz! Pesem je blasfemična ali otročje-neumna, kakor se vzame. V svojem miljenju, v ‚Mladosti‘ pa je dobila obenem še znak podlega cinizma in pohotne frivolnosti. Seveda je zadeval izraz le p o e t a! Saj Oton Zupančič niti podpisan ni bil, ampak le psevdonim: Aleksij Nikolajev. Sicer bi bil pa jako vesel take tožbe radi — same kritike psevdonimnega poeta. Tudi to bi bilo nekaj vredno, da mi privoščiči božanski poet vsaj pred krvavim sodiščem ‚rendez-vous‘.«

Še kasneje, leta 1939, ko je bil Župančič že priznan pesnik, je Ušeničnik celo to sodbo preklical¹³¹: »Danes mi je žal, da sem sploh rabil tisti izraz, in sem to že pesniku samemu odkrito povedal...«

Morda je prav v spreminjanju takih sodb naravnost simptomatično izražen razvoj sprejemanja, ki ga je bila deležna slovenska moderna od njenega prvega nastopa pa do novejšega časa.

Odklonitev goriškega založnika Andreja Gabrščka,¹³² da bi v Salonski knjižnici izdal 50 CANKARJEVIH pesmi, češ »— da ima za ‚Slovansko‘ že kup gradiva, da poezije, ki jih on izdá, Slovenci že a priori odklanjajo«, je Cankarja prepričala, da bo za nameravano izdajo svojih pesmi potreboval vplivne priporočnike. Odločil se je za Aškerca in Levca, ki naj bi mu utrla pot pri založbi Ign. pl. Kleinmayer & Bamberg.

Slovanski svet¹³³ je tega založnika, ki je »Slovencem nenaklonjen« in »si je ob natiskovanju slovenskih knjig nabral uže celo premoženje, navzlic temu pa kaže očitno nenaklonjenost napram našemu narodu«, sicer ostro napadel, a Cankarju ni preostajalo drugega, saj je njegov poznejši založnik in prijatelj Lavoslav Schwentner odprl svoje lastno podjetje šele 1. 7. 1898, ko je imel Cankar z Bambergom že podpisano pogodbo. Kot pojasnilo za svoje ravnanje piše

25. 5. 1898 Schwentnerju:¹³⁴ »Ko bi bil vedel, da odpre v Ljubljani svojo trgovino slovensk založnik, ki menda ni nikak trdosrčnež, kakor so navadno naši domači knjigotržci, ponudil bi Vam bil svoje poezije; a takò ni šlo drugače, kakor da sem se zatekel k Bambergu, če jih nisem hotel dati čisto zastonj.«

Aškerc in Levec sta res pri Bambergu uspešno posredovala in 14. 6. 1897 je Cankar že lahko podpisal pogodbo, ki se v slovenskem prevodu Izidorja Cankarja glasi:¹³⁵

Prepuščam svoje zbrane pesmi Vaši založbi za znesek fl. 200.— dve sto goldinarjev.

Od celotnega honorarja sem danes prejel polovico fl. 100.— sto goldinarjev, dočim naj bo druga polovica sto goldinarjev plačljiva, ko bo knjiga dotiskana, a najpozneje 1. julija 1898.

Ivan Cankar
stud. phil.
Vrhnika

Izid zbirke pa se je bolj po avtorjevi kot založnikovi krivdi zavlekel. Cankar je sicer že 24. 9. 1897 na posebno prošnjo dobil ostalih 80 goldinarjev (20 goldinarjev je založnik »kot povrnjen predujem«¹³⁶ izročil Tavčarju za Narodno tiskarno), a za tisk zreli rokopis je izročil Bambergu šele sredi 1898.

Cankar pa honorarja, ki ga je prejel pred rokom en dan po materini smrti, ni mogel porabiti za pot na Dunaj, kakor je prosil založnika, ampak je z njim poravnal stroške za materin pogreb . . .

Videti je, da se po Cankarjevem odlašanju z rokopisom zdaj tiskarni ni kdo ve kako mudilo. Tako je izšla še leta 1898 Bučarjeva Biserojla jasna vila, zaradi katere je Cankar v pismu bratu¹³⁷ 23. 9. 1898 imenoval Bamberga — bedaka. Prednost, ki jo je do Cankarja sicer ustrežljivi nemški založnik dal temu naivno romantičnemu epu v izumetničenem jeziku pred Cankarjevimi pesmimi, res ne priča o nekem

posebno izostrenem čutu za pravo umetnost, ali pa je dokaz o še manj odpustljivi razsodnosti njegovih lektorjev-svetovalcev.

Končno je Cankarjeva zbirka z nadvse izzivalnim naslovom *Erotika* pred 27. marcem, ko jo je Slovenski narod oznanil, vendarle izšla. V njej je bilo dvajset že objavljenih in trideset novih pesmi ali 794 objavljenih in 851 še neobjavljenih verzov in pesem v prozi.

Še v letu 1897 sta Govekar in Bežek v pismih Cankarju¹³⁸ 24. 5. in 8. 6. prerokovala, da bo sprejem njegove zbirke razburil slovensko javnost. Govekar je napovedal: »To bo vika in krika!«; Bežek pa je precej previdno a vendar zadržano kritično zapisal: »Bambergu seveda nič mari, kaj poreko naši moralisti in Vam menda še manj.«

Kako prav je imel Govekar, ko je govoril o »viku in krik« dokazuje kakih dvajset zapisov, poročil, kritik in polemik v našem pa tudi v tujem časopisju — odmev, kakršnega — ne glede na škofov požig — ni imela dotlej in menda še poslej nobena slovenska knjiga.

Po prvi notici v Slovenskem narodu, ko nepodpisani avtor sporoča, da je Cankar zbral »krasen šopek novih in že objavljenih poezij«, je doživela *Erotika* prvi in najostrejši napad v Slovenskem listu.¹³⁹ Pod naslovom *Letošnji književni piruhi* pisec z ironijo omenja Župančičevo *Čašo opojnosti* in se nato loti še Cankarja:

»Te pesmi pa že stoje na vrhuncu ,lepih časov'. Ljubica se pesniku vedno valja po divanu, on pa postaja nervozen. Kar ni mogel stlačiti v verze, spisal je o ,zopernem mehkem telesu' v prozi. Svetla luna igra tudi precej veliko vlogo. Ni čudo! Pohotnost jo prekaša. Ta piruh je zaprtek; kdor ga kupiš, odpri okno, da ti ne okuži zraka.«

Kdor bi se danes iz današnje perspektive zmrdoval ali celo zgražal nad tako »kritiko«, bi storil avtorju brez dvoma — krivico, saj je tak odnos do Cankarja in njegove poezije ter poezije mladih le dosledna in naravna reakcija predstavnika skrajno zaostale sredine, tiste sredine,

ki so ji umetniške in moralne nazore krojili leta in leta pred tem Mahnič, Ušeničnik, Evgen Lampe in vsi tisti, ki so z največjo nepopustljivostjo branili stare konservativne pozicije.

Tako je treba presojati tudi dejanje, ki ga je ta napad pripravljaj in napovedoval: požig Erotike. Ne smemo namreč pozabiti, da je škof Anton Bonaventura Jeglič, ki se je odločil za ta prav gotovo ne kulturni korak, ob svojem nastopu kot ljubljanski škof slovel kot tolerant in celo napreden vladika in da se je moral v pastirskem listu proti očitkom svojih prevnetih sobratov celo braniti.¹⁴⁰

Danes seveda ni mogoče ugotoviti, ali je škof to storil po lastnem preudarku v smislu vzgoje, ki je bil deležen, oziroma vzdušja, ki je tedaj vladalo v katoliškem taboru, ali pa se je dal pregovoriti. Ni izključeno, da je hotel s tem oprati »madež« prevelike liberalnosti. Vsekakor pa je zanimivo, kar je zapisal Izidor Cankar v prvem zvezku Cankarjevih zbranih spisov, za katere je glede na katoliško založbo moral dati svoje privoljenje isti škof, ki je pred četrto stoletja dal zažgati Cankarjeve pesmi. Poročilo Izidorja Cankarja je tem pomembnejše, ker je bil o tem, kar se je tedaj dogajalo na škofiji za kulisami gotovo dobro poučen: »Duhovniki so, skoraj gotovo po pretežni večini, odobraval škofovo dejanje in nekateri so mu pošiljali zahvalo; drugi, tudi možje iz škofove bližine, ga niso odobraval in ‚Slovenec‘, ki ga je vodil Andrej Kalan, je še po sežigu ‚Erotike‘ objavil Cankarjev podlistek ‚Na sprehodu‘ ... a je potem pretrgal zveze z njim na pritisk E. Lampeta ...« (V resnici troje Cankarjevih črtic!)¹⁴¹

Požig Erotike je bil za Slovence seveda izredna literarna senzacija. Prvi jo je komentiral pred letom (15. 3. 1898) ustanovljeni socialno-demokratski Rdeči prapor, ki je pod uredništvom Etbina Kristana pričel zvesto spremljati slovensko literarno življenje. Že 10. aprila¹⁴² govori o Cankarjevih pesmih, »katerim smo se jako radovali a žal — — naše veselje je bilo kratkotrajno. Nekoliko dni odkar so

izšle, jih že ni bilo več moč dobiti pri založnikih Kleinmayerju in Bambergu. Zopet smo se poveselili! Vraga! Je li res mogoče, da je zanimanje za leposlovstvo v našem narodu tako vzraslo, da se delo mladega pesnika v kratkih dneh popolnoma razproda? — Hm, ne, to ni mogoče. Knjiga tudi ni r a z -prodana nego samo prodana. Pripovedovali so nam namreč, da je kupil vse izvode, kar jih je bilo dobiti — ljubljanski škof dr. Jeglič. Ker ni misliti, da bi hotel Vzvišeni Cankarjeve pesmi porabiti kot nagrade za pridne semeniščnike, je pri tem samo jeden namen verjeten.« Dalje namiguje nepodpisani avtor na zvezo med Slovenskim listom in usodo knjige:

Ta »kritika«, ki se je morda tudi ustmeno podprla je gospodu škofu najbrže povzročila toliko skrbi, da je sklenil, svoje verne ovčice na vsak način obvarovati strupa in kuge, naj stane to tudi nekoliko stotakov.

Ker knjige ni imel v rokah, se pisec z nekaterimi samozavestnimi stavki omeji na splošno sodbo o neuspešnosti takih ukrepov: »Korak ljubljanskega knezoškofa nam torej priča, kako sodi naše moderno-staro katoličanstvo umna dela in kako ‚narodno‘ je. Novodobna inkvizicija ne more več ljudij sežigati, zato vničuje njihova dela. Toda kar so dejali mučeniki minolih časov, velja še dandanes. Papir se lahko spali, duha pa nikdar ne...«

Tudi uvodnik Slovenskega naroda, ki je izšel 13. aprila,¹⁴³ je sicer oster, a se še vedno omejuje na literarno področje.

»Zgodovina naše mlade literature je zabeležila imena nekaterih mož, ki so si za vse čase pridobili žalostno slavo Herostrata, in mej katerimi zavzema prvo mesto uničevalec Prešernove literarne zapuščine, Dagarin. Teh mož se bo slovenski narod vedno z gnevom in srdom spominjal, in ta imena mu vedno znova kažejo, kako fanatični sovražniki duševne svobode in narodne umetnosti so mu vzrasli izmej katoliške duhovščine.

Teh duhovniških zelotov Hrenovega in Dagarinovega kroja, ki pripadajo preteklosti, smo se nehoté spominjali

zadnje dni, ko smo čuli in čitali o usodi najnovejše slovenske leposlovne knjige, če prav odkritosrčno priznamo, da se ta slučaj ne da postavljati v isto vrsto s Prešeren-Dagari-novim.

Slučaj je naslednji: Pred nekaj tedni izšle so Cankarjeve pesmi ‚Erotika‘. Nekaj dnij potem, ko so bile naznanjene, so tudi že popolnoma pošle. Zaman je bilo vse povpraševanje po njih, pač pa se je raznesla govorica, da je vso zalogo Cankarjevih pesmij kupil visok cerkveni dostojanstvenik, in da se z duševnimi proizvodi mladega slovenskega pesnika kurijo peči v knezoškofijski palači.«

Nadalje ugotavlja člankar, »da se ‚formalno‘ gospodu knezoškofu ne more ničesar očitati. Kar je storil, je imel pravico storiti. In zaradi tega ga ne more nihče klicati na odgovornost.« Seveda pa si pisec pridržuje pravico, da pove svoje mnenje o postopanju gospoda knezoškofa, ki je bilo »jako malenkostno in tesnosrčno«. Če bi bil škof dosleden, bi moral »obsoditi na grmado vso slovensko literaturo izvzemši samo spise borniranega zelota Jerana«. Vsa polemika se končuje z optimistično bojevitostjo: »Sicer pa naj bo prevzvišeni gospod knezoškof prepričan, da on nima toliko denarja, da bi mogel pokupiti, kar zamorejo natisniti današnji stroji in prepričan naj bo, da tudi z denarjem ne zaduši svobodne slovenske literature, dokler bo še kaj svobodne slovenske inteligence.«

Važen je še pristavek o založniku, ki mu očita: »Že to, da je založnik vso zalogo Cankarjevih pesmi prodal gospodu knezoškofu zasluži ostro grajo.« Sledi opozorilo na pravni problem, če je založnik prodal tudi avtorske pravice: »... ako se je nasproti knezoškofu zavezal, da jih več ne izda in jih toraj popolnoma zatre, potem je to sicer kupčijsko in zakonito dovoljeno ali vzlic temu kramarsko nizkotno in nehoteno.«

Priznati je treba, da si je liberalni Slovenski narod uspešno prizadeval iz škofovega dejanja, ki ga ni mogoče oceniti kot spodrsrljaj ampak kot težko napako, skovati kar se

da bogat političen kapital. Tako je že dva dni za uvodnikom izšel podlistek z naslovom *Žrtve zelotizma*.¹⁴⁴ Njegov avtor F. G., verjetno Fran Govekar, je razširil to sprva kulturno, oziroma nekulturno zadevo na politično področje in segel nazaj v zgodovino:

»Dne 8. svečana t. l. je bilo petdeset let, odkar je izdihnil v Kranju svojo veliko dušo dr. Prešeren. Iste dni pa je gorela v kranjskem župnišču ali na ognjišču hiše, kjer je P. stanoval, majhna grmada Prešernovih neobjavljenih in po l. 1847. zloženih pesmij; mej temi je bila baje tudi Prešernova žaloigra. Pripoveduje se, da je dekan Dagarin mučil in trpinčil umirajočega pesnika tako dolgo, da mu je izročil svoje rokopise...

Petdeset let je minilo letos, odkar se je pripetil ta največji literarni zločin kakoršnega ne pozna svetovna literatura in kakoršnega je bil zmožen samo fanatičen katoliški zelot, in prav te dni se je dogodil zopet sličen atentat na slovenskih pesmih.«

Potem ko imenuje slovenske klerikalce »zelote« in »bor-nirane reakcionarce«, jim našteje vse njihove zgodovinske grehe: Od slovitega škofa Hrena, ki je sežigal cele vozove slovenskih knjig, do kranjskega dekana Dagarina, in do škofa Mahniča, ki je proklet »pijanca in pohotnika« Prešerna, in, ki je ubil S. Gregorčiča ter obrizgal J. Stritarja, A. Aškerca, dr. Tavčarja in druge z žolčem in blatom, »— vsi so jednaki sovražniki svobodomiselne slovenske literature in slovenske umetnosti.«

Nadalje jim člankar očita zavratnost, saj »Cankar ni mogel niti vprašati zakaj naj zapadejo njegove pesmi plamenu« ... »brez sodbe in zagovornika so bile njegove pesmi obsojene in sežgane. To pa ni le zavratno, nego tudi kri-vično!«

Sledi zopet ekskurz v porenasančni Rim s preslikavanjem golih teles in ugotovitev: »In ta duh rimskih zelotov se je širil in naraščal ter objel končno ves vesoljni svet kle-

rikalcev, za glavno taborišče pa si je izbral glave slovenskih katolikov.

Nikjer v Evropi ni zbrano na tako majhnem prostoru toliko nestrpnosti, toliko fanatičnega sovraštva do svobode v umetnosti kakor pri nas. In ta klerikalna mōra duši in davi že od Hrenovih in Dagarinovih časov našo umetnost, ki se pa ugonobiti vzlic temu ne da. To dejstvo je vesel dokaz o velikem, neumornem nagonu do umetnosti v našem narodu! Tega nagona — ki bi povsod drugod že davno zamrl — v Slovencih ne zatre še cela vojska Dagarinov in Mahničev.«

Nova v tej polemiki je misel, ki se navezuje na to, »da se je pokupilo in požgalo izmej 1000 iztisi okoli 700«. V tem vidi člankar, da je bil »ta čin« »tudi pohujšljiv«. »Knezoškofijska konfiskacija« bo knjigi torej »le r e k l a m a. Sedaj pojde tistih nekonfisciranih 300 iztisov iz roke v roko, vsak jih bode bral, vsak jih bode užival še z večjo naslado, a vsak bode i s k a l v njih — nemoralnost. Najivne in idealne duše se bodo sedaj vsled škofove reklame po sili pohujševale in kvarile, kajti pohujšuje se človek nad vsem prepovedanim. Marsikdo, ki bi se sicer ne briga za ‚Erotika‘, jih bode preštudiral sedaj natanko, in celo naše nedolžne institutke bodo pozno v noč, ob brleči sveči stikale v postelji ležeč, po Cankarjevih pesmih ter mučile svoje možgane z neznanimi pojmi . . .

In vsega tega bi ne bilo, ako bi se g. škof za Cankarjeve pesmi ne zmenil, nego jih prepustil založniku!

Bojim se pa tudi, da rodi knezoškofova konfiskacija poleg velikega pohujšanja tudi r e s n i č n o p o r n o g r a f i j o. Pripeti se sedaj lahko vsak hip g. knezoškofu, da ga napade kak založnik s pornografsko knjigo češ: ‚Kupi jo, ali jo začnem razprodajati!‘ Židovska spekulativnost ne pozna pietete nobene, in kdo bo imel potem škodo? Narod naš!«

V teh besedah je brez dvoma mnogo resnice. Zdi se, da je škof s svojim požigom res pospešil nekaj tistega, o čemer

je v svojem svarečem članku *Kam plovemo?* s toliko drobne psihološke analize o pubertetni erotiki pisal Aleš Ušeničnik.

V tem Govekarjevem članku pa je zanimivo še eno mesto, ki ga velja tu podčrtati, namreč njegova tokrat javna sodba o *Dunajskih večerih*:

»Vse kaže torej, da je padla dr. Jegličeva cerkvena cenzura po zbirki ‚Erotika‘ le radi ciklusa ‚Dunajski večeri‘. Gotovo pa je, da je prav ta del Cankarjeve zbirke najoriginalnejši in najind[ivid]ualnejši. Tu se vidi vsa ženijalna smelost Cankarjeve domišljivosti, tu se najkrasnejše javlja nenavadna, naravnost izborna plastika Cankarjeve poezije.

V teh verzih vse vre in kipi! In gorkota teh stihov prehaja na čitatelje ter ga zavaja v uprav razkošno občutje. Dà, dà, smelo trdim, da takega ciklusa slovenska literatura ne premore, in ta del jedini zadošča, da mora priznati Cankarju vskado, ki ima čut za poezijo: P e s n i k s i!«

Če se pri tem spomnimo sodbe, ki jo je isti Govekar dve leti prej izrekel 11. 5. 1897 v pismu Aškercu, spoznamo tisto Govekarjevo črto v značaju, ki ima o neki umetnini svoje intimno mnenje in svoje javno mnenje. V tem primeru bo najbrž težko presoditi, ali je bila Govekarjeva sodba v *Narodu*, ali pa tista, ki jo je izrekel Aškercu, bolj zares njegova.

O škofovi zaplembi se je v Ljubljani pa tudi drugod po Slovenskem toliko govorilo, da je bil Slovenec končno prisiljen priobčiti odgovor, oziroma obrambo, ki se je posluževala starih že v srednjeveških sholastičnih disputih preizkušenih metod: 1. omalovaževanje dogodka, 2. osebna diskvalifikacija, 3. citiranje priznanih ali na videz priznanih avtoritet, 4. poseganje v zgodovino z odrekanjem podobnosti in 5. smešenje ter cinično nespoštljivo poniževanje.

Ker gre za najizrazitejši spopad obeh svetov, za značilen primer žal ne anahronističnega kritičnega sloga navajamo celotno notico,¹⁴⁵ ki sledi še krajši ogorčeni obrambi »plemenitega slovenskega zasluženca, pokojnega J e r a n a. —

Fej hijenam, ki ne dajo zasluženemu možu miru niti v grobu!«

(*Narod in usoda slovenske knjige.*) »Narod v uvodnem članku priobčuje vest, da je presvetli knezoškof nakupil vso izdajo ‚poezij‘ nekega slovenskega ‚pesnika‘. Seveda primerja to Herostratovemu činu. Tudi mi smo čuli to vest, pa ji nismo pripisovali velikanske važnosti, kajti iz dotičnih ‚poezij‘, katerih recenzijski eksemplar je tudi k nam došel, veje ravno isti duh, katerega je liberalno mestno gospodstvo presadilo z ustanovitvijo zloglasne hiše št. 13 tudi v našo do tedaj belo Ljubljano, in kojega znani kritik dr. S. Brunner drastično nazivlje ‚fette Schweinekobengedanken‘. Ta duh se v dotičnih ‚poezijah‘ bahavo šopiri, duha poezije najde bralec v njih malo. Glede prozorne ‚Narodove‘ primere z Herostratom poudarjamo samo, da je celemu svetu, razun morda gospôde krog ‚Naroda‘, znano, da je Herostrat uničil — umotvor, obtorej nam je nedoumno, kako more ‚Narodu‘, piščočemu o teh ‚poezijah‘, Herostrat le na um priti. ‚Narod‘ poroča, da so te ‚poezije‘ našle smrt v peči. Marsikdo bi morda vedel zanje primernejšega počivališča, kjer bi, ne sicer na prvem mestu javnega življenja, kamor jih sedaj štuliti skuša ‚pesnik‘, marveč bolj na strani, skromno, toda po pravi vrednosti in zaslugi bile narodu kolikor toliko v hasek.«

Narod se je zavedal svoje premoči in ni odnehal. Objavil je razlago problema iz avtorskega prava, ki je bil nakazan že v prvem članku o zaplembi Erotike. Neki -d- je 9. 4. pod naslovom *Književnost*¹⁴⁶ pojasnil, da lahko pisatelj zahteva odškodnino, »ali pa na drug način razpolaga s svojim delom, če njegovo delo, oziroma njegova izdaja ali uprizoritev v treh letih ‚brez privolitve in krivde‘ izostane.« — Pri tem pisec namiguje celo na možnost, da bi moral knezoškof, če je kupil tudi založniško pravico, »kar bi bilo sicer nepravilno, ker se je zgodilo brez vednosti Cankarja« — v teku 3 let izdati Cankarjevo Erotiko.

Zdaj je bila vrsta na Bambergu, da pojasni, kako je s tem:¹⁴⁷ Izjavil je da »ni prodal knezoškofu avtorskih pravic do Cankarjevih pesmij, niti prevzel zaveze, da se več ne izdajo«.

Ker o tem ni nobenih pismenih dokumentov, mu moramo verjeti na besedo, čeprav se moramo zavedati, da bi tudi v nasprotnem primeru moral tako izjaviti, saj ni mogel knezoškofa, ki mu je zagotovil lep dobiček in pripomogel, da mu knjiga ni obležala na policah, vendar ni mogel spraviti v nemogoč položaj, da bi po zakonu prisiljen postal izdajatelj pesmi, ki jih je pravkar zažgal.

S tem je bila zadeva z zažigom Erotike v glavnem končana, čeprav se je kasneje še kdaj pa kdaj posebno v času volitev pojavljala na straneh liberalnih listov.

Literarna in kulturna senzacija, ki jo je zbudilo škofovo dejanje, časnikarsko in politično še sicer ni bila do kraja izčrpana, ko se je bilo končno vendarle treba lotiti tudi kritične ocene samega dela.

Že samo dejstvo, da je Erotiko ocenjeval kritik, ki Cankarju osebno ni bil naklonjen, ker ga je bil ta v neki dunajski kavarni menda hudo užalil, ni bilo nikako jamstvo, da bo dobila pesniška zbirka v Slovenskem narodu vsaj objektivno predstavitev, če že ne strokovno oceno, ki je v bistvu konservativni sicer učeni pravnik Vladimir Levec nikakor ni bil sposoben. Če k temu prištejemo, da ga je literarni urednik Govekar k ostrini še spodbujal, nam postane sicer precej dolgovezna negativna kritika razumljiva.

Vladimir Levec, sin literarnega zgodovinarja Franca, je zašel v literaturo bolj pod vplivom svojega očeta kot po lastni usmerjenosti. Svojo kritiko¹⁴⁸ je začel s širokim evropskim okvirom. Ob Hauptmannovem razvoju od Tkalcev do Potopljenega zvona poudarja sodobna romantična prizadevanja in vključuje sem tudi slovenske pesnike: »Tudi o Cankarju velja isto, tudi Cankar je vseskozi romantik, romantik v svojih motivih, romantik tudi po vzneseni zvonki dikciji svojih verzov.«

Kot nekakšen prvi akord za razpoloženje pravi: »Hlastno sem prijel zanje [namreč za Cankarjeve pesmi] in listal in čital... Pa da povem takoj v začetku pričakoval sem veliko več, kaj bi rekel mnogo več originalnega, genialnega, nego sem našel. In prijel se me je tisti neprijetni občutek razočaranja...« Takoj za tem pa zatrjuje, da je Cankar vendarle »pesnik, pravi pesnik.«

Sledi analiza pesmi po poglavjih; hvali »izbornost dikcije in krasno melodijoznost Cankarjevih granesov«, očita pa neoriginalnost z »množico rednih reminiscencij«, površnost, plitkost čustvovanja, naivnost opazovanja in končno mu eno leto mlajši kritik oponaša celo nezrelost. Pri takem pristopu nas seveda ne more presenetiti, da se odlični zgodovinar loteva Cankarjevih zgodovinskih romanc s stališča zgodovinske resnice...

Najpomembnejša in gotovo najresnejša kritika, ki jo je Cankarjeva Erotika doživela, je gotovo Aškerčeva v Zvonu z naslovom »*Erotika*« pa »*Čaša opojnosti*«. ¹⁴⁹

Že v začetku se Aškerc odločno in navdušeno zavzame za mladega pesnika: »Cankarjeva lirika je pristno vino. Ako čitate njegove verze, čutite, da tu ni nič ponarejenega, nič maniriranega, nič ‚pričutenega‘. Vse je priteklo iz njegove duše kakor studenec izpod skale. Kar nam poje in pesni, je občutil sam; takšen vtisk delajo na nas njegove strofe. Tudi, kadar nam kaj pripoveduje, kadar brenka na epske strune, je Cankar lirik. Popolnoma ‚objektiven‘ epik on ne zna biti — česar mu ne prištevamo v greh. Vsi trije lirski cikli: ‚Helena‘, ‚Iz lepih časov‘ in ‚Dunajski večeri‘ potrjuje to, kar sem rekel. Slovenska literatura nima preveč tako toplih, pristnih razodetij čutečega srca, kakor so lirski verzi teh treh naštetih ciklov. Čitajte te stvari, čutimo bitje srca, čutimo bitje nervoznih žil. To trepetanje je sedaj nežno, sentimentalno, sedaj narašča v strastno hrepenenje, dokler ne najde finala v orgiastičnem erotičnem deliriju.«

Če je čutiti v teh besedah polemiko proti Levčevi kritiki, je v Aškerčevi obrambi erotične lirike nasploh, posebej

pa Cankarjevih *Dunajskih večerov* naravnost izzivalen slavo-
spev, ki je moral našo katoliško kritiko še prav posebej
razburiti:

»Mlad pesnik, ki ne bi zapel nobene erotične pesmi, bi
bil tak čudak, da bi ga bilo treba voziti po svetu ter kazati
radovednim ljudem za primerno vstopnino! Saj je bil sam
modri Salamon zapel svojo ‚visoko pesem‘ o — ljubezni,
ki je sčasoma dobila seveda alegorski pomen...«

»Nekak poseben genre so ‚Dunajski večeri‘. To so nekake
lirske romance, lirske slike iz razkošnega velikomestnega
življenja. V njih bije prava pesniška moč, vroča strast.«

»Cankar izraža tukaj deloma nežno, mestoma tudi pre-
cej naturalistično-pikantno občutke, ki mu jih je rodilo veli-
komestno ozračje, velikomestni (dunajski) milieu, kjer vla-
dajo v občevanju obeh spolov, kakor znano, sila elastični
in liberalni nazori. Cankarjeva duša je v teh slučajih samo
nežno občutljiv fotografski in fonografski aparat, ki nam
kaže življenje takšno, kakršno je tam že
našel.«

In dalje: »Jaz torej čitam ‚Dunajske večere‘ z realistič-
nega stališča. Pravi poet-umetnik išče povsod le človeka,
analizuje in študira čuteče in trpeče človeško srce in
poezijo njegovo. Tudi med grešniki išče le človeka,
njegovega boljšega bitja, kolikor se ga vidi iz propada zmot.
Tako je Dostojevski iskal med največjimi hudodelniki tistih
isker, ki jih v teh bitjih niti pregreha ni mogla ugasiti...
Tako razumevam vsaj jaz te ‚Dunajske večere‘. Menda se ne
motim... Čisto neomadeževana sicer muza pesnikova ni
odšla iz tega soparnega ozračja, upam pa, da ga ne odobrava,
ampak ga smatra samo z predmet svoji umetnosti...
V ‚Dunajskih večerih‘ pa se je — to naj Vam še dostavim
— Cankar približal za las tisti delikatni meji, katere resni
erotični lirik ne sme prestopiti, ako hoče, da bode literatura
prištevala njegove pesmi k resni umetnosti.«

V nadaljevanju Aškerc označuje Cankarjevo epiko in
priznava: »Čeprav pa v tej knjigi epik Cankar vobče ne

doseza lirika Cankarja«... se prav njegovih romanc prav posebno veseli. Tu ima namreč ob njegovih orientalskih motivih možnost, da brani tudi svoje orientalske parabole.

Še bolj pa se kažejo Aškerčevi osebni nazori v priporočilih, ki jih ob koncu daje Cankarju in Župančiču: »Moderni pesnik naj bi ne pesnil samo v svojem imenu, ampak tudi v imenu tiste družbe, sredi katere živi. — Moderni pesnik mora pesniti tudi socialno, v socialnem duhu, v duhu novega socialnega gibanja, ki obeta preroditi zastarele oblike današnje družbe. — Pa tudi narodnost še ni popolnoma premagano stališče — zlasti pri nas Slovanih ne! — Nekateri dekadentje vse to radi pozabijo. Prezirajo vse, kar se godi okoli njih, in opevajo samo svoje občutke. — Z besedami hočejo izražati samo svoje čustvovanje. Pri tem pa pozabijo, da človeška beseda ni samo izraziteljica čustva, ampak tudi nositeljica misli in idej. Čustvovanje (občutje, Stimmung) izražati, to je stvar glasbe, jezik naš pa je ustvarjen še za konkretnejše predstave.«

In kot sklep: »Tudi Cankar in Župančič podasta, to pričakujemo, v zrelejših letih, oba še nekateri brušen diamant svojega duha, ki obogati idejno vsebino našega pesništva... Za danes dovolj...«

Kar je sledilo poročil in kritik tej Aškerčevi sicer osebno pobarvani, a tehtni oceni, se z njo še primerjati ne da. — Tako se je tudi Ivo Šorli v svojem kramljanju v Slovenki¹⁵⁰ morda nekoliko zviška dotaknil tudi Cankarja in usode njegove knjige:

»Moj Bog, to so ljubavne poezije, kakor jih imamo nekaj boljših in brezprimerno več slabših v našem slovstvu! Če bi bili oni gospodje, ki so bili za prerano smrt teh umotvorov, in g. Cankar sam — židje, jaz pa Lueger ali Gregorič, rekel bi reklama... Tako pa, ko smo, kar smo, rekel bi v svojo in našega slovstva tolažbo: pomota! Kajti, gospoda, ako začnemo kuriti z le toliko ‚nemoralnimi‘ slovenskimi knjigami, kakor je Cankarjeva ‚Erotika‘, potem bodo imeli

prihodnjo zimo trgovci za les v Ljubljani slab ‚gšeft‘. — Takrat, ko je počila vest, da imamo v svoji sredi kot specialiteto dekadenta, palo je največ oči na g. Cankarja in gotovo po pravici . . . Da govorim le o ‚Erotiki‘, reči moram, da s takimi dekadenti se da še orati. Meni je bilo vsaj vse umljivo in dobil sem v tej knjigi toliko lepih pesmi, da le obžalujem, da je ‚sveti ogenj‘ pripravil toliko ljudi ob ta umetniški užitek, ki ga jim bi dal Cankar . . .«

Na katoliški strani so zdaj spoznali, da tista notica v Slovencu vendarle ni dovolj. Zato se je E. Lampe ponovno oglasil¹⁵¹ in — zvest sam sebi in svojemu stilu — Erotiko še enkrat obsodil. Dikcija kritike, ki je izšla 8. 7. 99 v Katoliškem obzorniku z naslovom *Slovstveni paberki* se bistveno ne razlikuje od prve notice. Tudi tu je polno ironičnega podcenjevanja in osebnih diskvalifikacij, ki so naperjene proti Cankarju in Slovenskemu narodu. Za zgled samo nekaj stavkov:

»Dolgo časa se je že napovedoval velikanski dogodek, da izdá J. C a n k a r svoje pesmi. Pa Cankar je hotel nastopiti zmagoslavno kot Napoleon ali Ramzes II ali Džingiskhan, pobivši mnoge nasprotnike. Zato je najprej slovesno pobil Hribarja . . . Pa ko je veliki Cankar pobil Hribarja, je hotel čez truplo mrtvega nasprotnika stopiti na prestol. Izdal je svoje pesmi. Pa njih sloves je bil žalosten. Govorilo se je, da so to proizvodi, ki najdejo primerne občinstva samo v neke vrste ljudeh, in da je njih ‚milieu‘ tak, v kakršnega se izmed poštenih ljudi podajajo samo policaji, ki imajo sitni posel nravnega nadzorstva nad najnižjimi udi človeške družbe.«

Pri vsem tem zmerjanju pa je E. Lampe vendarle našel šibko točko med liberalci in njihovim glasilom, namreč načelno dvoličnost: »Nekaj gospodu F. G. tu precej lahko priznamo: Spisi Frana Govekarja Cankarja vsaj dosežajo, torej Cankarjevi res niso ‚najbolj nemoralni‘. A da taki ljudje govoré o svojem ‚rahlem moralnem čutu‘ in o svojem ‚nežnoobčutljivem verskem čutu‘ — to je res nekaj, kar se

more podatki samo taki inteligenci, kakršna se zbira okoli ‚Slov. Naroda‘.« (Tu se nehote spomnimo Cankarjevega pisma bratu Karlu 9. 3. 1900 o Slovenskem narodu: »Meni se vselej gabi, kadar pride s svojim ‚globokim verskim pričanjem‘.«)¹⁵²

Sicer pa E. Lampe ne štedi s krepkimi izrazi, ko govori o »bordelskih pesmih« in o »izpodkopavanju nравnosti v ljudstvu.«

Rahel odmev na obsodbo Dagarina je mesto o Prešernu, v katerem spominja ljubljanske gospé in gospodične, »da Prešeren ni vzel za ženo dekle — katero je zapeljal«.

Podobno a nič bolj duhovito se na platnicah Katoliškega obzornika spotika anonimni pisec¹⁵³ ob Aškerčevo obrambo erotične poezije češ, »pesnik je lahko največji porno-graf, če le ne pravi nikjer, da odobrava to življenje«, pa je dobro.«

Največji slavospev na Cankarjevo Erotiko pa je napisal Etbin Kristan¹⁵⁴ v Slovenki 29. 7. Če ga beremo kot kritiko, bomo gotovo dali prav Berniku,¹⁵⁵ da je »od vseh pritrdilnih kritik v slovenskih časopisih najšibkejša«. Toda Kristan se je ravnal po načelu, ki ga je na začetku svojega poročila zapisal: »Naj se trdi, kar se hoče, vendar ostane resnica, da je tudi recenzija le vbesedenje subjektivnih mislij in občutkov in sodbe o literarnih proizvodih ex cathedra mi prav slabo ugajajo, tudi če se strinjam z nazori, katere izrekajo. Menim, da naj bi ocenjevalec v prvi vrsti skušal, podati čitatelju neko navodilo, da mu bode lažje razumeti in samemu ocenjati.«

Z navajanjem, kako se je treba vmisliti v pesem in kako jo je treba brati ter z opozarjanjem na posebno lepa mesta (»Ali ni to krasno povedano? Kaj ni to lepa misel?«) je prav gotovo utrl bralcu pot do knjige in knjigi do bralca. — Njegova obramba Dunajskih večerov je na primer jasna in tudi preprostemu bralcu razumljiva: »Poetična je prav vsaka snov, samo pravemu pesniku mora priti v roke, da postane kaj iz nje. Pa taki momenti iz dnevnega, resničnega živ-

ljenja, kakoršne srečavamo v ‚Dunajskih večerih‘, naj bi bili poetu prepovedani? Da je vzel kak ‚pesnikovač‘ one sujete v roke, naredil bi bil iz njih malo pornografično zbirko; iz Cankarjevih rok so postali umetnine.«

Valovi vzburkanega javnega mnenja so se pričeli postopoma polegati.

Slovenski narod je citiral še hrvaškega pesnika Mihovila Nikolića¹⁵⁶. (»Pesnik neizmerno čuti za padlo žensko. V njej vidi samo bedo. In zato mu je blizu. Zato pa so Dunajski večeri‘ polni tragike ki neizrekljivo deluje...«)

Med zadnje odmeve na usodo Erotike s katoliške strani lahko štejemo stavek iz Ušeničnikove razprave *Literarni quodlibet*:¹⁵⁷ »Usoda Cankarjevih pesmi je znana. Žalostna, a zaslužena!« in nekaj ostric na račun Erotike v Škerjančevi kritiki Jakoba Rude¹⁵⁸ v Slovcu. (»... nizko vživanje se slika v zoperni natančnosti. Subjekt tega vživanja pa se počuti kaj zadovoljno v tem temnem, zaduhlem gnilem življenju.)

Omembe vreden je še Vidičev članek¹⁵⁹ v celjski Domo-vini 1900 z opombo o požigu: »Po moji sodbi je bila ta ‚gorečnost‘ prevelika; na kljub temu se je ohranilo toliko izvodov, da se knjiga ni natisnila zastonj, čitateljev pa je našla menda več nego vsaka druga.« (podčrtal J. D.)

Isti pisec je z Erotiko in njenim uničenjem seznanil tudi Hrvate in Čehe¹⁶⁰ (Život: »... usoda modernega ‚autodafé-a‘ na pragu 20. stoletja. Ta častni posel je bil pridržan nam pobožnim Slovcem in izvršil ga je ad maiorem dei gloriam ljubljanski knez in škof.« Slovansky přehled: »... prav kakor škof Hren Trubarjeve knjige! To je svoboda slovenske literature.«)

Kristanov članek,¹⁶¹ ki je izšel deset let pozneje v praškem časopisu Union in v zagrebškem Agramer Tagblatt ne prinaša nič bistveno novega, kar ni bilo povedano že v Slovenki.

Ob koncu vseh teh odmevov bi veljalo povedati še nekaj besed o tem, kako je Cankar spremljal¹⁶² usodo svoje prve zbirke.

V pismih se je v tistem času večkrat mimogrede dotakne. O kritikah in škofu govori z ironijo, le kdaj pa kdaj se čuti med vrstami neka nevolja in končno tudi trmasta upornost.

Samo nekaj primerov:

»Slovenski list‘ se je imenitno odrezal. Tu gori je vzbudila ocena precèj smeha... Kako bo odpiral škof okna: — 700 záprtkov!« — Tako piše bratu Karlu 13. 4. 99. — Po krivem in prezgodaj pa je obsodil Slovenski narod v pismu Kristanu 3. 4. 99: »V aferi moje ‚Erotike‘ imamo spet eklatanten dokaz, kako gnjile so naše literarne in politične razmere. Vse je prepojeno s klerikalizmom; ‚Narod‘ si ne upa črhiniti besedice o ‚Nj. Prezvzišenosti‘« — Glede pravne plati pa je že 18. 4. 99, torej pred Narodno notico sporočil prav tako Kristanu: »Škof ljubljanski se je z mojimi poezijami jako urezal; najbrž ni poznal pogodbe, ki sva jo napravila z založnikom. Dal sem mu pesmi pač v založbo, toda avtorskih pravic (Urheberrecht) mu nisem prodal. Tekom treh let mora po zakonu prirediti novo izdajo, drugače smem s knjigo zopet razpolagati sam.«

Sicer pa je Cankar že 17. 6. 1899 v pismu Aškercu najavil novo izdajo: »Toda moja zbirka nikakor ni za zmirom pokopana; prihodnje leto izide vsekakor, — pregledana in pomnožena. Nekatero stvari jo jako kazijo; najmanj deset pesmi je popolnoma nepotrebnih... Zložene so bile pred leti in takrat sem jecljaj, ne da bi mogel povedati polovico tega kar sem čutil.«

Težko je reči koliko je bil ponosni Cankar zaradi tega prizadet. Vsekakor se je tedaj nekaj v njem prelomilo in morda je v Epilogu¹⁶³ k drugi izdaji povedal še največ:

»O veliki noči leta tisoč osemsto devetindevetdesetega so napravili velik ogenj in v njem so zgorele vse moje pesmi,

vse napisane in še ne napisane. Resnično, vse moje še ne porojene pesmi so zgorele takrat; prišel je velik ogenj in je opalil tiste ponižne cvetove, še predno so dobro prodrli iz prsti in ki bi se morda pozneje pod bolj toplim solncem nego jim je sijalo v tistih zelo žalostnih časih in v milejšem vetru nego je pihal takrat preko mojega neveselega življenja, razcveteli v prijetne četudi ponižne rožice . . .«

O Cankarju so že kmalu po objavi prve črtice sodili, da je njegovo pravo področje proza in to mnenje se je obdržalo do današnjega dne. In vendar pričajo njegove kasnejše pesmi (ok. 1908 in 1909), da se mu je ob navalu čustev beseda sama prevesila ne le v značilni ritem, ampak celo v sonet, ki po svoji melodioznosti in izpovedni moči nikakor ne zaostaja za njegovo prozo. Morda bi Cankar »v milejšem vetru« res še pisal pesmi. Je bila velika pozornost in prijazni sprejem, ki sta ga bila deležna Župančič in njegova pesem, tisti povod, ki je Cankarja usmeril v prozo, kjer ni imel tekmeča?

Od 21. 3. 98, ko je ŽUPANČIČ v pismu Cankarju prvič¹⁶⁴ omenil misel na izdajo svojih pesmi (»Ako jaz ne dobim nikjer nikake podpore, primoran bodem, tudi svoje [pesmi] prodati, ako bi jih kdo hotel«), pa do 4. 3. 99, ko je šla dokončna ureditev in oblika *Čaše opojnosti* v tiskarno, je kljub raznim spremembam, ki jih je pesnik v tem času vnesel v svoj rokopis, je preteklo manj kot eno leto. V tem je imel gotovo več sreče od Cankarja, ki je pač tudi po svoji krivdi moral čakati celi dve leti.

Čeprav je jasno povedal, da ga v to — kakor njegove tovariše — silijo materialne skrbi, je bilo v tej odločitvi tudi mnogo bojevite napadalnosti proti zastarelim literarnim nazorom. »Bomo že pokazali, filistrom, kaj je lirika,« piše 24. 4. 99 Ketteju¹⁶⁵

Ker so se vsi štirje čutili kot ena četa, ki gre v isti boj, so se iskreno veselili uspehov svojih tovarišev in si z na-

sveti ter s spodbujanjem pomagali. Tako je Cankar, ki se je s Schwentnerjem dobro poznal, utrl pot tudi Župančiču, da je lahko že 30. 11. 98 podpisal pogodbo:¹⁶⁶

Pogodba

ki sta jo sklenila g. L. Schwentner, knjigotržec v Ljubljani, kot založnik in g. Oto Zupančič kot pisatelj in avtor, tako-le:

1. G. Oto Zupančič prodaja in prepušča g. L. Schwentnerju zbirko svojih poezij z naslovom »Čaša opojnosti« (Malada hrepenenja) za vzajemno pogojeno ceno po 210 gld. t. j. dvesto deset gld av. v. v njegovo popolno neomejeno in nepreklicno last.

2. G. Schwentner potrjuje da mu je g. O. Zupančič r o k o p i s omenjene zbirke vže izročil, se zavezuje iste, kadar se bode zdelo njemu primerno, natisniti dati ter jih v dostojnej obliki za knjigotržno prodajo prirediti.

3. G. O. Zupančič potrjuje, da mu je g. Schwentner delni znesek kupnine po gld. 70 — t. j. sedemdeset gold. že resnično v gotovini izplačal, ostalih 140 gld. t. j. jedenstoštirideset gold. pa se zavezuje g. Schwentner poplačati v mesečnih zaporedoma tekočih obrokih po 20 gld. — G. O. Zupančič izjavlja, da je s tem načinom plačevanja zadovoljen.

4. Stranki izrecno izjavljati, da ima samo g. Schwentner pravico določevati, koliko natisov naj se priredi, kakor tudi, da mu so pridržane vse pravice nasproti prevajalcem na tuje jezike, ponatiskovalcem in založnikom.

5. G. O. Zupančič se zavezuje, da od dne 1. grudna 1898 iz prodane zbirke ne bode nobene pesmi več priobčil v kakem tiskanem časopisu bodisi kateregakoli jezika.

V Ljubljani 30. listopada 1898.

O. Zupančič

Če primerjamo to pogodbo s Cankarjevo vidimo, da je vsota sicer nekoliko večja, da pa je besedilo preciznejše in da so dolžnosti in pravice zelo jasno določene. Kakor da bi

Schwentner slutil, da utegnejo nastati s pesmimi modernih težave glede avtorskega prava. — Toda to je seveda le videz, v resnici pa gre za modernega založnika, ki se je v tujini naučil zavarovati se zoper vse neugodne možnosti.

Čaša opojnosti je izšla skoro istočasno z Erotiko. Dan po naznanilu¹⁶⁷ Erotike je 28. 3. 99 je Slovenski narod objavil notico, ki je napovedovala izid Čaše *opojnosti*. Medtem ko govori naznanilo Cankarjevih pesmi samo o »krasnem šopku novih in že objavljenih poezij«, napoveduje novičar Župančičeve pesmi mnogo bolj navdušeno: Župančič mu je »skozi in skozi moderno čuteč in pišoč pesnik, ter nosijo vse njegove pesmi znak največje individualnosti in subjektivnosti. Pesnik je gotovo najzanimivejši in najoriginalnejši pojav na slovenskem Parnasu zadnjih let«.

Ni verjetno, da Cankar te razlike v napovedi, ki je izvirala iz Govekarjevega tihega nasprotovanja, ne bi opazil . . .

Pod naslovom *Letošnji književni piruhi* je doživela Čaša opojnosti v Slovenskem listu posebno »toplo« napoved:¹⁶⁸ »Pesmi so iz struje moderne dekadence na prvi stopnji. Lepi gladki verzi, igranje drzne fantazije, kipenje burnih prsij po plamenečih očeh in med kako lepo mislijo tudi nekoliko blasfemije na verski čut, npr. da s križa ukrade ženski poljub (str. 16), da Bog ni oni po cerkvah, ampak ljubček spremljevalec (str. 39) itd. — To je poezija! Piruh srednje vrste.« Sicer pa je tudi ta napoved prijaznejša od napovedi Erotike, ki da je — zaprtek.

Čeprav so tudi Župančičeve pesmi doživele ob izidu kar sedem recenzij, se seveda s senzacijo, ki jo je povzročil požig Erotike, niso mogle meriti. Bile so nasploh bolj prijazno, celo navdušeno sprejete, saj so bili tudi napadi nanje bolj prizanesljivi kakor pri Cankarju. Koliko je ta prizanesljivost pospešila ali ovirala njihovo razširjanje danes ni mogoče z gotovostjo reči, saj nam tudi število izvodov, ki so bili natisnjeni, ni znano. Schwentner si je v pogodbi namreč izrecno pridržal pravico, da sam presodi, »koliko natisov naj se priredi«. Zdi pa se, da lahko tudi tu računamo s tisoč

izvodi. Dejstvo, da je bila čez dvanajst let, ko je Župančič svojo prvo zbirko že davno prerasel in se nekaterim pesnim celo že »odpovedal«, že razprodana in da se je druga izdaja izplačala, dokazuje, da je morala biti priljubljena.

Tudi tokrat se je med prvimi oglasil v Rdečem praporu -an, pač Etbin Kristan,¹⁶⁹ in podobno kot pri Cankarju skušal približati pesnika bralcu. Pesmi primerja cveticam, ki stoje v vrtu slovenskega pesništva kakor eksotične bilke, katere dobri vrtnarji z največjo nezadovoljnostjo gledajo. Ta bolj ali manj originalni obrat v obrabljeni prisposobi mu rabi za oznako odpora, ki ga pri nekaterih zbuja že sama beseda dekadenca. Potem nadaljuje: »Te cvetlice opajajo res s svojim intenzivnim a ljubkim vonjem, ki odvede duha v carstvo sanjavosti in zvezdne svetlobe. Toda ta opojnost izgine, a sledovi ostanejo. Zupančičeve pesmi nimajo samo krasno prav glasbeno obliko, temveč tudi jedro. Časih tiči bolj na površji, časih pa prav globoko, tako da ne obujajo glasovi samo čustev, nego delujejo prav močno na duha.«

V Kristanovi maniri je didaktični sklep na koncu priporočila, ki je zanimivo tudi za naš vidik tega razpravljanja: »Čitaj ‚Čašo opojnosti‘ in če ti ne bode duša trepetala, ne v grozi, v mrzlici, v strahu, nego v nepopisno blagi ekstazi čustev, tedaj sploh ne čitaj več pesmi.«

Če je Kristan v svojem prizadevanju po popularizaciji dobre knjige sicer preprost, a za neko občinstvo prijetno berljiv, ima slavospev, ki ga je v Slovenskem narodu 8. 4. z naslovom *Moj rešitelj ob letošnji Veliki noči*¹⁷⁰ napisal Miljutin Zarnik, za današnjega bralca že nekaj skoro komičnih potez. V svojem hotenju po elegantnem kramljanju je včasih le preveč prisiljen. V začetku pripoveduje, da ga je Župančič, ki ga »ne pozna prav nič« v tujini rešil domotožja, da je sicer z nekim nezaupanjem a »iz principa, da se mora vsak pojav domače kulture podpirati« vendarle naročil »iztis«. »In gospoda »moja«, pravi dalje, »še nikdar, kadar sem domačo kulturo podpiral, ni se mi še tako stoterno poplačalo!«

»To je moderna lirika v najboljšem pomenu besede! Da pri moji veri!« se pridušuje in polemizira z ‚banavzi‘ in z duhovsko stranko, ki bo ‚kakor tiger švignila po mojem ljubem pesniku‘.«

Pri obravnavanju posameznih ciklov se mu pri Albertini utrne izpod peresa tudi takale »cvetka«: »Za-me ima ta oddelek še posebno zanimanje, ker so mi govornice povedale, kdo je Albertina. In če je res ta meni dobro znana ‚sladostrastnica‘, potem moram reči: ‚Gospod Zupančič, vsa čast Vašemu okusu!«

Podobno pomanjkanje okusa dokazuje reklama: »In če že ne kupite iz zanimanja, kupite iz domorodja. Saj je skoro kuriozum, če izide slovenska knjiga, ki ni namenjena šoli. In če je ta knjiga celo dobra in če ta knjiga stane s a m o j e d e n g o l d i n a r (po pošti 5 kr. več)!«

Tudi ta panegirik, kakor ga označuje sam Zarnik, se končuje v poziv po branju: »Berite Zupančičevo delo in če ste podobno ustvarjeni kakor jaz, boste očarani; če Vas je pa že za davna požrla vsakdanjost... potem — no potem ste pač obžalovanja vredni reveži.«

Devet dni za tem navdušeno navdušujočim člankom je pričela (od 17.—20. 4.) izhajati recenzija z naslovom *Nov pesnik*.¹⁷¹ Napisal jo je Ivan Robida, ki je bil le nekaj let starejši od pesnikov moderne in se je tudi sam kot izrazit naturalist iz Vesninega kroga poskušal v poeziji in dramatici. Za razliko od Zarnika hoče biti objektiven, morda celo hladno objektiven. V njegovi kritiki, ki se začneja s širokim obravnavanje sodobnih struj v likovni umetnosti in literaturi, je mnogo ugodnih sodb, ki priznavajo Župančiču »mnogovrstnost in finost v izrazu, gladkočo verzov in neprisiljenost pripovedovanja v celi zbirki, krasno dikcijo, nobleso štila«. Glavno moč Župančičevega talenta pa vidi v — idili. »V tem žanru,« piše Robida, »je Zupančič v Slovencih brez ugovora n a j v e č j i m o j s t e r.« Očita pa mu često nejasnost ter sentimentalnost. Ob koncu mu daje nekaj prizanesljivo dobrih naukov: »Prineso mu leta dovršenost

gotovo v vsem, v katerem je še nima. Izkristalizujó se iz njegovih tu in tam nejasnih čustvovalnih poezij krepki določeni orisi; morda ne bode dolgo, in smejal se bode sam bolehavemu mysticismu, neumevnemu, bicarnemu simbolizmu in oprósti se slednje manire. V ritmiki nima se več mnogo učiti.«

Čeprav nam je neka zvišenost teh stavkov morda tuja, je treba priznati, da je bilo v tej napovedi mnogo resnice. Da Cankar te kritike ni cenil, je razvidno iz pisma, ki ga je 14. 4. 1900 pisal Aškercu,¹⁷² kjer Robido enači s svojim kritikom Levcem.

V tržaški Edinosti je 11. 4. ocenil Čašo opojnosti Fran Klemenčič, ki je govoreč o pesniku še sam spregovoril z zanosom in v prisposodobah: »Nomen — omen! Prvi utis je zares opojen. Ne moreš odložiti knjige, ne da bi jo prečital od prve do zadnje vrstice, in moraš jo čitati zopet in zopet, moraš izpiti opojno časo do dna.« Avtor primerja Župančičeve pesmi angleškemu parku: »... svobodna narava ti duhti nasproti«. Po tem parku se sprehajajo filolog, specialist v prozodiji in dogmatik. »Filolog ni imel česa grajati... ,Specialist v prozodiji pa je gubančil čelo‘ zaradi soneta, ko ,naš pesnik naenkrat, v drugem delu, tako neusmiljeno pometa z čestitimi pravili priznanih poetičnih form‘.« »A srce ga je zavrnilo, da ono baš za to uživa ves slaj Župančičeve muze, ker iste ne tišči nerodna srednjeveška odeja, ker je spustila steznik s kipečih prsij, ker je razdrla umetno frizuro, da ji dolgi lasje ovijajo lepo telo...« In če teh podob še ne bi bilo dovolj pride na koncu še ena, posebno izvirna: »V prodajalnicah vidimo često umetno zaokroženo, obrobjeno, izrezljano ,neapeljsko pašto‘ v raznih, za oko prijetnih oblikah. Nam se zde domači ,rezanci‘, brez vse zunanje lepote, užitnejši, tečnejši!« To je menda edinstven primer, da se sonet primerja ,neapeljski pasti‘ (testenini), Župančičeve pesmi pa rezancem! — Tudi teolog, ki ima v začetku Župančiča sicer za bogokletnika, mora na

zadnje umolkniti. — Ob koncu še obvezno priporočilo: »Gorko priporočam ta šopek krasnega cvetja...«

Podobna kakor recenzija *Erotike in Čaše opojnosti* v Rdečem praporu je tudi ocena v Slovenki.¹⁷⁴ Napisal jo je Etbin Kristan ki je že v svojem listu obžaloval omejeni prostor, ki mu ne dopušča obširne kritike. No, v Slovenki je imel celih šest in pol strani na voljo. Uporabil jih je za opozarjanje na mesta v pesmih, ki so se mu zdela posebno lepa.

Kulturni aktivist se nam kaže že v uvodu, kjer poudarja vpliv Župančičeve poezije na njegovo razpoloženje: »Bil sem precej slabe volje, ko mu je prišla Župančičeva knjiga v roke. In priznati moram, da ne bi lahko našel boljšega razvedrila nego je Čaša opojnosti. Menim tudi, da dokazuje že to dejstvo veliko vrednost teh velezanimivih poezij. Človek slabe volje ima prav malo okusa za pesništvo... Delo, katero premaga našo škodoljubnost in naše posmehovanje v takih časih, ter nas prisili, da mu posvetimo pozornost, je vsekakor nenavadne vrednosti in tako moramo tudi Župančičevim poezijam priznati, da so izredne.«

Kdo bi se ob takih stavkih še ustavljal in ne bi segel po knjigi? In za konec še enkrat: »In lepe so Župančičeve pesmi. To je glavno. Seveda čitati jih je treba, in sicer po večkrat. Ako jih trikrat preberete, najdete četrtič novih krasot v nji. Zato moram narediti piko, drugače ne pridem do konca.«

Zanimivo je v isti Slovenki kramljanje Iva Šorlija (pod psevdonimom Fedor Sokol) z naslovom *O tem in onem*,¹⁷⁵ ki smo ga omenili že pri Cankarju.

Na duhovit način komentira boj med »idealisti« in »realisti« s prisposodbo gostilniškega pretepa, ki ga ukroti »orjašk mladenič«. »Le mal suhoten človek« še kriči in se upira, da ne bo sedel. Končno vendarle »a jako previdno — že sede«. — »Teoretično' tedaj mali rogovilež ni sedel, 'praktično' pa njegovega sedenja ni bilo razložiti od sedenja drugih mladeničev, ki je bilo tudi 'teoretično'...«

Bolje zmage krepkega realizma nad nemočnim idealizmom skoro ni mogoče označiti. Tudi prispodoba nad zmedo, ki jo je zbudila Govekarjeva izjava »celo dekadenta že imamo«, z zadnjo večerjo, ko se apostoli vprašujejo, kdo je Kristusov izdajalec, je nadvse nazorna. Ena kakor druga priča o vzdušju ob nastopu moderne bolj, kakor bi to storila dolga razprava.

O samem sprejemanju pa govori Šorlijeva sodba o Župančičevih pesmih. Nekaj jih sicer pohvali mnogo pa jih odklanja: »In zakaj mi ne ugajajo one pesmi? Nekoje, ker ni v njih nič originalnega, druge ker — jih ne umem. In če jih ne umem jaz, ki se smem prištevati med 'izobražence', kako naj jih ume velika masa našega ljudstva?« Sledi dolgo razpravljanje o pravi umetnosti, ki »je pristopna vsakomur, tudi najpriprostejšemu človeku. Popularnost je pri vsakem umetniku le najboljše znamenje, lju-bezen in spoštovanje, znamenje, da ga ljudstvo ume.«

Posebno pozornost v slovenski literarni javnosti in pri mladih pesnikih je zbudila seveda že prav tako pri Cankarju omenjena Aškerčeva kritika¹⁷⁶ v Ljubljanskem zvonu 1899. Šlo je za tedaj gotovo še največjo avtoriteto na literarnem področju in za revijo, ki so jo imeli liberalni meščani in do neke mere tudi vsi štirje mladi pesniki kljub pomislekom in kritiki še najbolj za svojo. Aškerc sam se je te svoje vloge dobro zavedal. Ko piše svoji sobesednici, ki da se je obrnila nanj pravi: »... naj Vam pišem, kako sodim jaz o teh dveh knjigah, in kako sodijo o njih tukajšnji literarni krogi.«

V sami oceni, v kateri je pohvala tako po prostoru (vsakemu po pet strani) kot po laskavih priznanjih kar pravično razdeljena, pa je že skrita misel, ki je bila kasneje pri Ketteju povod za prelom — posebno prizanesljivo, skoro očetovsko poudarjanje mladosti »... dasi sta oba pesnika nenavadno nadarjena moža, vendar sta še jako mlada; te poezije njune, povite v dva krasna šopka (zdi se, da se tedaj o poezijah ni dalo drugače govoriti kot s cvetličnimi

primerami)... so p r v a ž e t e v... Književnost naša pričakuje... še lepših šopkov... In takrat se bode pač pisalo obširneje o obeh pisateljih.«

Kljub ugotovitvi o njuni različnosti je tu poudarjena tudi njuna sorodnost; saj bi, kot pravi Aškerc, oba lahko naslove svojih zbirka zamenjala.

Sama oznaka Župančiča je prešla v inventar še danes splošno veljavnih sodb: »Iz Župančičeve lirike diše neka mladostna svežost, tuintam naivnost; ton njegove poetične dokcije je navadno naroden, pristno slovenski.« — Ob raznih pridrzkih — »ustvarjalna moč pri pisatelju ni vselej enako napeta, da bi proizvajala vsakikrat stvari e n a k e v r e d n o s t i... Marsikaj je nedovršenega, nezrelega vmes« (tega Cankarju ni očital!) — je vendarle zapisana tudi sodba: »Taki verzi bi bili v s a k i literaturi na čast!«

Ob koncu omenimo še Aškerčevo mnenje o vlogi kritika: »Kritik pomagaj čistiti estetični okus, pomagaj občinstvu odpreti oči, da zna gledati umetniške lepote...«

Po vsem, kar se da presoditi iz današnje perspektive, ne more biti dvoma, da je imela ta ocena na beroče občinstvo izreden vpliv.

Tudi tokrat se je morala katoliška kritika umakniti v defenzivo. Dom in svet¹⁷⁷ si je pomagal s kratko zavrnitvijo Zarnikovega in Robidovega napada na klerikalizem: »Tako uporabljajo nekateri ljubitelji našega naroda celó umetne proizvode v to, da vpričo njih in njim v nepotrebno obrambo mečejo krepela na politične nasprotnike. Ali naj torej te pesmi ocenja kritik z nado, da bodo njegovo mirno besedo brali in poslušali.«

Da bi prikrili nelagodnost, ki se čuti že v teh besedah, so si v Dom in svetu pomagali s citiranjem sodbe, ki jo je izrekel skoro četrto stoletja starejši Rajko Perušek v srbski Novi iskri. Zanj je značilno odklanjanje »predstavnik okultizma (!) in mysticizma«, ki mu priznava sicer nekoliko biserov, obsoja pa »opušcanje ritma in rim«. Citat je skle-

njen z neprevedenim stavkom: »onda neka uživa čitajući te pesme ko može, a ja sam ih ostavio nezadovoljan«.

V Župančiču videti predstavnika okultizma in misticizma — to je prav gotovo kaj drzna trditev, ki se da razložiti samo s površnim branjem teoretičnih člankov o dekadenci.

Ker katoliški leposlovni list ni mogel objaviti tehtne kritike o delu, ki si je pridobilo že mnogo navdušenih bralcev, se je Župančičevih pesmi — namenoma nekoliko mimgrede — lotil Katoliški obzornik¹⁷⁸ predvsem z dogmatično-filozofskega stališča. Članek, ki ga je napisal E. Lampe pod naslovom *Slovstveni paberki*, smo deloma obravnavali že pri Cankarju. Mnogo zanimivejši za naše razpravljanje pa je splošni del z uvodom, ki navezuje na Župančičevo puščico proti kritikom (»oni imajo nazore«).

Že začetek dokazuje popolno amuzičnost suhoparnega filozofa, priča pa tudi o miselnosti (in praksi?), ki je bila značilna za dovršen del duhovščine (oziroma katehetov):

»Tako poučuje dekadent svoje pesmice, ko jih pošilja med svet. Boji se nazorov, kakor se otrok boji učitelja, in sicer zato, ker jih sam nima.« Da je otrokov (in morda tudi pesnikov) strah kar upravičen, se vidi iz komentarja pesmi O svetem duhu (»po roki s tenko palico, po licu z belo roko«): »To kazen, s katero žuga dečku, je dekadent za to, pesem' gotovo sam zaslužil.« (Ta usoda je vsekakor milejša od Cankarjeve grmade. Morda pa tudi ne, saj bi Cankarju po vsem tem morali prisoditi celo bastonado!)

Sicer si pa tudi E. Lampe pri obravnavanju dekadentov ne more izogniti prisposodbi: »Ali ste že gledali gnilo jabolko? Njegove barve so veliko mnogovrstnejše nego barve zdravega jabolka; najrazličnejši okusi se v njem mešajo, in ta interesantni kemični proces! Zaprite oči in izrecite počasi besedo: gnil! Občutki vstajajo v dekadenci duši, asociacije — ne idej, ker dekadent jih nima — asociacije fantazmov in afektov se vrste okoli besede gnil kakor čebele okoli matice, fantazmi: gnilo truplo, seksualni ekscesi,

razjedajoče bolezni, delirium, tuberkuloza, smrt, trohnoba, grob...«

K temu je treba pristaviti samo, da teh asociacij avtor pač ni mogel dobiti ob branju Župančičevih pesmi, ampak iz teoretičnih razprav, ki so zadušile v njem občutek za leposlovje.

»Priznati moramo,« pravi dalje, »da je pesniško čutenje pri mladem rodu, ki sedaj nastopa, bolj razvito nego pri zastopnikih starejšega slovstva. To je umljivo. Vzgoja mladine je sedaj popolnoma spominska in čutna.« E. Lampe pa si želi tiste znanosti, oziroma znanja, katero je zidano po silogizmih kot mogočna stavba. Da spada k tej tomistični sholastični stavbi tudi nezaupanje v empirijo, je razumljivo; a v zadnji doslednosti seveda tudi nezaupanje v leposlovje: »Srednje šole pa k temu (skeptizmu) pomagajo še zlasti s tem, da veliko preveč negujejo leposlovje. Mlada duša, ki teži po čustvovanju, se ne sme vzgajati s preobilno leposlovno tvarino.«

Iz teh teoretičnih predpostavk je seveda vse, kar ve E. Lampe povedati o Župančičevi (in kot smo videli tudi o Cankarjevi) pesmi, razumljivo!

Toda Župančičev sloves je bil že tako velik, da ga ni kazalo popolnoma zavreči: »Kdor je bral več dekadentov, temu se Župančič zdi zmeren v brezumju, srednje dekadentčen v obliki, semtertje zaradi lepšega malo frivolen, v besedi mehak in gibčen. Naredil je vtis zelo nadarjenega pesnika, ki se je potrudil, da svoj dar slabo izrabi.«

Pri zavračanju Narodovih kritik, posebno ob citiranju Zarnikove neokusnosti s čestitanjem Župančičevemu okusu, pa je imel E. Lampe seveda lahko delo.

Mnogo bolj blag in prizanesljiv v presojanju Župančičevih pesmi je Ušeničnik.¹⁷⁹ Slabo leto po tej kritiki je v članku *Literarni quodlibet*, ki ga prav tako že poznamo iz kritike Cankarja, skušal nekako omiliti Lampetovo negativno sodbo o pesniku. Še na misel mu ni prišlo, da bi Župančiča, ki so ga že imeli za »pesnika-voditelja« zaradi pesmi hotel

krcniti »po roki s tenko palico, po licu z debelo roko«. — Že kar na začetku nam zagotavlja: »Najbolj simpatičen izmed vseh mladih pesnikov je meni vsaj — O t o n Ž u p a n č i č. Ne da bi se strinjal z njegovimi nazori — pa saj je menda breznazornik — ne da bi odobral smer njegovih poezij! O ne!«

Avtor je v očitni zadregi: »Ko prebiram njegove poezije, ne morem najti pesmi, ki bi jo vso del sem in potem rekel: glejte, to je poezija! A zopet, ko prebiram te poezije, ne morem tudi skoraj nobene najti, v kateri ne bi tu ali tam visela cvetka prave poezije, iz katere ne bi tu ali tam dehnil sladki vonj poezije.«

Ves članek, kar se ga nanaša na Župančiča, je uglašen na misel, ki jo je nakazal že E. Lampe, namreč na priznavanje daru, ki bi lahko še mnogo bolj zablestel: »Dà, krščanstvo bi mu pokazalo zlate cilje, dalo novega poleta in svežih moči, novih idej in novih čustev, čuvalo bi ga zmot. Seveda živo krščanstvo s svojo visoko filozofijo, globoko mistiko in silno energijo, krščanstvo Akvinca, Frančiška Asiškega, Ignacija...«

Med sodbami o Župančičevih pesmih, ki niso prodrle v javnost, je morda najpomembnejše pismo, ki ga je pisal arhitekt Ivan Jager 7. 4. Župančiču¹⁸⁰ »Meni si v srce segel na tolikih krajih...« Iz tega navdušenja, ki izvira iz duhovne sorodnosti dveh umetnikov istega obdobja in sloga, se da razložiti, da se Jagrova oprema vsebini Čaše opojnosti tako zvesto prilaga. (Značilno je, da je imel Etbin Kristan za ta stil mnogo več posluha kakor Ivo Šorli.)

O tem, kako so knjigo sprejemali v Ljubljani, imamo pričevanje Josipa Murna v pismu¹⁸¹ Župančiču 10. 4.: »Srčno Ti čestitam na Tvojih uspehih! Malone vse se zanima zate in hvali Tvoje verze. Gospa dr. Tavčarjeva Te ni mogla prehvaliti; sicer ta ženska ne stoji ravno bogvé kako visoko, ukusa pa je finega.«

Povsem drugačnega mnenja, ki je nastalo očitno pod vplivom katoliške duhovščine, je bila preprosta pesnikova

sorodnica Vida Boršnikova,¹⁸² ki mu je 28. 4. pisala. Sama navaja katoliško Zoro in Katoliški obzornik z oceno Velikonočnega soneta: »... jest sem se kar zgrozila, ki sem brala tisto pesem sem si mislila gdo je neki pesnik. — Zdaj pa prebiram Tvoje pesmi in vidim, da si bil Ti. O groza me je obšla... Za božjo voljo, kaj bo iz Tebe. Zakaj ne delaš takih pesmi kot Simon Gregorčič...«

Sicer pa so imeli svoje težave z branjem Župančičevih pesmi tudi izobraženci. O tem branju pripoveduje nekaj let pozneje T. Lardo (Anton Dolar)¹⁸³ v celjskem Ilustrovanem narodnem koledarju za leto 1905:

»Neka prijetna utrujenost se te polasti ko si po jedi odložil žlico. Rad si nekoliko časa počiješ. Iz kasete vzameš smodko, ali pa si zviješ cigareto, potem sežeš po časnik, če ga še nisi čital, ali vzameš iz salona drobno knjigo, z zlatom obrezano, zložno sedež v naslonjač in začneš čitati. Kaj lahkega ti ravno ugaja; mnogo misliti pa ne maraš, slediti globokim problemom se ne čutiš dovolj razpoložena, toda pesmi, to je nekako prijetno šumljanje, ki tako odgovarja valovanju dimovih oblačkov, to boža tvoje uho. Že tisk je tako lep, vedno jednako dolge vrstice in kitice; pa tako hitro se prečita jedna stran, pri drugih knjigah pa stran kar konca nima. In vsebina je ravno nalašč. Kako lepo se govori o ljubezni, da se tudi tebi oglašajo sorodni čuti, in o domovini, da i sam postaneš navdušen!

Tako smo čitali svoj čas pesnike. In sedaj pa ne? Tudi sedaj jih lahko na ta način čitaš, toda ne bodo ti ugajali, ne boš jih prebavil, ker so pretežka hrana. Treba se je v nje poglobiti, sicer ti ostanejo nerazumljivi in nič ti ne pomaga pomilovalno zmigavanje z rameni nad novo strujo.«

Župančič je sicer pozneje ponovno zagotavljal, da svoje prve zbirke na ceni.¹⁸⁴ — 1901 v pismu Schwentnerju, da z njo ni bil zadovoljen; nekako ob istem času Regaliju, da je »pol ptiča pol miša«; 1908 Antonu Lajovcu, da je to »lahka stvarca iz dobe pubertete«; 1910 Izidorju Cankarju v Obiskih, da bi jo »dal v stope« — vendar je še deset let

pozneje prevzel iz nje, ne deset, kot je bil rekel Izidorju Cankarju, ampak dobro tretjino zbirke, več kakor dvajset pesmi za Mlada pota, ki so izšla leta 1920. — Pri tem se spomnimo podobne usode Cankarjeve pesmi Ah ne verjemi, o kateri piše bratu v začetku¹⁸⁵ dec. 1899: »Zeló me jezi, da je prijavil Aškerc v tej številki neko mojo staro budalost«, a jo je kljub temu prevzel v novo izdajo Erotike 1902.

Prav hudo zares takih pesnikovih obsodb — kot vse kaže — vendarle ne smemo jemati!

Ne glede na pesnikovo kasnejšo sodbo pa je treba poudariti, da so Župančičeve pesmi ob izidu prebile led toge brezbriznosti in dogmatičnega nasprotovanja.

Izid KETTEJEVIH poezij bi po senzaciji s Cankarjevo Erotiko in po zmagovitem prodoru Župančičeve lirike, predvsem pa zaradi manjše izzivalnosti in seveda zaradi izjemne zrelosti njegovih pesmi moral pravzaprav pomiriti literarno ozračje tedanjih dni. Boj za nova estetska načela je bil že izbojevan in vse je kazalo na prijazen ali celo navdušen sprejem. In res tokrat proti Kettejevimi pesmim niso imeli resnih pomislekov ne na katoliški, ne na liberalni strani.

Kljub temu pa se je ob Kettejevih pesmih sprožila literarna pravda, ki je dokončno ločila moderno od Aškerčevega realizma, Aškerca samega pa odstavila z njegovega literarnega prestola, kamor so ga potisnili njegovi nekritični prilizovalci in mu dodelila mesto, ki mu ob priznanju njegovih svežih epskih pesmi gre.

Spopad med moderno, ki jo je tokrat zastopal Cankar, in Aškercem je tlel že dolgo. Aškerčeva ureditev Kettejevih *Poezij* je bila samo zunanji povod, ki je sprožil plaz.

Danes, ko listamo po korespondenci in člankih tistih dni, se nam zdi naravnost simbolična hkratnost, da je prva sled razhajanja med Aškercem in mladimi prav v pismu tistega Ketteja, ki mu je Aškerc izdal zbirko in napisal uvod — s čimer se je začela ločitev duhov.

Ker je Aškerc kot realist odklanjal formalizem soneta, se je Kette v pismu Zvonovemu uredniku Viktorju Bežku 10. 8. 1898 kar dvakrat temperamentno zavzel za pesniško obliko,¹⁸⁶ ki mu je bila tako pri srcu: »Gospodu Aškercu sem pisal, da se bom ukvarjal s soneti toliko časa, dokler se jih ne naveličam.« Kasneje v pripisu pa Aškerca ironično onika: »Gospod Aškerc so mi pisali nekaj o formalizmu soneta. Škoda, da ne poznam vseh pesniških oblik od najbolj zamotane orientalske do najbolj preproste moderne, kajti potem bi vprašal, kje da začne formalizem. Pa ne vruga baš pri sonetu. Hm, naposled so navadne kitiče tudi formalizem?«

Kakor je to mesto v pismu na videz brez večjega pomena, nam vendarle odkriva kali nesporazuma. Če so realisti in naturalisti sonet res zavračali, se ga je — morda nekoliko »zrahljanega« — moderna v svetu rada posluževala.

Vse to seveda še dolgo ni bil resen spor. O njem izvemo najprej iz Murnovih pisem¹⁸⁷ 20. 12. 1898 Šorliju in 21. 12. 1898 Franji Tavčarjevi. Obakrat je govor o Aškercu »nasprotnem« in »sovražnem vetru« na Dunaju.

Kritičnih opazk o Aškercu je v korespondenci mladih več; navsezadnje je tudi Cankarjevo odlašanje z nadaljevanjem eseja o Aškercu znak, da mu drugi del ni šel več tako od srca kakor prvi. Kritiko Aškerčevih Novih poezij, ki mu jo je Govekar bil ponudil, mu je v pismu 24. 2. 1900 odločno odklonil.¹⁸⁸ »Ti veš, da Aškerca jako visoko cenim in da po mojem mnenju razen Zupančiča zdaj ni pesnika, ki bi se mogel meriti z njim. Ali ako bi hotel biti v svoji kritiki odkritosrčen, bi moral povedati nekaj reči, ki je v sedanjih razmerah boljše, da se zamolčijo. Dokler napadajo Aškerca klerikalni idioti, bi bilo neoportuno, da bi mu prihajali z očitki in mlačnimi ocenami.«

Da gre pri tem za razhajanje v nazorih, ne pa samo v ocenjevanju umetniške moči priča stavek: »Vrhu tega Ti mora biti znano, da so moji nazori o poeziji in o umetnosti

sploh drugačni kot Tvoji in Aškerčevi...« Pri tem se zdi Cankarju potrebno, da še enkrat poudari: »...ponavljam, da spoštujem Aškerca kot nobenega naših literatov in da nikakor nisem med tistimi, ki mu na tihem zabavljajo, na glas pa mu slavo pojó.«

Toda do pravega spopada je prišlo šele ob Kettejevih poezijah.

Aškerc se je s pesnikom osebno seznanil šele ob Kettejevi smrtni postelji in mu je celo zatisnil oči. Ta svoj sestanek je poetično močno precejeno popisal v Intermezzu pomladnega dne. (To pesem je Cankar, pač zaradi tega, ker ga je spominjala na mrtvega prijatelja v že omenjenem pismu Govekarju imenoval »nenavadno krasno«.) Tedaj je umirajoči pesnik po pričevanju Govekarja in samega Aškerca prosil, naj bi mu ta uredil njegovo pesniško zapuščino.

Odločitev, da izda Aškerc Kettejeve pesmi pa je padla že prej,¹⁸⁹ saj piše Murn Šorliju že aprila 1899: »Kar se tiče Ketteja, ugasnil bo v par dneh — Znaki bližnje smrti se že prikazujejo na njem. Jaz sem ga m o r a l nujno zapustiti — Pisal bom gledé njega gospej v par dneh — Pesmi njegove sem jaz spravil in najbrž jih izdá Aškerc po njegovi smrti. Žalostno je to, prijatelj, pa neizprosno — Videl sem na Ketteju, kaj je smrt in česa je zmožen nezmožni človek na smrtni postelji.«

Že samo vprašanje zbranih ali izbranih del je vznemirilo Kettejeve prijatelje.

Murn, ki je tedaj živel v Ljubljani, je menil, da mora o usodi Kettejevih poezij svoje dunajske prijatelje redno obveščati.¹⁹⁰ Tako piše 1. 2. 1900 Župančiču: »Tudi mi je Aškerc opomnil, da je pričel urejevati Ketteja. Preračunil ga je na — ,120' beri sto in dvajset stranij... in zraven so vsi njegovi soneti pesmi in romance. Jaz bi mu šel povedat da naj ne izpusti prav ničesar (kvečjemu otročje pesmi), če sta Vidva zató. Kako izdajajo n. pr. Rusi svojega Kolj-cova!!«

Boj za neokrnjenega Ketteja se je nadaljeval. 3. 4. poroča Murn o Aškercu zopet Župančiču: »Kette mu jako ugaja — samo popravlja ga malo; jaz sem rekel ‚ne‘, on pa ‚ja‘. Bo ga okoli 150 stranij. Tisk jako grd.« In 10. 5.: »Do Aškerca se je vzbudilo tudi v meni veliko nezaupanje...«

Cankar je bil seveda mnogo ostrejši. V začetku maja 1900 piše Govekarju ob izidu knjige:¹⁹¹ »Schwentner bi ne bil mogel napraviti večje neumnosti, kot da je dal vrediti Kettejevo zapuščino in napisati vvod Aškercu, najnerazsodnejšemu kritiku slovenskemu. Vrejene so pesmi vihravo (celo ‚popravljaljo‘ se je!) — izpuščenih je nekaj odličnih pesmij — (jaz in Zupančič jih pozna na pamet) — a vvod je za Ketteja naravnost žaljiv ter je nas pesnikove častilce ogorčil. Aškercu se mora mnogo odpustiti, — te zadnje pregrešne nerodnosti pa se mu ne more odpustiti. Kette, da je ‚čeden‘, ‚čitanja vreden‘ (lesenswert)... tista bedasta reklama v poslednjem odstavku — fej! In životopis! Takó se ne piše o življenju pesnika, ki stoji ob strani Prešernu, a visoko nad Gregorčičem, Aškercem itd. Sramota je to — punktum! —«

A Cankar nikakor ni hotel opravljati Aškerca za hrbtom, zato prosi Govekarja, da mu o priliki pokaže to pismo.

In da ne bi bilo nikakih dvomov, se je Cankar odločil, da v pismu 11. 5. sam obračuna z Aškercem:¹⁹² »Ne mi, gospod Aškerc,« zatrjuje Cankar, »mi Vas ne pokopavamo; pokvarili so Vas in pokopávajo Vas tisti Vaši nesramni lizuni in hvalisači.« Za tem sledi analiza Aškerčevega dela, priznanje njegovih »imenitnih« romanc, »krasne« Stare pravde in njegovih »mojstrskih« del ter odklanjanje »smešnega« Bura, »grozne« pustne in še »groznejše« »moderne« balade. Opisano je tudi razočaranje mladih: »...kako smo bili oduševljeni, ker smo mislili, da prinesete sabo krepko sapo in da postanete vodnik mladih gibanj.«

Glede Ketteja pa nadaljuje Cankar: »Povejte mi vendar, ali se piše t a k ó, kot ste pisali V i, o pesniku, kakoršna

smo imeli in imamo Slovenci samo še dva (Prešerna in Zupančiča). Boljše nič. ‚Ocena‘ je bila v vvodu povsem nepotrebna in neumestna, a taka, kakoršna je Vaša, še celó! Ocene sodijo drugam. Ali ste imeli v rokah že izdajo kakega klasika z milostno oceno v predgovoru? In Vaša ocena je milostna, nekako z visokega stola govorite o mladem gimnazijcu Ketteju. Kaj nas briga mladost Kettejeva in njegovo študentovstvo?! To se pove v životopisu, ne pa v poniževalnem tonu v oceni. ... Še to: Vi pravite, da je pač dopuščeno mlademu Ketteju sem in tja kaj poboljšati. Ne ni dopuščeno! Prvič ga ni človeka med nami, ki bi smel in mogel Ketteja svobodno popravljati, — in drugič bi se to ne smelo storiti iz pjete-te ... Kar ste popravljali pri Ketteju, so večjidel pesniške licence in K. originalni izrazi. — No, pa tega bi Vam nihče še toliko ne zameril; družnih ljudi te ‚poprave‘ ne bodo motile. A kar Vam je zameriti, to je izpuščanje pesmi; vem jih nekaj na pamet, ki bi bile vredne največjega lirika, a ki ste jih Vi kot smeti pustili v miznici ... Skratka Vi Ketteja ne bi smeli uredovati, ne pisati voda, ne popravljati in ne izpuščati ... To je v interesu umrlega velikega pesnika, ne v mojem, — zato bom še govoril o stvari.«

Še preden pa je Cankar izpolnil to obljubo, je v Slovenskem listu 5. 5. 1900 izšlo poročilo o Kettejevih pesmih, ki ga je z veliko toplino pač po bratovih navodilih, in na osnovi pisem, ki jih je Kette pisal Ivanu Cankarju, objavil verjetno Karlo Cankar. Ob koncu se mimogrede dotakne Aškerčevega kratkega življenjepisa in njegove ocene, »dasiravno bi to sodilo kam drugam, a ne v zbirko samo.«

Misli, ki jih je Cankar izrazil Govekarju in Aškercu je ponovil v eseju *Dragotin Kette*¹⁹³, ki je izšel v Slovenskem narodu 1900. Že poudarjanje, da je bil Kette »največji talent, kar smo jih imeli od Prešerna do danes« in njegovo primerjanje z Goethejem in Shakespearom, je moralo dražiti Aškerčevo samoljubje, še bolj pa sam napad na urednika zbirke, ki mu Cankar očita lahkomiselnost ali nerazsodnost.

— Sicer pa so navedeni isti očitki, ki jih poznamo iz obeh pisem. Ko govori o prihodnji izdaji zahteva, da se »popravi tista čez vse mere predrzna pregreha, ki se je storila nad ‚Pesmijo o pisarju‘ in nad sedmo gazelo. Tu se je popravljalo z ozirom na — decentnost. Človeka oblije rdečica od gnjeva: — Ketteja, najčistejšega med našimi pesniki . . . gredo čistiti! In kdo ga gre čistiti!«

Zadnji v ocenah pesniških zbirk že kar oguljeni poziv na branje pri Cankarju sicer tudi ni ostal, a je vendar duhovitejši: »Slabo znamenje bi bilo za okus Slovencev in njih ljubezen do lepote, če bi se prva izdaja ne razprodala v najkrajšem času.« — (V napovedi druge izdaje v Slovenskem narodu 1907 poudarja Aškerc, da je bila prva izdaja razprodana že v treh letih!)¹⁹⁴

K samemu Cankarjevemu eseju je pristavil Govekar, da se »z vsemi trditvami g. sotrudnika ne strinjamo« in da Cankar pač iz prijateljstva do rajnega »kritikovanca« »pretirava in dela krivico drugim pesnikom«.

Komaj tri dni po zadnjem Cankarjevem listku je Govekar objavil članek »K Cankarjevi kritiki Kettejevih poezij«. ¹⁹⁵ V njem brani Aškerc pred Cankarjevimi napadi. Tu zatrjuje: » . . . samolastno ni izpuščal in popravljaval Aškerc nobene pesmi.« Če ni izšlo več, so krivi tisti, ki mu jih niso poslali, predvsem Cankar in Župančič. Glede popravkov obeh pesmi, ki jih Cankar posebej omenja, pa izjavlja, da je sprememba verzov »ko k ljubi legel je« v »in ko objel jo je« ter zamenjava besede »pop« v »mašnik« nastala na izrecno zahtevo založnikovo, kar Schwentner v opombi potrjuje.

Na to je napisal Cankar v Slovenki zelo jezno *Literarno pismo*. ¹⁹⁶ V njem odločno zanikuje Aškercove zasluge za razvoj mladih: »Tudi je neresnica, kar pravi Govekar, da ima Aškerc kake zasluge za pesniško kariero Kettejevo. Nima najmanjše zasluge. Nauki, ki nam jih je svoj čas tu pa tam dajal Aškerc, so bili tako naivni, da ne bi dosegel

Kette niti Gangla, ko bi se ravnal po njih.« Cankar upravičeno samozavestno izjavlja: »... edini, ki je imel nekaj vpliva med svojimi vrstniki sem bil — oprosti — jaz.« — Posebno ogorčen pa je zaradi poudarjanja, »kaj so storili za pesnika drugi ljudje«. Nato bridko pristavlja: »Res so mu dali kruha, ko je ležal že na smrtni postelji; tudi jaz bi mu ga dal, in to brez posebnega poziva, a nisem ga imel sam. Govekar je to vedel, zato je nekaj blatnega v njegovem pripovedovanju...«

Cankar je gotovo pričakoval, da ga bo v tem boju Župančič podprl. Ta je v Slovenki sicer res objavil *Epigram*,¹⁹⁷ v katerem se norčuje iz Aškerčevih potovanj, njegova ocena *Misli ob Kettejevih poezijah*,¹⁹⁸ ki je izšla 1900 v Ljubljanskem zvonu, pa se spora o Aškerčevem urejevanju spretno izogne.

V začetku sicer postavlja Ketteja ob Aškerca: »Kar je storil Aškerc v epiki, to je storil Kette s ‚Poezijami‘ v liriki« — a to Aškerca gotovo ni zdaleč tako zadelo kakor Cankarjev obračun. — Pri označevanju Kettejevega odnosa do narave Župančič celo citira Aškerca: »Vse je čisto!« (*List iz kronike Jurjevega kloštra*.)

Edina kritična misel o ureditvi se Župančiču utrne, ko v oklepaju opozori, da bi »morala stati cikla ‚Črne noči‘ in ‚Tihe noči‘ pred ciklom ‚Adrija‘.«

Tudi zadnji stavek kritike razodeva Župančičevo umirjeno previdnost in morda celo rahlo zavračanje Cankarjevega navdušenja: »A Ketteju sodi častno mesto v vrsti naših prvih pesnikov in brez dvoma je naš največji l i r i k (podčrtal J. D.) najnovejše dobe.«

Še bolj zadržan je v svoji kritiki Ivan Robida,¹⁹⁹ ki piše, »da, je bil Kette nadarjen, jako nadarjen poet — a nezavršen in nerazvit po svojem mišljenju tako, kakor po nazorih. To pa da bi ga, kakor se je zgodilo to nedavno, vzporejali s svetovnim velikanom Goethejem ali Šekspirjem, je naravnost, da rabim najmilejši izraz — nerazsodno.«

Kratka in zelo stvarna je bila tudi ocena Fr. Lampeta²⁰⁰ v Dom in svetu, ki omenja, da je Kette prešel v moderno. Za razliko od E. Lampeta pa je ne zavrača.

Tudi Fr. Vidic²⁰¹ je v Ilustrovanem narodnem koledarju za 1901 objavil kratek nekrolog za Kettejem. Iz Aškerčevega uvoda omenja »četvorico, ki je skoro hkratu nastopila s svojimi ruskimi psevdonimi.« V Aškerčevo obrambo pa piše: »In ob obletnici njegove smrti smo dobili krasno izdajo njegovih poezij, katero je uredil A. Aškerc. Napisal je lep, miren uvod, za katerega pa je žel od pokojnikovega tovariša Cankarja neosnovane napade. Cankar s tem ni izkazal usluge svojemu prijatelju.«

O tem, kdo je imel v tej pravdi prav in kdo ne, si danes lahko na osnovi gradiva, ki je zdaj po večini že v Narodni in univerzitetni knjižnici, naredimo dokaj jasno sliko. Fran Koblar,²⁰² ki je uredil njegovo Zbrano delo, navaja glede tega natančen pregled:

»Iz vsega gradiva je Aškerc opustil 19 pesmi, bodisi da so se mu zdele neprimerne zaradi vsebine ali mu niso bile dovolj dovršene; pri tem je šel celo mimo pesmi Na Krki, ker je mislil, da je samo fragment. Premalo ali skoraj nič ni upošteval obeh žepnih zapisnikov, po katerih bi bil prepise kontroliral in lahko ugotovil točneje kronologijo... da bi pokazal Kettejevo ‚zrelost‘, je Aškerc v besedilu tu in tam spremenil besedni red, zlasti tam, kjer ni razumel pesnikovega svojskega naglasa; s tem je marsikje pokvaril ritem. Pri nekaterih pesmih je opustil tudi nekaj kitic in verzov ali posamezne besede nadomestil z drugimi. Največjo operacijo je napravil pri pesmi Na poljani; izmed 28 verzov jih je ohranil samo 11 in pesem je dobila popolnoma drug značaj; tudi Pijanca je črtal skoro za tretjino. V pesmi Na trgu je po dva kratka verza zvezal v enega in tako vsaj na zunaj spremenil zgradbo pesmi; v gazelah Tam za vodami (VI) in Le smehlaj se (VII) je črtal refren. Tako je marsikatera pesem zgubila več ali manj svojo pristnost.«

Cankar je imel torej prav, če je Aškercu očital površnost in samovoljnost; zdi pa se, da je v svoji vnemi pri ocenjevanju Ketteja in v napadih na Aškerca vendarle pretiraval. Glede Kettejevih pesmi, ki jih Aškerc ni dobil, pa je danes ugotovljeno, da jih Cankar sicer res najbrž ne bi bil dal, a jih je Aškerc preko Govekarja dobil od Karla Cankarja. — Aškerčevi popravki, pri katerih je treba izvzeti tista dva, ki jih je zahteval založnik, pa so z leti dobili v slovenski literarni zgodovini posebno težo. Anton Slodnjak²⁰³ se je 1934 v zavzetosti za nepotvorjenega pesnika povzpел celo do stavka: »Aškerčevi popravki so hujša nečednost, kakor je bila kretnja tedanjega ljubljanskega škofa, ki je vrgel v peč Cankarjevo Erotiko.«

MURNOVO mesto v današnji literarni zavesti je tako trdno, njegova umetniška veljava tako nesporna, da skoro ne moremo razumeti dvomov in negativnih sodb, ki so jih v njegovem času izražali njegovi tovariši in kritiki.

Čeprav so bili moderni tisti, ki so premagali brezpogojnost togih pesniških oblik, je bila sproščenost njegovih verzov dolgo najbrž glavna ovira, da bi spoznali in priznali izpovednost in iskrenost njegove poezije.

Morda še najlepše je razviden ta dvom v Kettejevem pismu²⁰⁴ Župančiču 11. 8. 1898: »— Sedaj pa, Zupančič, s teboj odkrito besedo. Prosim Te, izrazi se jasno in odkritosrčno o našem Murnu. Še popreje Te pa prosim, ohrani moje vprašanje zase. Murna bi užalilo, ako bi zvedel, da o njem dvomim, da o njem nimam še prave sôdbe. In res je nimam. Čital sem že nebroj njegovih proizvodov, ali mêni neče biti jasno, kaj je v ti duši. Jaz vidim v nji dobro srce, hrepenenje po višjih vzôrih, razumevanje narave in še mnogo drugzega. In vendar nimam še odgovora na vprašanje: Ali je samó Duh, ali tudi Sin — znanik — učitelj? Ali si je jasen, kaj hoče? Njegovi novejši izdelki mi dosti bolj uga-jajo nego prejšnji. In vendar še nisem na trdnem. To je čudno. O Cankarju, o Tebi, o Ganglju, o Kralju idr. sem

sklobovini ali pa ne, kakor se bodo ujela, dele. I. pisa
felj in prodajalec je s tem kakor tudi z dolocilom 4. od.
skarka te pogodbe zadovoljen ter se tudi zaverjaji
volepis prodavnik pecniških proizvodov samga tuck
prirediti o. n. prirediti datif ^{in kuzni gavit} tudi nadaljno ^{in kuzni gavit} to kuzno
korekturo sam ostabeti o. n. ostabeti dati, vse to
buj vsake nadaljnji o. n. o. n. I. kuzno in galeznik
jenljg to se zadovoljivosti ne pranyi.

Spencer kuzni

Sator: Karl Hölle

9. April 1899

Frankenberg
Hilberg ^{fränk.}

si takoj lahko naredil sôdbo, o njem si ne morem. In to me muči, kajti kakó naj govorim z njim odkritosrčno, ako pa še ne vem, kdo da je. Kako pa naj ga sicer spoznam kakor iz pesmi? Iz pisem? Hm, ta se baš tako zibljejo na površji kakor naša. Vsakdanjosti, nič kot vsakdanjosti. Iz občevarnja? Kje sva pa skupaj? — Kaj misliš Ti? Povej odkritosrčno! —«

V korespondenci²⁰⁵ med mladimi je negativnih sodb o Murnovih pesmih najmanj toliko, kolikor o katerem koli drugem pesniku tistega časa. Pri tem verjetno ne gre toliko za strogost pri presojanju prijateljevih del kot za resnično nerazumevanje.

Samo nekaj primerov:

»Njegove pesmi, ki jih je poslal Župančiču, mi niso ugajale. Starokopitne so vse.« (Cankar bratu Karlu 1. 3. 1897.)

»Murn posnema Lermontova — ker mu, ugaja njegov ponos, s katerim prezira cel svet' — to še ni nikak vzrok, da bi treba Murnu hliniti čustva, katere je imel Lermontov, a katere on nima.« (Župančič—Cankarju 22. 8. 1897.)

»Nokturne mi poprečno ugajajo, dasi niso proste — ne zameri — bizarnosti — toda samo tu pa tam. Kje, to čutiš sam najbolj.« (Župančič — Murnu 8. 3. 1898 — a tu je že tudi pohvala pesmi Plapolaj, plapolaj, ki se zdi Župančiču »krasna; samo vzdih, nič drugega, in vendar iz dna srca...«)

»On je na najboljši poti, da postane literaren gigerl in občudovalec svojega lastnega brezdelnega talenta. Praviš, da so njegove pesmi krasne (v izgubljenem pismu). To ni res; prečitaj jih še enkrat.« (Cankar — Župančiču 21. 8. 1898.)

»Čital sem Murnove pesmi, pa mi ne ugajajo posebno; hoče jih menda izdati. Nekatero so pač lepe, toda on piše z nekako naivnostjo in jednostavnostjo, ki se mi ne zdi naravna, temveč ponarejena in afektirana.« (Cankar — bratu Karlu 9. 3. 1900.)

Zdi se, da je šele zavest o bližnji izgubi prijatelja pa tudi objava nekaterih pesmi, ki so se okusu tovarišev bolj približale, razpršile dvome in jima vsaj do neke mere odprla Murnov pesniški svet.

V pismu Golarju (med 9. 5. in 1. 6. 1901) se Župančičeva sodba prevesi v iskreno občudovanje: »In kako krasne so njegove zadnje pesmi, si čital ‚Zvon‘? In tedve še nista najboljša — pa kaki sta! In zdaj naj jih dobi še Aškerc v roke — to bi bilo mrcvarjenje, desekrat hujše nego s Kettejem. In tak človek mora iti — človek bi zares obupal nad božjo pravico, če bi še veroval v boga.«

Tudi Cankar je spremenil svoje mnenje. 10. 7. 1901 piše Zofki Kvedrovi: »V rokah imam Murnove pesmi: nekaj ne navadno lepih je med njimi, posebno iz zadnjega časa. Župančič je prevel nekatere na nemško ter jih pošlje v ‚Fremde Zungen‘. Čudili se boste Murnu, kadar izide njegova zbirka.«

V nekrologu,²⁰⁶ ki ga je za Zvon napisal Aškerc, je Murn označen kot »resničen pesnik, nežnočuten lirik«. V Zvonu je »objavil v kratki dobi štirih let lepo vrsto lirskih stihov, ki bi zbrani ali izbrani napolnili že čeden zbornik.« Njegova lirika se kakor Kettejeva naslanja na ton narodnih pesmi, a »ni čisto nič sorodna Kettejevi. Aleksandrov je zapel včasi pesem, ki je kar izživala skladatelja, da bi jo uglasbil. Seveda vsakokrat ni imel sreče. Tako globokega pesniškega fonda kakor Kette Aleksandrov menda ni imel; tudi ni tako jasen kakor Mihael Mihajlov« ... »Škoda, velika škoda tako nadarjenega rojaka, pesnika, ki je moral pod grudo že v 22. letu svoje dobe, še predno je mogel popolnoma razviti svoj talent in razodeti vse tajnosti svoje duše.«

Bolj kakor njegovi tovariši je Murn videl v izdaji svojih pesmi rešitev iz težkih gmotnih zadreg. S honorarjem, ki bi ga dobil za zbirko, bi lahko — potem, ko mu je z neuspehom na osovraženi eksportni akademiji propadla študentska Trgovske zbornice — nadaljeval svoj študij na pravni fakulteti v Pragi. Toda vsi njegovi poskusi pri

Schwentnerju, Bambergu in pri celjskem Hribarju so padali drug za drugim. Razlogi za odklonitve so bili verjetno: zatrpanost z rokopisi, nasičenost trga, kakor so ga presojali založniki, predvsem pa popolnoma napačna presoja njegovega talenta. To poslednje je pravzaprav kar razumljivo, posebno če upoštevamo, da se je Murn celo med svojimi tovariši le s težavo uveljavil in da je za Bamberga ocenjeval vrednost Murnovih pesmi prav Funtek,²⁰⁷ ki se je gotovo spotikal ob Murnovo sproščeno pesniško obliko, saj se nikakor ni dala klasično skandirati. Murn se je reševal s službo najprej kot stenograf pri dr. Šušteršiču, pozneje pa kot pisar pri trgovski zbornici. Svoj odhod v Prago pa je moral odlagati in končno za vedno odložiti.

Še mnogo bolj kot gmotni razlogi pa so Murna silili k izdaji globlji duševni nagibi. Navsezadnje je videl, da so vsi trije njegovi tovariši že izdali svoje pesmi in kljub viharju, ki je nastal ob njihovem izidu — dosegli lep uspeh. Svojo težko duševno stisko je potožil Fanici Vovkovi²⁰⁸ v pismu 7. 10. 1900: »Pisarno moram odložiti vsaj do prvega izpita, če ne, ne bom nikoli nič! Aškerc mi je nasvetoval pošto... Prav zaupljivo! No, on je sploh takšen človek in psiholog, da ne ve da živijo ljudje, ki morajo doseči vsaj ono malo, po čemer streme, ali pa je ven ž njimi za vse večne čase!«

Verjetno smemo Regalijevo pismo Župančiču²⁰⁹ datirati v to dobo. V njem pravi: »Murn še vedno prodaja svoje pesmi, menda se je res vse zarotilo zoper njega.«

Murnovo prizadevanje, da izda svoje pesmi, je dobilo že nekaj kar neusmiljeno tragičnih potez. Njegovo nihanje med upanjem, da si bo z izdajo svojih pesmi končno vendarle uredil življenje, in premagovanjem trenutkov »apatije in disgustiranja«,²¹⁰ ki so se ga lotevali, kadar mu je zopet enkrat spodletelo — priča o življenjski sili, ki ga je vedno znova reševala pred obupom še tedaj, ko je smrt že segala po njem. Župančič nam to Murnovo predsmrtno agonijo opisuje z besedami, ki kažejo, kako je bil pretresen.

V že omenjenem pismu Golarju²¹¹ pravi: »...ko sem ga zagledal, me je pogled tako potrl in pobil, da nisem bil za nobeno rabo. Bila sva skoro vsak dan skupaj in name je vplival naravnost strašno, kadar sem videl, da še ne pozna svojega položaja. Rajši sem bil pri njem, kadar je proseval iz njegovega govora obup človeka, ki ve, da nima tu ničesar več iskati, kadar je govoril o samomoru. Takrat je bilo v njem nekaj velikega, kljubujočega in osvobujočega.«

Iz pisma, ki ga je Murn 20. 5. 1901 pisal prijatelju, ko pravi: »Rokopis kupi menda Schwentner« — spoznamo, da je Murn »umiral ne da bi vedel, kaj bo z njegovo zbirko«. ²¹²

Prijateljeva ureditev Murnovih *Pesmi in romanc*, predvsem pa njegov bleščeči uvodni esej, oboje je bilo glede na spor ob Aškerčevi izdaji Kettejevih Poezij zadnje puntarsko dejanje ob nastopu slovenske moderne. Čeprav je morda prevelika zvestoba Murnovi zamisli o ureditvi zbirke in skromno število pesmi v dodatku dokaz, da se tudi Prijatelj ni povsem otresel še vedno nekoliko zadržanega navdušenja za Murnove pesmi, ki je tako značilno za pesnikove tovariše, se da njegov uvodni esej na področju literarne kritike, oziroma zgodovine primerjati s prenovitvijo, ki so jo prinesle pesmi slovenske moderne.

Prijatelj je sicer rad pripovedoval, da so ga moderni imeli za pustega realista (trdil je celo, da ga je Cankar »ovekovečil« kot zdravnika v Lepi Vidi), kljub temu pa ga ne veže z moderno samo pripadnost isti generaciji ampak tudi način razpravljanja in ne nazadnje v bistvu enak pogled na svet in življenje.

O Prijateljevi ureditvi Murnovih pesmi se je v Slovenskem narodu²¹³ precej obširno, a tudi kritično razpisal Cvetko Golar (s psevdonomimom Demeter), ki je bil kot Murnov nekdanji sostanovalec v cukrarni pesniku posebno blizu. Zaradi svojega prijateljstva, verjetno tudi zaradi podobne umetniške narave se je čutil poklicanega, da se zavzame za »celotno sliko o njegovem slovstvenem delovanju«. Zato je očital uredniku, da ni objavil tudi Murnove proze, pred-

vsem pa bi, po Golarjevem mnenju moral upoštevati »bajno lepo romanco Kresno noč«.

Golar se sicer s Prijateljem v mnogočem strinja, ima pa tudi nekaj kritičnih pripomb tako glede ureditve, kot glede same oznake pesnika: »Ureditev pesmi je še delo pokojnega Aleksandrova samega. Prijatelj je samo dopolnil zbirko z ‚Dostavkom‘. Ako bi se izpolnila volja ranjkega pesnika, bi se to ne smelo zgoditi nikdar; da je Prijatelj to storil, je gotovo čisto pravilno, očital bi mu le, ako je delal proti pesnikovi volji, zakaj ni vzel v zbirko še več njegovih pesmi iz prejšnjih dob; našle bi se gotovo markantnejše za njegov razvoj, kakor jih čitamo v dostavku.«

Odločno pa se Golar upre Prijateljevi oznaki o rafiniranosti in brani Murnovo pesniško obliko: »In zato se glede tega ne morem strinjati s Prijateljem, ki piše v uvodu: ‚Kakor na naši grudi je na polju njegove (Murnove) poezije: bujnega cvetličja ni, vse je skrivenčasto, pogosto trdo ko skrilovje(!) gorenjskih planin ali pečevje Krasa, posejano s skromno floro.‘ Razkošnih kipečih barv res ni v njegovem slikanju in je tudi ne sme biti, a tako plastično, tako lepo nam še ni nikdo opeval rojstne grude kakor Aleksandrov.«

Če v teh mislih s kritikom danes soglašamo, pa seveda ne moremo potrditi njegovemu poudarjanju zgolj »narodnega kolorita« in »zdravega narodnega občutja«, ki zanemarja odvisnost od sodobnih evropskih literarnih struj.

Ker je Murn »v svojih pesmih kazal nravno dostojnost, kar ga odlikuje pred marsikaterim vrstnikom«, ²¹⁴ kakor piše Slovenec v svojem naznanilu, se tudi E. Lampe v oceni *Pesmi in romanc*, ²¹⁵ ki je izšla v Dom in svetu, ni mogel poslužiti svojih ustaljenih moralističnih meril. Zaostрил je nekatere Prijateljeve sodbe v obsodbe in jim pritaknil lastna negativna vrednotenja moderne: Aleksandrov mu je »eden onih pesnikov, ki so legli v grob, preden so se razvili... kot pesnik je nedovršen, nedorasel... manjka mu vodilne melodije... tudi oblika je nedovršena...« Sproščenost

Murnove verzifikacije razlaga s tem, da je mladim »pravilna oblika pretežka«.

Ker E. Lampetu Murnovi kmečki motivi niso šli v shemo, kakršno si je bil naredil za oznako moderne, je moral posebej poudariti: »A modernizem in kmečko delo sta dva elementa, ki se ne dasta zlepa spojiti in tudi v Murnu je ostal vedno ta mučni dualizem.«

In končna sodba: »Velik pesnik Murn ni bil, niti globok, niti zvišen.«

Hlad, ki veje iz teh stavkov kaže, da E. Lampetu Murn — morda tudi zaradi slovesa, ki je obdajal mladega pesnika — nikakor ni bil po srcu. Morda bi bila ta kritika ostrejša, če ne bi bil še pred izidom zbirke objavil Regali v Slovanu²¹⁶ svoj esej *Mlada slovenska lirika*. V njem hvali posebno Murnove kmečke motive: »Pa zasnuje pesem o ajdi, kakršne še niso slišala naša polja in blagruje klasje, zlato in težko o vročem poletju.« — Regalijeva sodba o Murnovi kmečki miselnosti in njegovo poročilo o Murnovem umiranju pa je moralo pomiriti s spokorjenim pesnikom tudi najstrožjega varuha krščanske dogme: »Ko je trkala smrt na njegova vrata, zdelo se mu je potrebno, da napravi oporoko, kakor je običajno in si da zvoniti pri pogrebu z velikim zvonom, pa poskrbi za maše zadušnice kakor trden kmet.«

Posebno, lahko bi zapisali, prijetno presenečenje med kritikami Murnovih pesmi je Tominškova razprava *Aškerc in Murn*²¹⁷ v Slovanu. Josip Tominšek, ki ga poznamo kot zgovornega, kdaj pa kdaj tudi patetičnega, a v glavnem didaktično resnobnega jezikoslovca in literarnega zgodovinarja oziroma kritika, je našel v svoji oznaki Murnovih pesmi nekaj izredno toplih besed, ki kažejo, da se je kritik v Murnov svet bolje vživel kot marsikateri drugi sodobnik.

Vlahi so mu napisani »s tako harmonijo, da se pesmi ne moremo naslušati.« — »Srčna kri je rodila take pesmi, ne moremo se odtegniti njih vplivu.« — Glede cikla *Fin de*

siècle izreka misel, kakršno smo brali dotlej samo še o Ketteju: »zdi se ti, da bi vstajal Prešeren.«

Stalni refren o Murnovi nedozorelosti je znal Tominšek obleči v prijazno ugotovitev: »Umril je, predno je umel poezijo življenja.«

S Prijateljevim uvodom se sicer ne strinja povsem, ker bi »prirekali nekaterim splošnim namigavanjem in trditvam, ki se ne tičejo Murna, in bi želeli v slogu manj aforizmov« — kljub temu pa prizna: »Radi nečesa blagrujemo rajnega Murna: imel je prijatelja v najlepšem pomenu besede, ki ga ni pozabil po njegovi smrti; prijatelj Prijatelj je uredil to knjigo ter jo opremil z vso ljubeznijo, kar je premore prijateljsko srce.«

Pri Župančiču, ki mu je bil Murn »zadnje jasno čelo, ki lesketa na njem se večnosti poljub«, bi pričakovali, da bo v Murnovo pesem prodril najgloblje. In vendar se Župančič v članku *O pesmih Aleksandrova*,²¹⁸ ki je 1903 izšel v Ljubljanskem zvonu, ukvarja bolj z obrambo novejše poezije, ki ji očitajo, da je »slabotna in malodušna« kot s samimi Murnovimi pesmimi. Pač pa je v tem članku čudovit opis Cukrarne in življenja v njej, opis, kakršnega je lahko podal samo Župančič, ki je bil v njej samo slučajen gost in mu ni bila nikoli samo po sebi umevno bivališče:

»Doli na Poljanah za Ljublanico se dviguje visoka, starinska hiša, mračna kakor srd božji. Prvotno tovarna, sedaj vojašnica, je bila nekaj let od časa do časa kasarna, večinom napol prazna, napol natlačena z ljudmi, ki niso niti kmetje niti meščani. Bolezen in skrb je tu doma in greh in pobožnjaštvo v čudni zmesi. Polna dolgih vež je ta hiša in praznih soban in napol odprtih vrat, ki vodijo v bogve kake prostore, polna tajinstvenosti in groze. Delavci in rokodelci in fabričanke stanujejo tu in sestradani študentje in propali ljudje.«

Murn-človek je bil Župančiču vsekakor mnogo bližji kakor Murn-pesnik. V *Obiskih* pravi še celo desetletje pozneje, da je imel Murna sicer najrajši, da pa cenil Ketteja

višje: »On je vse druga potencia, mož, medtem ko je bil Murn otrok in ženska...²¹⁹

Kljub temu pa je Župančič morda nehote v uvodnih stavkih svojega članka v Zvonu, s tem da je branil njegovo nedovršenost, zapisal, zakaj nam je Murn prav danes tako zelo pri srcu: »Kajti ta knjiga je obet, velik obet, katerega nam ne izpolni nikdar oni, ki ga je dal. A v njej je korak, ki sili naprej. In ljubši mi je ta obet in pomembnejši se mi zdi za nas nego marsikatera izpolnitev, ki je medlo držala dano besedo; premnogo jih imamo takih jalovih izpolnitev in druga je klavrnejša od prve; a redke je čas velikih obe-tov in nerazumljev pojde mimo množice; v njih je započetek, prvo gibanje spočetja in rojstva, prvo skrivnostno pretakanje mladih sokov, borba in hrepenenje po dalji in po luči.«

»Korak, ki sili naprej...« — V Slodnjakovem *Slovenskem slovstvu*²²⁰ beremo: »Tako smo se Murna, pesnika tesnobe, groze in strahu ter vdanosti, začeli zavedati šele sredi tridesetih let, četudi so ga izbrani in sorodni duhovi, npr. Srečko Kosovel, razumeli in ljubili že v dvajsetih letih našega stoletja.«

Sprejem, ki so ga bili deležni Cankar, Župančič, Kette in Murn pri bralcih skozi tri četrt stoletja, odkar so prvič nastopili, se je od generacije do generacije spreminjal. Medtem ko je bila v začetku za njegove tovariše Kettejeva pesem pravo razodetje, so se simpatije mladine dolga leta oklepale Župančiča. Zdi pa se, da je od izida Erotike Cankarjeva pesem s svojim mehko valujočim ritmom še najhitreje podlegla ustaljenim in morda ne povsem upravičnim sodbam, da Cankarjeva moč ni v liriki. — Sicer pa bi vprašanje o tem, kako so našo moderno sprejemali v letih po njenem nastopu do danes, zaslužilo posebne raziskave.

Ko razmišljamo o naši moderni, o sijajnem prodoru štiri-h velikih pesniških osebnosti v zatohlem ozračju tedanje samodopadljive in skrajno zaostale slovenske družbe, o na-

padih na moralne nihiliste, breznazornike in dekadente, nam prihajajo na misel besede, ki jih je sicer v drugačnem času in ob drugačni družbeni in literarni konstelaciji izrekel Miroslav Krleža:²²¹ »Če uporabljamo termin dekadent, moramo biti previdni, kajti ta termin je — žal — rabil za očitno politično podtikanje. Ko pogledamo, kako danes stojijo stvari, vidimo, da so pravzaprav tako imenovani anti-dekadenti največ prispevali k dekadenci, ne le literature in filozofije, ampak tudi politične akcije v socializmu stalinišičnega modela.«

V tej perspektivi zmaga slovenske moderne ni bila revolucionarno dejanje samo v tistem času in za tisti čas, ampak je člen v verigi o kateri je zapisal Župančič, da drži »iz zarje v zarjo in od nje do dne«.

¹ E. Lampe: Dekadentizem. (Slovstvena črtica.) DS 1899, str. 381.

² Iz. Cankar: Obiski. Ljubljana 1920, str. 11.

³ L. (E. Lampe): Leposlovje fin de siècle. KO 1897, str. 72.
»Taki so dekadentje; ime, katero nosijo, jih prav dobro označuje.«

⁴ Iv. Cankar: »Popevčice milemu narodu«. SN 10. in 13. 2. 1899.

⁵ Iv. Cankar: Hlapci. Ljubljana 1910, IV. dej.

⁶ RK 1896, str. 96 in 98.

⁷ Paul Dedic: Besitz und Beschaffung evangelischen Schrifttums in Steiermark und Kärnten in der Zeit des Kryptoprottestantismus. Zft für Kirchengeschichte. 3. Folge 1937, str. 488, 489 in 492.

»... weshalb das des Lesens unkundige windische und krai-
nerische Volk den katholischen Gauben eifrig bewahre...« —
»Der Grund dieser frommen Gesinnung ist nur darin zu suchen,
dass unter Tausend Personen kaum eine lesen kann!« — 1772:
»... in der Kunst des Lesens und Schreibens liegende ‚Verfüh-
rungsgefahr‘.«

⁸ J. Logar: Kumerdej Blaž. SBL I, str. 583.

⁹ Balnes od branja romanov. ZD 1849, str. 335.

¹⁰ A. Mahnič: Volilna pravica. RK 1895, str. 33.

¹¹ Fr. Lampe: Za kaj se gre. DS 1897, str. 122.

¹² A. Ušeničnik: Nekaj poglavij mistike o satanu. KO 1897,
str. 28. in 33.

¹³ A. Ušeničnik: Mahnič Anton. SBL II, str. 10.

¹⁴ J. Stritar: Dunajska pisma III. LZ 1894, str. 555 in 556.

¹⁵ Glej 2, str. 10!

¹⁶ Glej 9!

- ¹⁷ A. Mahnič: Liberalizem v srednjih šolah. RK 1895, str. 342.
- ¹⁸ Časopis. RK 1896, str. 296.
- ¹⁹ KO 1897, str. 310 in sl. — Ves članek se po metodi in razporeditvi snovi naslanja na knjigo: Fr. Xav. Wetzel: Die Lektüre. Ein Führer beim Lesen. 2. verb. Aufl. Ravensburg 1897. (Prva izd. 1880.)
- ²⁰ LZ 1895, str. 496 in sl.
- ²¹ Fr. Podgornik: O našem literarnem gospodarstvu. Kres 1885, str. 250 in tri nadaljevanja.
- ²² Jos. Golob (Fr. Govekar): Slovanska knjižnica. LZ 1895, str. 776.
- ²³ »O te ženske!« E 15. 10. 1897.
- ²⁴ Prijateljem »Doma in svet-a«. DS 1897, (na platnicah) št. 2.
- ²⁵ Fr. Govekar: Stritar in nova literarna struja. E 21. 1. 1898.
- ²⁶ KO 1905, str. 261 in sl.
- ²⁷ RK 1895, str. 247.
- ²⁸ Glej 25!
- ²⁹ Iv. Cankar: Prijateljica. Zaljubljena fantazija. SN 7. 3. do 11. 3. 1903. »In takrat bi se bilo zgodilo nekaj zelo čudnega, ko ne bi v tistem trenutku ne bil stopil v vrt duhovni gospod dr. Aleš Ušeničnik ter zaukazal z osornim glasom, da se v slovenski literaturi ne sme vršiti kaj takega...«
- ³⁰ Sn 1905, str. 235—238.
- ³¹ S 28. 6. 1898.
- ³² Iv. Cankar: Anton Aškerc. LZ, str. 623—627 in 747—751.
- ³³ Glej 2, str. 175 in 176!
- ³⁴ Dragotin Kette: Zbrano delo. Ur. in z opombami opr. France Koblar. Ljubljana 1949, 2. knj., str. 103.
- ³⁵ Glej 34, str. 149!
- ³⁶ Josip Murn: Zbrano delo. Ur. in z op. opr. Dušan Pirjevec. Ljubljana 1954, str. 256—264.
- ³⁷ Glej 36, str. 68!
- ³⁸ Delavec, 10. 12. 1896.
- ³⁹ Glej 1!
- ⁴⁰ Glej 6!
- ⁴¹ KO 1897, str. 106 in 400.
- ⁴² A. Aškerc: Ljubezen in rodoljubje. LZ 1897, str. 184—185, 241—245 in 305—311.
- ⁴³ Marja Boršnik: Aškerc. Življenje in delo. V Ljubljani 1939, str. 207.
- ⁴⁴ Josip Jaklič: Interview z Eskulapom. S 28. 7. 1893.
- ⁴⁵ J. Stritar: Nova pota. LZ 1894, str. 329—333 in 395—399.
- ⁴⁶ DS 1895, str. 538.
- ⁴⁷ DS 1896, str. 62.
- ⁴⁸ LZ 1896, str. 600—604, 663—667.

- ⁴⁹ Fr. Svetič: Naturalizem. LZ 1888, str. 395—364 in 402—411.
- ⁵⁰ SS 1896, str. 42 in 43.
- ⁵¹ Navajamo že tu, čeprav gre za prispevek, ki je bil vsaj navdihnjen v dunajskem literarnem klubu.
- ⁵² KO 1897, str. 391 in 392.
- ⁵³ Glej 3!
- ⁵⁴ DS 1897, str. 215.
- ⁵⁵ KO 1899, str. 72 in sl.
- ⁵⁶ Glej 2, str. 25!
- ⁵⁷ Glej 42, str. 310!
- ⁵⁸ Fr. Lampe: Naše kritično stališče. DS 1897, str. 414—418, 539—541 in 573—576.
- ⁵⁹ LZ 1897, str. 37—41 in 96—102.
- ⁶⁰ Pisma Ivana Cankarja. Ured. Izidor Cankar. Ljubljana 1948. I str. 247.
- ⁶¹ DS 1899, str. 381—383 in 412—415.
- ⁶² Egon Friedell: Kulturgeschichte der Neuzeit. Bd. 2. München 1976, str. 1350.
- ⁶³ Glej 62, str. 1410.
- ⁶⁴ DS 1899 (Podobno v istem letniku: Dekadentski biseri) str. 630, 659, 691 in 715.
- ⁶⁵ Fr. Koblar in Fr. Lukman: Opeka Mihael. SBL II, str. 226.
- ⁶⁶ Ošaben (Jože Debevec) Liberalizem ali večni Žid. KO 1897 (V nadaljevanjih skozi ves letnik.)
- ⁶⁷ Deutsche Literatur im Überblick. Leipzig 1965, str. 172. »Versuchsstation des Weltunterganges«.
- ⁶⁸ DS, 1893, str. 12 in deest nadaljevanj.
- ⁶⁸ DS, str. 12, 13 in deset nadaljevanj.
- ⁶⁹ Glej 60 I, str. 20!
- ⁷⁰ Glej 36, str. 92, 93 in 95.
- ⁷¹ Glej 34, str. 113, 125 in 127!
- ⁷² Iv. Cankar: Gospa Judit. Ljubljana 1904.
- ⁷³ Glej 34, str. 106!
- ⁷⁴ Glej 34, str. 23 in 31! Glej tudi: Fr. Vidic Literarni klub na Dunaju v l. 1896/1897. DS 1926, str. 192!
- ⁷⁵ SS 1896, str. 88 in 89.
- ⁷⁶ SN 27. 2. 1897.
- ⁷⁷ Mladost 1898, str. 33 in sl.
- ⁷⁸ LZ 1898, str. 79—86 in 145—150.
- ⁷⁹ Spisal Anton Umek Okiški (1838—1871). Izšlo 1863.
- ⁸⁰ Glej 60 I, str. 172!
- ⁸¹ Robert Musil: Der Mann ohne Eigenschaften. Citirano po: Deutsches Lesebuch. Von 1880 bis zum 2. Weltkrieg. Frankfurt, Hamburg 1968, str. 39 in 40.

- ⁸² Ivan Cankar: Zbrani spisi. Uvod in opombe nap. Izidor Cankar. 2. zv. V Ljubljani 1925, str. 362.
- ⁸³ Iv. Cankar: Vinjete. V Ljubljani 1899. Epilog.
- ⁸⁴ Glej 32!
- ⁸⁵ Iv. Cankar: Naša lirika. SN 26. 3. 1897.
- ⁸⁶ Glej 60 I, str. 45! — Več o tem: D. Pirjevec: Ivan Cankar in evropska dekadenca in simbolizem. Ljubljana 1961.
- ⁸⁷ Glej 60 I, str. 243 in 246!
- ⁸⁸ Glej 60 I, str. 362!
- ⁸⁹ SN 31. 12. 1897.
- ⁹⁰ Iv. Cankar: Dve izvirni drami. SN 6. in 7. 6. 1898.
- ⁹¹ Glej 82, str. 366. (Opombe)
- ⁹² SN 10. in 13. 12. 1899.
- ⁹³ Pisma slovenske »moderne«. Zbr. in ur. Marja Boršnik. V Ljubljani 1971, XIV.
- ⁹⁴ Klabund: Literaturgeschichte. Wien 1929, str. 370.
- ⁹⁵ Glej 93, XIX.
- ⁹⁶ Glej, 34, str. 105, 106, 191, 121 in 131!
- ⁹⁷ Glej 60 I, str. 361!
- ⁹⁸ Glej 36, str. 68, 80, 133 in 170!
- ⁹⁹ Glej 36, str. 180!
- ¹⁰⁰ Otto Mann: Deutsche Literaturgeschichte. Gütersloh 1964, str. 447.
- ¹⁰¹ KO 1904, str. 226—231.
- ¹⁰² Kettejeva beležnica v NUK. Glej tudi: 24, str. 244 in 247!
- ¹⁰³ Glej 36, str. 117!
- ¹⁰⁴ Glej 36, str. 131!
- ¹⁰⁵ Alfonz Gspan: Iz časov naše moderne. Po Župančičevih pismih Ivanu Prijatelju iz 1907—1910. Sdb 1963, str. 792.
- ¹⁰⁶ Župančičeva beležnica. Citirano po: Oton Župančič: Izbrane pesmi. Izbr., ur., sprem. besedo in opombe nap. Janko Glazer. V Lj. 1963, str. 127.
- ¹⁰⁷ Glej 60 I, str. 88, II, 315, I, 92 in 93. — Več o Cankarjevem svetovnem in političnem nazoru: B. Kreft: Cankar in njegov Hlapec Jernej v I. Cankar: Hlapec Jernej in njegova pravica. Maribor 1967.
- ¹⁰⁸ Prvi majnik 1907 (Pril RP).
- ¹⁰⁹ Čas 1911, str. 325.
- ¹¹⁰ Glej 60 I, str. 455, 408, 373, 409, 394 in 395!
- ¹¹¹ Glej 34, str. 102, 108, 129 in 149.
- ¹¹² Glej 36, str. 107, 88—89, 184, 146 in 71—72!
- ¹¹³ Glej 93, XIV in XIX!
- ¹¹⁴ SN 27. in 28. 7. 1897.
- ¹¹⁵ Glej 60 I, str. 518!
- ¹¹⁶ Glej 36, str. 129!

¹¹⁷ Arhiv Zadruga. NUK.

¹¹⁸ DP 1905, 133—135.

¹¹⁹ Iv. Cankar: Novo življenje. Anton Knezova knjižnica XV. Lj. 1908.

¹²⁰ Iv. Cankar: Življenje in smrt Petra Novljana. Anton Knezova knjižnica. Ljubljana 1903.

¹²¹ SN 6. 8.—8. 8. 1901.

¹²² To versko metaforiko so katoliški kritiki tedaj še hudo obsojali. Samo dva citata: »... Ker jim je jedini namen, ponášati se s silo svoje čutnosti, zato rabijo vse, kar more pretresti človeško dušo. Pri tem rabijo radi verske pojme, ki imajo pa v ustih dekadentov seveda drugačen pomen nego navadno.« (E. Lampe DS 1899, str. 383.) — »Kako pri srcu Maistru je katoliška cerkev, uvidevamo lahko iz tega, da išče, kakor doslej še noben slovenski pesnik v toliki meri, svojih tropov in figur, prisposodob v nje naredbah obredih, zakramentalijih... Mislil je pač: tako hoče duh časa. Praznino duha in srca naj polni persiflaža vsega, kar je drugim svetega.« Nove poezije. KO 1905, str. 96.

¹²³ J. Sovrán (Janez Ev. Krek) Črne bukve kmečkega stanu. Ljubljana 1895. (Ponatis iz S, ki je izšel v 300 izvodih.) — Cankar je dvakrat prosil brata, naj mu jih preskrbi (3. 4. 1900 in 9. 6. 1900).

¹²⁴ Za ilustracijo nekaj drobcev iz Kettejevih in Murnovih pisem: »Tu mi pošiljate deset florintov... Srčna hvala zanje. Bolj o pravem času bi jih ne mogli poslati kajti krojač Mikulič... bi me s svojim računom malo dane zadušil...« (Kette — Ivanu Resmanu 22. 6. 97. — Glej 34, str. 96.)

»Čudi se! Meni je odprta pot v krog ljubljanskih dam. Veš v sebi čutim potrebo, da spremenim svoj milieu... — Včasih mislim na Dunaj, a vselej me spreleti tako čuden strah, da takoj svoj tema spremenim.« (Murn — Župančiču 13. 3. 98. — Glej 36, str. 136 in 127.)

»Moje vesti in razmere so take, kot so bile. Ob belem dnevu me je sram med ljudi tje v stolno mesto, zato zahajam notri zvečer po stalnih poteh in ovinkih kot krt. H gospej Tavčarjevi že dolgo nisem šel in najbrž ne pojdem...« (Murn — Prijatelju 13. 5. 98. — Glej 36, str. 182!)

¹²⁵ Glej 60 I, str. 243, 176 in 33—34!

¹²⁶ Ska 1900, str. 58.

¹²⁷ Mladost 1898, str. 71.

¹²⁸ Glej 93, XIV!

¹²⁹ A. Ušeničnik: Ves odgovor novostrujnikov. KO 1898, str. 71.

¹³⁰ A. Ušeničnik: Slovstveni paberki. KO 1900, str. 181.

- 131 A. Ušeničnik: Izbrani spisi. Ljubljana 1939, str. 6.
- 132 Glej 60 I, str. 242!
- 133 SS 1896, str. 35!
- 134 Glej 60 II, str. 5—6!
- 135 Glej 60 III, str. 271!
- 136 Glej 60 I, 315!
- 137 Glej 60 I, 59!
- 138 Glej 60 I, str. 188 in 34!
- 139 SL 1. 4. 1899.
- 140 ZD, 26. 5. 1899.
- 141 Iz. Cankar: Opombe k Iv. Cankar: Zbrani spisi I, str. 319.
- Prim. A. Slodnjak: Nova struja (1895—1900) in nadaljnje oblike realizma in naturalizma. Zgodovina slovenskega slovstva IV. Ljubljana 1963, str. 162: »... troje Cankarjevih črtic...«
- 142 RP. 10. 4. 1899.
- 143 SN 13. 4. 1899.
- 144 SN 15. 4. 1899.
- 145 S 15. 4. 1899.
- 146 SN 19. 4. 1899.
- 147 SN 20. 4. 1899.
- 148 SN 29. 5. — 2. 6. 1899.
- 149 LZ 1899, str. 349 in sl.
- 150 Fedor Sokol (Ivo Šorli): O tem in onem. Ska 1. 7. 1899.
- 151 KO 8. 7. 1899, str. 260 in sl.
- 152 Glej 60 I, str. 92!
- 153 KO 1899.
- 154 E(tbin) K(ristan): Erotika. Zložil Ivan Cankar. Ska. 1899, str. 355—361.
- 155 F. Bernik: Opombe k pesmim. Iv. Cankar: Zbrano delo. 1. knjiga. Ljubljana 1867, str. 288.
- 156 SN 27. 10. 1899.
- 157 KO 1900, str. 184.
- 158 S 23. 3. 1900.
- 159 D 15. in 22. 6. 1900.
- 160 Glej 155, str. 296 in 297!
- 161 Glej 155, str. 298!
- 162 Glej 60 I, str. 70; II, 299—301; I, str. 248!
- 163 Ivan Cankar: Erotika 2. izd. Ljubljana 1902, Epilog.
- 164 Glej 93, XXI!
- 165 Glej 93, XXXII!
- 166 Oton Župančič: Zbrano delo. 1. knjiga. Besedilo pripravil in opombe napisal Dušan Pirjevec. Ljubljana 1956, str. 339.
- 167 SN 28. 3. 1899.
- 168 SL 1. 4. 1899.
- 169 RP 10. 4. 1899.

- 170 SN 8. 4. 1899.
- 171 SN 17.—20. 4. 1899.
- 172 Glej 60 I, str. 256!
- 173 Fran Klemenčič: »Čaša opojnosti.« Spisal Oton Župančič
E 11. 4. 1899.
- 174 E. Kristan: Čaša opojnosti. Pesmi Otona Župančiča. Ska
1899, str. 214 in sl. ter 235 in sl.
- 175 Glej 150!
- 176 Glej 149!
- 177 Fr. Lampe: Oton Župančič: Čaša opojnosti. DS 1899, str.
383 in 384.
- 178 E. L. (E. Lampe) Slovstveni paberki KO 1899, str. 258.
- 179 Glej 157, str. 180—184!
- 180 Glej 166, str. 364!
- 181 Glej 36, str. 133!
- 182 Glej 166, str. 364!
- 183 T. Lardo (A. Dolar): Oton Župančič. INK 1904, str. 70—79.
- 184 Glej 166, str. 364!
- 185 Glej 60 I, str. 89 in 90!
- 186 Glej 34, str. 132 in 134!
- 187 Glej 36, str. 114 in 97!
- 188 Glej 60 I, str. 202!
- 189 Glej 36, str. 115!
- 190 Glej 36, str. 135, 140 in 141!
- 191 Glej 60 I, str. 208!
- 192 Glej 60 I, str. 257 in sl.
- 193 Iv. Cankar: Dragotin Kette SN 2. 7.—6. 7. 1900.
- 194 SN 1. 8. 1907.
- 195 SN 9. 7. 1900.
- 196 Ska 15. 9. 1900.
- 197 Ska 1900, str. 185.
- 198 LZ 1900, str. 508—511.
- 199 I. Robida: Dragotin Kette: Poezije LZ 1900, str. 512.
- 200 Fr. Lampe: Dragotin Kette: Poezije. DS 1900, str. 411.
- 201 Fr. Vidic: Dragotin Kette. INK 1901, str. 78—81.
- 202 Fr. Koblar: Opombe k 34, str. 277.
- 203 A. Slodnjak: Pregled slovenskega slovstva. Ljubljana 1934,
str. 401 in 402.
- 204 Glej 34, str. 120 in 121.
- 205 Glej 60 I, str. 45; 93, VII; XIX; 60 I, 368 in 96!
- 206 A. Aškerc: Josip Murn. LZ 1901, str. 506.
- 207 D. Pirjevec: Opombe k Murnovemu Zbranemu delu 1. knji-
ga, Ljubljana 1954, str. 369, 372 in 373.
- 208 Glej 36, str. 166!
- 209 Glej 206, str. 371.

²¹⁰ Glej 36, str. 197.

²¹¹ Glej 206, str. 372.

²¹² Glej 206, str. 373!

²¹³ G. Demeter (Cvetko Golar): Aleksandrov: Pesmi in romance. SN 27. in 28. 3. 1903.

²¹⁴ S 1. 4. 1903.

²¹⁵ E. Lampe: Aleksandrov: Pesmi in romance. DS 1903, str. 245.

²¹⁶ Sn 1902/3, str. 1.

²¹⁷ Sn 1903, str. 170.

²¹⁸ LZ 1903, str. 298 in sl.

²¹⁹ Glej 2, str. 174.

²²⁰ A. Slodnjak: Slovensko slovstvo. Ljubljana 1968, str. 284.

²²¹ P. Matvejević: Razgovori s Miroslavom Krležom. Zagreb 1969, str. 17.

Kratice glej Slovenski biografski leksikon!

SLIKE

Cankarjevi karikaturi Ušeničnika in Dragotina Jesenka-Doksova	23
Dunajski literarni klub	49
Kettejeva pogodba za izdajo Poezij, ki jo je podpisal na smrtni postelji	126, 127, 128

VSEBINA

Beseda o branju	7
Polemika o novih tokovih	28
Kaj je pravzaprav dekadenca	48
Vprašanje svetovnega nazora	65
Sprejemanje	83
Opombe	138
Slike	146

JARO DOLAR
SLOVENSKA MODERNA
PRIČEVANJA
O NJENEM SPREJEMANJU
IN O LITERARNEM OZRAČJU
OB NJENEM NASTOPU

UREDNIK
TONE PAVČEK

OPREMIL
JOŽE BRUMEN

IZDALA
CANKARJEVA ZALOŽBA
V LJUBLJANI

ZA ZALOŽBO
MILOŠ MIKELN

NATISNILA
TISKARNA »JOŽE MOŠKRIČ«
V LJUBLJANI 1977

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

0000099924

